

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1468

16
U-65

1884

y-4 jr 95

B 2001

2010

25

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

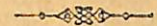
Տ Ր Ա Մ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

16
Q-65

27

ՀԱՄԱՌՕՏ

Մ ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

ՅՕՐԻՆԵԱՅ

ԽՈՐԷՆ Վ. ԳԱԲՐ. ԱՇԸԻԵԱՆՅ

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

ՄԲԱԶԱՆ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ Տ. ԽՈՐԵՆԱՅ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ Հ. Վ. ԱՐՄԱՇՈՒ

معارف نظارت جليله سنك نومرو ۵۰۲ رخصت نامه سيله
طبع اولمشدر

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԳԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի ՆԻԿՈՄԻԴԱ

Ի ՏԳԱՐԱՆԻ Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԵԱՆՆԻ ՎԱՆԱԹ

—(1884)—

9172

Printed in Turkey

Համառօտ այս դասագիրքը՝ զոր Վան-
քիս ժառանգաւորաց Վարժարանի աշակեր-
տաց համար գրեցի դասատուուութեանս ժա-
մանակ՝ եւ տպագրուեցաւ 1871 թուականին
մեր Նախորդին հրամանաւ, Ազգային բո-
լոր Վարժարանաց մէջ ալ կարեւոր պէտք
մը լեցունելու գործածուելով՝ սպառած
եւ շատ տեղերէ ինդրուած էր. վերստին
աչքէ անցունելով հրամայեցաք տպագրել:

ԻՌԻՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ
Հ. Վ. ԱՐՄԱՇՈՒ

350

39

Յ Ս Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Մեր մտաց բոլոր գործողութիւնները կամ անխելք բաներ են, եւ կամ գերազոյն կանոնի մը հետեւողութիւններ . այս գերազոյն կանոնը կամ ամեն փոփոխականութենէ վեր , անկախ եւ անջնջելի նախագիծը ` որուն մեր մտաւոր շարժումները մերձեցունելով կ'իմանամք ` թէ ուղիղ են կամ չեն , կ'ըսուի Տրամաբանութիւն :

Տրամաբանութենէն յոյժ կամ չափազանց յուսալու նախադաշարմունքը այս սխալը տուած է ոմանց ` թէ սա ամեն ճշմարտութիւն ձեռք բերելու գործիքն է . եւ երբ տեսան ` որ բանէ մը ուրիշ բան հետեւցունելէ ուրիշ բան չ'ուսուցաներ , այսինքն այնպիսի կարողութեան մը գիտութիւնն է , որ 'ի բնէ մարդկային հոգւոյ մէջ կայ , համարեցին ` թէ Տրամաբանութիւնն իր դրութիւն ուսանելն աւելորդ եւ անպիտան է :

Ինձի կերեւի ` թէ այս նախապաշարմունքը գիտութիւնք դրութիւն ըլլալէն յետոյ կը գոյանան սխալ սկզբունքին ` սա սխալ եզրակացութիւնն է , թէ Տրամաբանութիւնն ալ գիտութիւն ըլլալու համար հարկ է ` որ մարդ կանուխէն չունենայ . մեծ սխալ . Որովհետեւ ինչպէս գոյացութենէ յառաջ էութիւն եւ էացունելու կարողութիւնը կայ էական կեդրոնին , այսինքն

Աստուծոյ մէջ՝ այսպէս ալ՝ դրութենէ յառաջ
 գիտութիւնն կամ գիտակցութիւնն եւ գիտելու
 կարողութիւնը կայ գիտութեանց կեդրոնին՝ այս-
 սինքն մարդուն մէջ : Այս հոգեբանական մեծ
 ճշմարտութեան համեմատ՝ վերի սխալն ընդդէ-
 րը պարտաւոր են ենթադրելու՝ թէ՛ Ոչ մի գի-
 տութիւն հարկաւոր չէ՝ որ մարդիկ իրարու ա-
 ւանդելով կամ դրութեամբ ուսանին . քանզի ա-
 մեն գիտութիւնն կայ արդէն մարդուն հոգւոյն
 մէջ : Թող չ'ստիպէ մէկը ինձի ուրեմն , որ
 Թուարանութիւն սովորիմ . որովհետեւ թուոց
 գիտութիւնը , այսինքն թուաբանի մը բոլոր
 գործողութիւնը յաւելոց եւ նուազեցնելոյ վրայ
 կը կայանայ առածը արդէն կայ մտացս մէջ :

Կարծեմ , տրամաբանութեան այս խելա-
 յեղ ենթադրութեան կամ յանդուզն պահանջմանց
 ներքեւ իյնալուն դիտաւոր մէկ պատճառը անոր
 իւր մեծ ամբողջէն կամ փիլիսոփայութեանն ան-
 ջատ եւ ուրոյն ներկայանալն է . կը պակօի իրմէն
 հոգեբանութիւնը՝ որ հոգւոյն բոլոր կարողու-
 թեանց վրայ կը խօսի , բարոյագիտութիւնը՝ որ
 հոգւոյն ազատ եւ օրինաւոր թելադրութեանց
 վրայ կը ճառէ , աստուածաբանութիւնը՝ որ հո-
 գւոյն առաջին եւ մեծ կարողութեան՝ Բանի հետ
 յարաբերութիւնն ունեցող մեծ առարկային՝ Աս-
 տուծոյ վրայ կը խօսի . մինչդեռ ինք միայն զըլ-
 խաւորապէս հոգեբանական մէկ կարողութիւնը ,
 իմաստասիրութիւնը ճշմարտութեան զբաղեցնե-
 լու կերպը ճառելու դրութիւնն է : Տրամաբանու-

թեան ամբողջը կամ փիլիսոփայութիւնը աւելի
 պարտաւոր է ծանր պահանջմանց ներքեւ նկա-
 տուելու քան թէ ինք : Փիլիսոփայութիւնը պի-
 տի պատասխանէ պահանջողներուն , թէ նախ՝
 մարդկային միտքը ամեն ճշմարտութիւն ըմբռ-
 նելու անսահմանութիւնը չունի , որպէս զի անոր
 համեմատ գործիք մը հնարէի . երկրորդ ըմբռ-
 նելի ճշմարտութեանց մեծ մասը բաւական հե-
 ոփ են քեզնէ , ճանապարհները չափէն աւելի
 փշոտ , շատ խելացի վեհերոտութեամբ միայն
 կարելի է քայլ առնուլը , ասոր համար եթէ գոր-
 ծիք մը պէտք էր՝ անաւասիկ չափաւոր գործիք
 մը , Տրամաբանութիւնը . ասոր անպիտանութեան
 դէմ ընելու գանգատդ պարտիս ճանապարհին
 դժուարութեանը վրայ դարձունել եւ եթէ աւե-
 լի ճիշդը կո'ւղեւս , պէտք է դուն քեզի դէմ մի-
 այն գանգատիս թէ ինչո՞ւ սահմանաւոր եմ , եւ
 ճանապարհին՝ թէ ինչո՞ւ փշալից է . մի՞ արհա-
 մարեր գործիքը , քեզ նա միչտ բարերար է :

Ճշմարիտ է ուրեմն՝ թէ տրամաբանութեան,
 իւր դրութիւնն , պարապելու ինդրոյն մէջ յոյժ
 յուսալը նիւթոյ զարտուղութիւնն մ' է , այսինքն
 ինչ որ իւր ամբողջէն յուսալու էր իրմէն յուսալ ,
 իսկ իւր չափաւորութեան մէջ զինքն անպիտան
 եւ աւելորդ համարելն ալ անխորհուրդ յանձնա-
 պաստանութիւն է : Այս երկու սխալմունքներն
 ալ բուն տրամաբանութեան ինչ գիտութիւնն ըլ-
 լալը չը գիտցուելէն յառաջ եկած կրնան ըլլալ :
 Տրամաբանութիւնն է Գիտութիւնն եւ Ար-

ու.եստ . Գիտութիւն՝ որովհետեւ հաւաքաբանու-
թեան կամ բանէ մը ուրիշ բան հետեւցունելու
դրութեան գիտնարար կերպը կ'ուսուցանէ . Ա-
րուեստ՝ որովհետեւ բանէ մը ուրիշ բան հետեւ-
ցունելու կարողութեան անյեղի օրինաց համե-
մատ ճշմարտութիւն ձեռք բերելու հնարքը կ'ու-
սուցանէ : Տրամաբանութիւնն իւր այս անձկու-
թեամբը կամ չափաւորութեամբը, գոնէ մեր ամեն
բան , սուտ թէ իրաւ , մէկէն 'ի մէկ ընդունելու
խոր քնածութիւնը եւ ապշութիւնը կը դարձանէ :

Մեր՝ այս համառօտութեան մէջ բռնած ու-
ճը տրամաբանութեան սոյն էութիւնը եւ կարեւ-
որութիւնը բացատրող ոճն է :

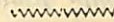
Նրկու մասի բաժնած եմք , Գիտնական եւ
Արուեստական : Առաջին մասին մէջ խօսած ենք
միայն ըմբռման , դատողութեան եւ իմաստասի-
րութեան վրայ , ոչ թէ՛ ինչպէս որ հոգեբանական
հարուստ դրութիւն մը կը պահանջէր , այլ որչափ
որ հաւաքաբանութեան մէջ մտնող եզրներու սե-
ռական կամ , աւելի ճիշդը, վեր 'ի վերոյ տեղեկու-
թիւնը կը պահանջէր : Ասոնց ետեւէն զրինք ի-
մաստակութեան կամ սխալ իմաստասիրութեան
գործնական դէպքերը : Նրկորդ մասին մէջ ոճոյ
կամ մեթօսի եւ անոր զանազան կերպերուն վրայ՝
այսինքն այն արուեստաւոր շաւղներուն վրայ
խօսեցանք , որոնցմով պիտի պատրաստենք մեր
իմաստասիրութեան նիւթերը . յետոյ խօսեցանք
դէպ 'ի ճշմարտութիւն դիմելու շաւղին մէջ դէ-
մերնիս ելած ներքին եւ արտաքին արդելքնե-
րուն կամ մոլորութեանց պատճառներուն եւ

դարմանին վրայ :

Այս համառօտութիւնը գրելու առաջին միտ-
քըս էր սուրբ Վանքիս դպրոցի աշակերտներուն
յուշարար փոքր տետր մը պատրաստել , որպէսզի
անոր վրայ , իբր 'ի ցանկի , առած արամաբանա-
կան ընդարձակ դասերնին սերտեն : Բայց երբ
սրբազան Վանահօր հրամանը եղաւ տպագրելու ,
խորհեցայ փոխել միտքս , եւ այնպիսի համառօ-
տութեան մը եղանակ բռնել , որ չափաւոր դասա-
տետր մ' ըլլայ միանգամայն ամեն նախակրթա-
կան դպրոցներու , եւ այն դպրոցներու համար՝
ուր արամաբանութեան պէս պարզ եւ միշտ պի-
տանի գիտութիւն մը դժբաղդաբար անլուծանե-
լի առեղծուածի չափ խոր եւ խրթին սեպուած՝
եւ ոտք ներս դնել տրուած չէ :

Գործս որչափ ըստ ինքեան արդոյ է , նոյն-
չափ մեր գրչին ներքեւ անարդուած ըլլալը այժ-
մէն խոստովանելով խիստ քննադատութեանց
առջեւ , կ'աղաչեմ՝ որ ոչ իբրեւ յանդուգն , այլ
իբրեւ սիրող համբակաց կրթութեան դատուիմ,
եւ իբրեւ այնպիսի մէկը՝ որ Հայ մանկուոյն բարձր
եւ ընդարձակ իմաստասիրական դրութիւններու
ոտն առ օտն ընտելանալը սրտանց կ'ուզէ .

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ
Տ Ր Ա Մ Ա Բ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՐԿԱՅՆ

ԵՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄԸ

1. Չի՞նչ է Տրամաբանութիւնը :

Տրամաբանութիւնը, կամ բանականութիւնն իսկ գործածելոյ օրէնքը, իբր Գիտութիւն կ'ուսուցանէ բանէ մը որիչ բան հերեցնելու էաւնը . իսկ իբր Աբստրակտ կ'ուսուցանէ ճշմարտութիւն յետ բերելու հնարքը : Ուրեմն տրամաբանութիւնն երկու գլխաւոր մասին կը բաժնուի, Գիտնական և Սրուեստական :

2. Տրամաբանութեան գիտնական մասին առարկայն ի՞նչ է :

Մեր մտաց չորս գլխաւոր գործողութիւններէն երեքն, այսինքն՝ Ըմբռնել, Դատել և Իմաստախելի : Տրամաբանութեան գիտնական մասին առարկայներն են :

3. Ի՞նչ է ըմբռնելն :

Ըմբռնելն է արտաքին առարկայներէ մեր մտքին ընդունած տպաւորութիւնը . ինչ պէս՝ երբոր մտքերն իսկ՝ առնենք արեգակն , երկիր , մարդ , բոլորակ , քառակուսի , խորհուրդ , էակ , և այլն բաւերու նշանակութիւնը առանց վրայնին յատուկ դատումն ընելու : Չեւ՝ որով մտքերնուս մէջ այս բաները կը ներկայանան , Գաղատի կ'ըսուի :

4. Ի՞նչ է դատելն :

Գատելն այն գործողութիւնն է , որով մտքերն իսկ գաղափարներն իրարմէ կը զատէ , և անոնց համաձայնութիւնը կամ տարբերութիւնը կը վճռէ . ինչպէս գաղափար մ'ունիմ երկիր վրայ , գաղափար մ'ալ Բոլորակըսուած ձևոյ վրայ . երբոր միտքս այս երկու գաղափարներու , երկրի և Բոլորակի , համաձայնութիւնը կը վճռէ կամ կ'ուրանայ՝ դատումն ըրած կ'ըլլայ :

5. Ի՞նչ է իմաստասիրելն :

Իմաստասիրելն այն գործողութիւնն է , որով մտքերն իսկ շատ մը դատումներ իրար կը բերէ , եւ անոնցմէ ուրիշ դատում մը կը կազմէ . ինչպէս , դատումն մ'ունիմ արդէն , ճշմարիտ աստիճանութիւնը ճշմարիտ աստիճանաչափութեան պարագէ , ուրիշ մ'ալ ունիմ . Հեթանոս աշխարհը ճշմարիտ աստիճանաչափութեան չ'ունին . այս

երկուքէն ուրիշ դատում մը կը կազմում . Ուրեմն Հեթանոս աշխարհը ճշմարիտ աստիճանութիւն չ'ունին :

6. Տրամաբանութեան արուեստական մասին առարկայն ի՞նչ է :

Մեր մտքին չորս գործողութիւններէն վերջինն , այսինքն , շարադասել , տրամաբանութեան Արուեստական մասին առարկայն է .

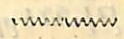
7. Ի՞նչ է շարադասելը :

Շարադասել կ'ըսուի մեր մտքին այն գործողութիւնը՝ որով առարկայի մը վրայ մեր ունեցած գաղափարները , դատումներն եւ իմաստասիրութիւններն՝ աւելի լաւ ճանչնալու համար՝ կը կարգաւորեմք : Սյս գործողութիւնը Ո՞ր կամ արուեստական լեզուի սովորական օտար բառով Մեթոս կ'ըսուի :

8. Տրամաբանութիւնն հարկաւոր է ուսանիլ :

Մտքի այս չորս գործողութիւնները բընական է ամեն մարդոց . ասոր համար կան մարդիկ՝ որ տրամաբանութեան ուսումն առնողներէ աւելի կը կատարեն այս գործողութիւնները . սակայն որչափ տարժանելի են յատուկ փորձառութեան հնարքները , եւ որչափ սակաւք կրնան կրթուիլ փորձառութեան : Մարմնակրթութիւնը (Ժիմնասթիգ) արուեստ եղած է այսօր . բայց կրնամք կար

ծել՝ թէ ասիկա անդամալոյճներն ալ կրնայ
բժշկել, և ամէն անդամներով երազ եւ
ճարպիկ ընել, եւ միթէ չըկան մարդիկ՝ որք
իւրեանց յատուկ փորձերովը մարմնակրթու-
թեան արուեստական փորձերն ընող շատե-
րէն աւելի երազ և տոկուն են. սակայն միթէ
կրնայ հետեւիլ թէ մարմնակրթութեան ար-
ուեստն անօգուտ է, կամ այն աստիճանի
օգտակար՝ մինչեւ անդամալոյճները կը բժըշ-
կէ: Ասոր պէս ալ տրամաբանութիւնը, իբրև
մտալարժութիւն, մտքով հաշմ եզոյնները
չ'կրնար բժշկել, սակայն չ'հպարտանար ալ
թէ առհասարակ ամեն մարդիկ զինքն ու-
սանելու պարտաւոր են բացարձակապէս.
սակայն փորձերու դժուարին եւ ոչ միշտ
գնալի ճանապարհները հարթելու համար
գոնէ կարեւորութիւն ունի մեր մտքի գոր-
ծողութեանց առջեւ, ուստի հարկաւոր է
սորվիլ:

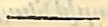

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆ

Ա.

Ը Մ Բ Ռ Ն Ե Լ

Ա. Ը՛բոննոնց գետիները ըստ ինտենց:

9. Ըմբոննումն քանի՞ կրբաժնուի:

Ըմբոննումնը կամ գաղափարները ըստ
ինքեանց երեքի կրբաժնուին, որք են՝ եկա-
մուտ, ստեղծական եւ բնածին:

10. Ի՞նչ է եկամուտ ըմբոնումը կամ
գաղափարը:

Արտաքին առարկայներէ զգայու-
թեանց (աչքի, ականջի, ճաշակելեաց, հո-
տտոելեաց եւ շոշափելեաց) ձեռօք մեր հո-
գւոյն հասած գաղափարները են: Կ'ըս-

9
3

ուին:

11. Ի՞նչ է ստեղծականը :

Մեր կարողութիւնները գործածելով ինքնին շինած գաղափարնիս Սրբաշուքն կ'ըսուին :

12. Ի՞նչ է բնածինը :

Խորհրդածութեամբ մեր հոգւոյն մէջ բացուած գաղափարները Բնածին կ'ըսուին : Բնածին ըսելով հասկնալու չեմք՝ թէ ծնածնուս պէս կամ ծնանե՞նէս յառաջ ունիմք գաղափարներ . այլ հիմը կամ սերմը մեր հոգւոյն մէջ կայ , որ առիթը բերելուն պէս ուշ կամ կանուխ կ'արթննայ :

Դէտե՛կ : Եկամուտ գաղափարներ չ'կան եկամուտ բառին բուն նշանակութեամբ . ըսել կուզեմ , զգայարանքներու ձեռօք՝ մեր հոգւոյն հասած գաղափարներու մէջ անգամ մտքերնիս անոնց զգալի տպաւորութեան ձեւն առնելու համար՝ իւր տնտեսութեան յատուկ օրէնքը կը գործածէ : Նկարչի մը ըստակ կուտանք՝ որ պատկեր մը շինէ . ստակը չէ շինողը , այլ նկարիչը՝ որ առիթ առաւ ստակէն . ասոր պէս սլ արտաքին առարկայ մը մեր հոգւոյն կը ներկայանայ՝ որ գաղափարուի , չէթէ առարկայն կը գաղափարուի , այլ հոգին կը գաղափարէ՝ առիթ առնելով առարկայէն :

Ստեղծական գաղափարներ ալ չըկան . ստեղծել բառին բուն նշանակութեամբ . որովհետև մտքերնիս չ'կրնար բան մը ստեղծել . բոլոր կրցածը վերացունել և վերացումները միացունել է կամ անկանոն և անբնական երևակայելով , և կամ կանոնով եւ արամաբանօրէն հանրացունելով :

13. Գաղափարներն ըստ ինքեանց ուրիշ ի՞նչ բաժանումն ունին :

Ուրիշ բաժանումն ալ , կրնանք ըսել , թէ ունին . պարզ եւ բաղադրեալ .

Պարզ կ'ըսուին այն գաղափարները , որոց վրայ մեր հոգւոյն դիտակցութիւնը ներքին և անթարգմանելի է . ինչպէս են հոտի , համի , ձայնի և ուրիշ ասոնց պէս բաներու գաղափարներն , զորս հոգին կ'զգայ՝ բայց ներսը կը մնայ , և չը կրնար բացատրել :

Բաղադրեալ կ'ըսուի այն գաղափարն՝ որ շատ մը պարզ գաղափարներէ կը բաղկանայ , ինչպէս են մարմնոց գաղափարները՝ որոց վրայ մեր հոգւոյն դիտակցութիւնը թարգմանելի է . երբոր հարցուի՝ թէ ինչ է մարմինը , կ'ըսենք . առարկայ մը՝ որ տարածութիւն , լայնութիւն , խորութիւն , կարծրութիւն , կակղութիւն եւ սյն ունի :

ԸճԲԼԻՏԻՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ԸՍՏ ԱՌԱՐԿԱԿԻԿ

14. Գաղափարներն ըստ առարկայից քանի՞ կը բաժնուին :

Հինգ կարգ կ'բաժնուին գաղափարներն ըստ իրենց ներկայացուցած առարկային :

Պայծառ և աղօտ .

Որոշ և անորոշ .

Վերացեալ և թանձրացեալ .

Եզակի և յոգնակի .

Բացարձակ և առընչական :

1°. Պայծառ և Աղօտ

15. Ի՞նչ է պայծառ գաղափարն :

Պայծառ կ'ըսուին բոլոր այն գաղափարներն՝ որք ամբողջապէս նշմարելի եղած են մեր հոգւոյն, ինչպէս են պարզ գաղափարներն . երբ հոս մ'առնեմ, մէկէն կ'զգամ թէ վարդի կամ մելսակի է :

16. Ի՞նչ է Աղօտ գաղափարն :

Աղօտ կ'ըսուին այն գաղափարներն որք ամբողջապէս նշմարելի չեն եղած մեր հոգւոյն .

ւոյն . ինչպէս են հեռուն եղած առարկայներու պատկերն և բոլոր գոյացութիւններն որոց մէկ քանի հանդամանքները միայն գիտեմք, և շատերը դեռ անձանօթ են մեզի :

2°. Որոշ և անորոշ

17. Ի՞նչ է որոշ գաղափարն :

Որոշ կ'ըլլայ գաղափարն իս՝ երբոր զայն կրնանք ուրիշ գաղափարներէ զատել . ինչպէս, երբոր շողգամին եւ բողկին գաղափարներն իրարմէ կըզատենք : Պայծառ գաղափարներն արդէն միշտ որոշ են, բայց որոշները պայծառ չեն :

18. Ի՞նչ է անորոշ գաղափարը :

Անորոշ կ'ըսուի այն առարկայից վրայ ունեցած գաղափարն իս՝ որոց յատուկ եղած հանդամանքները չեմք ճանչնար, որով կը շփոթեմք ուրիշի մ'հետ . անորոշ է գաղափարն իս երբոր չենք կրնար որոշել իրարմէ այս ինչ կամ այն ինչ թուշուշը, բալի կամ կեռասի ծառերը, և այլն : Գաղափարաց այս անորոշութիւնը, ճիշդը խօսելով, մեր տգիտութենէն է և ոչ թէ առարկայներէն :

3° վերացեալ է թաշրացեալ :

19 . Ի՞նչ է վերացեալ գաղափարն :
Երբոր առարկայի մը շատ մը հանգա-
մանքներէն մէկը միայն ներկայանայ մեր
մտքին , կըսուի այն վերացեալ գաղափար , զոր
օրինակ . Մարգագետին մը տեսել եմ կանու-
խէն , ժամանակ անցներէն յետոյ երբոր կա-
նանչութիւն կ'երևակայեմ , առանց մտաքս
գալու այն մարգագետինը և առանց իսկ
կանանչութիւնն այս կամ այն հաստատուն
առարկային վրայ մտածելոյ , գաղափարս
վերացական կ'ըսուի :

20 . Ի՞նչ է թանճրացեալ գաղափարն :
Երբոր հանգամանք մը առարկայէն ան-
բաժանելի կերպով կը յիշեմք , անոր գաղա-
փարը թաշրացեալ կ'ըսուի , զորօրինակ . հրա-
չագեղ Հռիփսիմէ , անգեղ Տորք , ութ
ժառ , յիսուն ոչխար ըսած ատենիս՝ հրաչա-
գեղ , անգեղ , ութ , յիսուն ածակաները՝
որ հանգամանք կը նշանակեն , անբաժա-
նելի մտօք առած կ'ըլլամք Հռիփսիմէ ,
Տորք , ժառ եւ ոչխար առարկայներէն :

Մանր տղայք երբոր մատերնին գրերու

վրայ պտտցունելով կրնան կարգալ , կըցցու-
նեն՝ թէ գրերուն թանճրացեալ գաղափարը
միայն ունին . մատներու վրայ հաշիւ ընող-
ներն ալ կըցցունեն՝ թէ տակաւին անբաւա-
կան են թուոց վերացական գաղափարն ա-
ռարկայներէ անջատ ըմբռնելոյ :

4° Եւսի է Յիսիսի

21 . Ի՞նչ է եզակի գաղափարը :

Անհատ բանի մը վրայ ունեցած գաղա-
փարնիս Եւսի կըսուի , ինչպէս են քերական
նութեան մէջ յատուկ անուն ըսուածները .
Հայկ , Արամ , Տիգրան , Արեգակն , Մասիս .
եւ այն անունները՝ որ մէկ անհատ առար-
կայի մը գաղափար կը յիշեցունեն . ինչպէս ,
նախահայր , նախամայր , առաջին մարդաս-
պան , առաջին կոյս նահատակ , իսրայելա-
ցիք Եփրայտոսէ հանող եւ այլն . որովհետեւ
այնպիսի հանգամանք կը բացատրեն , որ մէկ
մէկ անհատ առարկայի կը վերաբերին . ա-
ռանց անուննին զուրցելոյ միայն ածական-
ներով կը հասկցուին , կամ ածական եւ ա-
նուն իրարու տեղ կը դրուին , զորօրինակ .

Արամ նախահայր է :

Նախահայր Արամ է :

Կայեն առաջին մարդասպանն է :

Առաջին մարդասպանը կայեն է :

Մովեո իսրայելացիքը եղիպտոսէն հանողն է . իսրայելացիք եղիպտոսէ հանողը Մովեոն է :

22 . Ի՞նչ է յոգնակի գաղափարն :

Յփռուի կ'ըսուին այն գաղափարնիս , որ ամբողջ դասու կամ սեռի մը գաղափարն է : Յոգնակի գաղափարն առաջին աստիճանէն մինչև եղակի կամ վերջին գաղափարը վեց աստիճան ունի . սեռ , տեսակ , յատկութիւն , տարբերութիւն , պատահմունք եւ անհատ : Սեռը տեսակ կը պարունակէ , տեսակը յատկութիւն , յատկութիւնը տարբերութիւն , տարբերութիւնը պատահմունք . պատահմունքն անհատ , որ ալ եւս չ'կրնար կտրուիլ կա՛մ բաժնուիլ՝ անոր համար է՝ որ անոր կ'ըսուի . զորօրինակ :

- Կենդանի — Սեռ
- Մարդ — Տեսակ
- Բանական — Յարկութիւն
- Այր կամ կին — Տարբերութիւն
- Արմաշացի — Պատահմունք
- Թորոս — Անհատ

Գիտնալ պէտք է՝ որ Սեռի մը հայելով տեսակ եզոզն իրմէ ստորին աստիճանին համար սեռ է . Տեսակի մը հայելով սեռ

եղողը իրմէ բարձր աստիճանին նայելով տեսակ կըլլայ . իսկ այն սեռը՝ որ իրմէ վեր սեռ մը չըպարունակէր՝ կըսուի Բարձրագոյն սեռ . ինչպէս է Արարած գաղափարը բոլոր կարգի արարածոց համար :

5° Արելուի եւ Բարձրի

23 . Ի՞նչ է առնչական գաղափարն : Այն գաղափարն՝ որ ուրիշ գաղափարէ մը առանց բաժնուելու կը ներկայանայ մեր մտքին , կ'ըսուի Արելուի կամ Արելուի . ինչպէս են ածական անունները՝ որ գոյական անուն մը հետ առնելով մեր միտքը կ'ուզան . ինչպէս են նաև այն անունները՝ որ յարաբերութիւն , հաղորդակցութիւն և նմանութիւն կը բացատրեն . զորօրինակ . արարիչ գաղափարը արարածի մը հետ յարաբերութեան գաղափար կը բացատրէ , սիրուած առարկայն սիրողի մը հաղորդակցութիւնը կը բացատրէ և այլն :

Պատմութիւնը գիտցող մը երբոր կը տեսնէ կ . Պոլսոյ սուրբ Սոփիա եկեղեցին , մէկէն միտքը կը բերէ շերամին գաղափարն ալ՝ երկուքն ալ Յուստինիանոս կայսեր մեծագոր

ծութիւնքն ըլլալուն համար՝ մին իւր հոյակապ շքեղութեամբ, միւսն ալ Չինաստանէն նոյն կայսեր ձեռք գալով Եւրոպայ եւ Ասիոյ մէջ տարածած վաճառականական մեծ օգտակարութեամբ :

24. Ի՞նչ է բացարձակ գաղափարն :

Բացարձակ կ'ըսուի այն գաղափարն՝ որ հակառակ առընչականին, բոլորովին միայնակ կրներկայանայ մեր մտքին. ինչպէս Աստուծոյ ամենակարողութիւնը՝ որ նմանը կամ հաւասարը չունի. սուրբ Աստուածածնի կուսութիւնը՝ որ համեմատը չ'ունի :

Այսպիսի եղական գերազանցութիւններ բացարձակ բառով կրնչանակեմք. կ'ըսեմք, բացարձակ գոյութիւն Աստուծոյ, բացարձակ չարութիւն սատանայի, բացարձակ խոնարհութիւն Գրիստոսի, բացարձակ կուսութիւն Մարիամու եւ այլն :

Բ.

Գ Ա Տ Ե Լ

25. Ի՞նչ է դատումն :

Երկու գաղափար կամ ըմբռնումն իրարու հետ բաղդատել, և մէջերնին եղած յարաբերութիւնն ըմբռնելը Գատումն կ'ըսուի զորօրինակ. մարդ եւ բանական բառերուն գաղափարներն՝ որ կան մտքիս մէջ, իրարու հետ կը բաղդատեմ, եւ համաձայնութիւն տեսնելով՝ կը վճռեմ՝ թէ Մարդը բանական է. անբան եւ մարդ բառերուն մտքիս տուած գաղափարները կը բաղդատեմ, անհամաձայնութիւնը տեսնելով կը հերքեմ, թէ Մարդն անբան չէ :

26. Գատումն ի՞նչ կ'ըսուի :

Գատումն ուրիշ անուն չ'ունի՝ երբ միայն մտքիս մէջ կատարուած է. իսկ երբոր կը բացատրեմ կամ կը մարմնաւորեմ՝ նորոգութիւն կ'ըսուի՝ որ միշտ երեք բառով

կ'ըլլայ, այսինքն՝ երկու անուկնով եւ մէկ բայով :

27. Ասոնք տրամաբանութեան մէջ յատուկ անուն մ' ունին թէ ոչ :

Տրամաբանութեան մէջ երկու անունները մէկ հասարակ արուեստական անուն մ' ունին՝ եւ կ'ըսուին եզր . իսկ առանձին՝ մէկը կ'ըսուի էմբլէմ, և միւսը Սիմբոլիկ . իսկ բայը, որ միշտ էական բայն է, կ'ըսուի Շարժում :

28. Նախադասութեան մէջ ո՞րն է ենթակայն եւ ո՞րն է ոտորոգելին :

Նախադասութեան ենթակայն միշտ քերականութեան մէջ Տէր կամ Անուն բայի ըսուածն է, իսկ ստորոգելին ուղղական խընդիրն է՝ որ ենթակային վրայ յատկութիւն մը կը բացատրէ :

29. Ինչո՞ւ Շաղկապը միշտ էական բայն է : Արովհետեւ էական բայէն ուրիշ բայ արդէն չ'ունինք, միւսներն անով բաղադրեալ բայեր են . երբոր կ'ըսեմ . Հայր՝ Կրիստոս, նոյն է ըսել . Հայր՝ Կրիստոս :

Պէտք է յիշեմք՝ որ բաղադրեալ բայերով շինուածներն ալ նախադասութիւն են, տարբերութիւն այս միայն է՝ որ Շաղկապ և Ստորոգելի իրար խառնուած են :

30. Դատման կամ նախադասութեան մէջ քանի՞ բառ կրնայ գտնուիլ :

Բնաւ երեք բառէ աւելի կամ պակաս չը կրնար գտնուիլ . աւելի բառերը կրկերաբերին կամ ստորոգելոյն կամ ենթակային, զորօրինակ .

Այրիք որ 'ի նոսա էին, եղեն հարսունք առաքինութեան 'ի բառնալ յանձանց զնախատինս այրութեան :

Այս նախադասութեան մէջ սա բառերը միայն տրամաբանական եզր են . Այրիք, եղև, հարսունք, որ, 'ի նոսա, էին, 'ի բառնալ, յանձանց, զնախատինս, այրութեան բառերը այրի ենթակային են, առաքինութեան բառնալ հարսունք ստորոգելոյն է :

Գիտնալ պէտք է որ հարցական և հրամայական խօսքերը նախադասութիւն չեն . որովհետեւ մէջերնին երկու պահանջուած համաձայնութիւնը կամ անհամաձայնութիւնը վճռելու ձև մը չըկայ . երբոր կը հարցունեմ . Ասորո՞ք է՞նչ է . համաձայնութիւն մը չեմ վճռել . երբոր կը հրամայեմ . Երբորդ զրկէ՛ . դարձեալ համաձայնութիւն մը կամ անհամաձայնութիւն մը չեմ վճռել : Ամեն նախադասութիւն վճիռ է, բայց ամեն վճիռ նախադասութիւն չէ :

Ա. Դասման գեղաները .

- 31 . Գանի՞ տեսակ դատումն կայ :
 Դատումն ըստ տեսակի վեցի կրածնուի .
 Ըստ բնութեան .
 Ըստ Նրագման .
 Ըստ Գանակի .
 Ըստ Որպիսութեան .
 Ըստ Յարաբերութեան .
 Ըստ Եղանակի :

1. Ըստ Բնութեան

- 32 . Դատումն ըստ բնութեան քանի՞ է :
 Դատումն ըստ բնութեան երկու է . վեր
 լուծական և Բաղադրական .
 33 . Ի՞նչ է վերլուծական դատումն .
 վերլուծական դատումն կըսուի այն՝ յո-
 ռում՝ Ստորոգելին հաւասարազօր է Ենթա-
 կային , զորօրինակ .
 Բոլորակը բոլորչի է .
 կայէն առաջին մարդասպանն է .

Ստուած ինքնագոյ էութիւնն է :
 Սանդուխտ առաջին հայ — կոյս նահա-
 տակն է :

վերլուծական կ'ըսենք , որովհետեւ են-
 թակայներուն ուրիշ ամէն հանդամանքները
 առջննիս առնելով մի մի քննելէ և իբրև
 բնաբանական առարկայ լուծելէ յետոյ ա-
 ուինք այն ստորոգելիքն՝ որ կըպատշաճի մի-
 այն ենթակային , այնպէս որ ենթակայ և
 ստորոգելի կրնանք դարձաբար իրարու տեղ
 դնել՝ առանց սխալելու : վերի խօսքերը
 կրնանք դարձունել .

Բոլորչին բոլորակ է .

Առաջին մարդասպանը կայէնն է .

Ինքնագոյ էութիւնն Ստուած է .

Առաջին հայ — կոյս նահատակը Սան-
 դուխտ է :

34 . Ի՞նչ է բաղադրական դատումն :

Բաղադրական կ'ըսուի այն դատումն ,
 յորում՝ ստորոգելին ենթակային բուն իսկու-
 թիւնը չըբացատրէր , այլ անոր գաղափարին
 վրայ բան մ' աւելի կըյաւելու , զորօրինակ .

Չուրը զովացուցիչ է .

Հացը սննդարար է .

Շունը գիշակեր է .

Բաղադրական կ'ըսենք , որովհետեւ սյս
 դատմանց մէջ ջրոյ , հացի , շան վրայ ար-

դէն ուրիշ բաներ գիտէինք, ինչպէս, միոյն
լստ կամ հոստոստ ըլլալը, միոյն կէտու կամ
լստ և միւսոյն լստոստ ըլլալը. զիսոյն-ցին
անտոստ, քիչ-քիչ ստորագելիքներն՝ որ ուրիշ
ենթակայներու ալ հասարակ էին անոր հա-
մար միւսոյն դրինք, որպէսզի իրենց ենթա-
կայից ծանօթ հանգամանաց վրայ բան մը
աւելի բացատրեն:

2°. Ըստ Մատթան.

35. Դատումն ըստ ծագման քանի՞ է:
Դատումն ըստ ծագման կամ ՚ի յառաջ-
գոնէ է կամ ՚ի յետագոնէ:

36. Ի յետնագունէ դատումն ի՞նչ է.
Դատումն ՚ի յետագոնէ կը՛սուի, երբոր
հետադատութեամբ ձեռք բերուած է, զոր-
օրինակ.

Կենդանիներն իրենց արբանտը գործելու արբե-
ներուն եօթն անգամ կ'ապրին:

Ահաւասիկ ՚ի յետագոնէ դատումն մը,
զոր Պիւֆֆօն երեւելի կենդանաբանը հե-
տադատութեամբ ձեռք բերեր է: Այսպէս
են բոլոր բնաբանական ճշմարտութիւններն,
որոնք ատեն մ'անծանօթ էին, իսկ հիմայ

ծանուցեալ են. բայց դեռ ո՞րքան անծա-
նօթներ կան, զորս օր մը հետադատութիւնը
իրենց յամառ դադտնութենէն դուրս պի-
տի բերէ:

37. Ի յառաջագունէ դատումն ի՞նչ է.

Դատումն ՚ի յառաջագոնէ կը՛սուի՝ երբոր
վրան հետադատութիւն ընելու հարկ չը կայ,
այլ եբբ ՚ի վաղուց ընկալեալ կըխոստովանիմք
թէ ճշմարիտ է, զորօրինակ.

Երկու անհուն զիրար կ'աղարտեն.

Մասը բոլորէն փոքր է.

Երկու անգամ չորս ութի հաւասար է.

Ահաւասիկ դատումներ՝ որոց համոզուե-
լու համար փաստ, ապացոյց կամ փորձ չը-
հարցուներ մէկը, այլ առաջին անգամ լսե-
լուն կ'ընդունի՝ որպէս թէ շատ կանուխէն
սորվել է.

38. Ի յառաջագոնէ անունը կընա՞մք տալ
վերլուծականներու:

Այո՛, որովհետև անոնց ճշմարտութեան
հաւանելու համար հետադատութիւն ընելոյ
հարկ չ'ունինք. իսկ բաղադրականներն ՚ի յե-
տագոնէ կը համարիմք, որովհետև հետադո-
տելով ձեռք բերել մը. ինչպէս, ջրոյ լոյծ
ըլլալը տեսնելով եւ շօշափելով իմացել է-
լինք, զովացուցիչ ըլլալն ալ խմելնէս ետքը.
ասոնք նիւթական փորձոյ գործողութիւններ

են՝ որ հետագօտութիւն կ'ըսուին :

39. Բաղադրականները բնաւ չե՞նք կրնար 'ի յաւանդութեան համարել :

Բաղադրականներն , եթէ 'ի յաւանդութեան չ'ըսուին , գոնէ կըմտին այնպէս համարուելոյ՝ երբ վերլուծականներու չափ ճիշդ եւ ընդհանուր կերպով յայտնի լինին , ինչպէս երկու լեւորէ . Արեւիկն ու լեւոր է եւ ուրիշ բանքանական նորագիւտ ճշմարտութիւններն , որոնք ամեն կարծիքներէ սրբուած եւ այլ ևս մութ ձգած կողմն բնաւ չ'ունին :

30. Ըստ Բանի .

40. Դատումն ի՞նչ է ըստ քանակի .

Դատման քանակը իր ծաւալէն կախեալ է , եւ երեք է . Ընդհանուր , Մասնաւոր եւ Եզական :

41. Ընդհանուր դատումն ի՞նչ է .

Ընդհանուր է դատումն՝ երբոր հաստատուածը ամբողջ դասի մը կը վերաբերի , զորօրինակ .

Մարդիկ սխալական են .

Հայերը հաւատարիմ են .

Սխալակն , հաւատարի՛ ստորոգելիքն ընդ-

հանուր ծաւալ մը ունին բոլոր մարդիկն և բոլոր հայերն վրայ :

42. Մասնաւոր դատումն ի՞նչ է .

Մասնաւոր է դատումն՝ երբոր հաստատուածը ամբողջ դասի մաս մը անհատներու կը վերաբերի , զորօրինակ .

Չորքոտանեաց ոմանք որոճացող են :

Կան մարդիկ՝ որ սեւամորթ են .

Կան մարդիկ՝ որ խաբեբայ են .

Որոճացող , սեւամորթ եւ խաբեբայ ստորոգելեաց ծաւալը քանի մը շրտութեաց եւ քանի մը մարդոց վրայ միայն տարածուած է .

43. Եզական դատումն ի՞նչ է :

Եզական է դատումնիս՝ երբոր հաստատուածը մէկ անհատի մը միայն կը վերաբերի , զորօրինակ .

Վարդան առաքինի է .

Վասակ մատնիչ է .

Աստիճիկ , մարդիկ ստորոգելեաց ծաւալը եզակի կամ անհատ մարդոց , վարդանայ եւ վասակայ վրայ է միայն :

4° Ըստ Որպիսութեան .

44. Դատումն ի՞նչ է ըստ որպիսութեան .

Դատման որպիսութիւնը ենթակային եւ ստորոգելոյն իրարու հետ ունեցած համաձայնութեան կամ անհամաձայնութեան վիճակն է , եւ երկուք է , Հաստատական եւ ժխտական :

45 , Հաստատական դատումն ի՞նչ է .

Հաստատական է դատումն , երբոր կապին կամ ստորոգելոյն վրայ ժխտական նշան մը չը գտնուիր , կամ երկուք մէկէն կը գտնուին՝ որոնցմէ հաստատական կը շինուի , զորօրինակ .

Աստուած արդար է .

Աստուած անարդար չէ :

46 . Ժխտական դատումն ի՞նչ է :

Ժխտական է դատումն՝ երբոր կապին կամ ստորոգելոյն վրայ ժխտական նշան մը կը գտնուի , զորօրինակ .

Համեմները ցուրտ կլիմայի բերք չեն .

Ձրհեղեղի մարդիկ ամբարիշտ են :

5° Ըստ Յարաբերութեան .

47 . Դատումն ի՞նչ է ըստ յարաբերութեան :

Դատման յարաբերութիւնը ենթակային եւ ստորոգելոյն իրարմէ ունեցած լուեղեայն կախումն է , եւ երեք է . վճռական , թէական եւ Չատական :

48 . վճռական դատումն ի՞նչ է ,

Եթէ ենթակային եւ ստորոգելոյն մէջն եղած յարաբերութիւնը պայման կամ թէութիւն չունի , այլ ուղղակի է , վճռական կամ Սահմանական կը ըսուի դատումը , զորօրինակ .

վասակ մատնիչ է .

Հայկ մեր նախահայրն է .

Հայոց եկեղեցին ուղղափառ է .

49 . Թէական դատումն ի՞նչ է :

Եթէ ենթակային եւ ստորոգելոյն մէջն եղած յարաբերութիւնը պայմանաւոր է , դատումը թէական կամ Ենթադրական կը ըսուի , զորօրինակ .

Եթէ առ Աստուած յոյսերնին հաստատուն ըլլայ՝ այնպիսի առաքինութիւն կ'ըրնան գործել .

Գիտնալ պէտք է՝ որ եթէ պայմանը ենթակային եւ ստորոգելոյն յարաբերութիւնը չինէ, դատումը Շննէ Բեւան կ'ըսուի, ինչպէս է տուած օրինակնիս : Եթէ յարաբերութիւնը քակէ կամ եղծանէ եղծել Բեւան կ'ըսուի, զորօրինակ .

Եթէ կուռքերու վրայ յոյս դրած ըլլային, պատերազմի յաջողուած չ'էին ունենար :

Եթէ խորշակ ըլլայ՝ բոյսերը առողջ չեն ըլլար :

50 . Զատական դատումն ի՞նչ է :

Երբոր դատումը ենթակային եւ մէկէ աւելի ստորոգելիքներու մէջ եղած յարաբերութիւնը կը ցուցնէ՝ Զատական կամ Անշարական կ'ըսուի : Ստորոգելիքներն իրար կապողը կա՞ շաղկապն է, ինչպէս որ Թէականներուն համար է՞ շաղկապն էր, զորօրինակ .

Գործ մը կամ առաքինական է կամ մութական :

Տիեզերքը կամ Աստուծոյ աղատ կամաց գործն է, կամ անոր էութեան հարկաւոր հոսումը :

Գիտնալ պէտք է՝ որ այսպիսի դատմանց մէջ երկու կամ աւելի ստորոգելեաց մէկը միայն կրնայ խոր յարաբերութիւն ունենալ ենթակային հետ, և ոչ բնաւ ամենքը :

6° Ըստ Եզանակէ :

51 . Դատման եղանակն ի՞նչ է :

Դատման եղանակը մեր մտաց հաւանելու աստիճանն է, և կ'ըլլայ . երկբայական, Ստոյգ, Ապացուցական, ճշմարտաման և Հաւանական կամ կարելի :

53 . Ի՞նչ է երկբայական դատումը :

Դատումն երկբայական է՝ երբոր միտքը զայն կրնկատէ իբրև ոչ տակաւին լուծեալ խնդիր, զորօրինակ .

Այս հիւանդը բժշկելի է, կամ չէ .

Երբոր այս հիւանդին բժշկելի ըլլալու կամ չ'ըլլալու նշանները բաւական վստահութիւն չ'են տար դատումնիս վճռական ընելու :

51 . Ի՞նչ է ստոյգ դատումը :

Ստոյգ կ'ըլլայ դատումնիս՝ երբոր մտքերնիս կը հաւանի անոր իբրև իրականութեան մը, ինչպէս է զգալի բաներու վրայ առած ստուգութիւննիս, որոնք մեր զգայարանաց վրայ իրենց յատուկ ազդեցութիւննը բաժ են* :

*Մէկն իր զրացւոյն անասունը կուզէ վարձու գործածել աւուր մը ճանրայ ընելու համար .

54. Ի՞նչ է ապացուցական դատումն .
Ապացուցական կ'ըսուի այն դատումը՝
որ ինքնին յայտնի է, եւ ճշմարիտ լինելու
փորձ կամ ապացոյց փնտուել հարկաւոր չէ :
զորօրինակ .

Փոքր ճշմարտութիւնը մեծ ու ծանօթ
ճշմարտութեան մը համեմատ բերելն ապա-
ցուցանել է .

Կոր դժի մը մէկ կեդրոնէ հաւասարա-
պէս հեռի եղող կէտերը բոլորակ կը շինեն .
Երկուք ու երկուք հաւասար են չորսի :
Ութ հաւասար է երկու անգամ չորսի .

Այսպիսի դատումներն առաջին տեսակն
կամ դէ՛յանդէան ճշմարտութիւնք կամ Առա՛ծ
կ'ըսուին . որովհետեւ մտքին զանոնք լսելն
եւ ընդունելը միանգամայն է :

55. Ի՞նչ է ճշմարտանման դատումը :
Ճշմարտանման կ'ըլլայ դատում մը , երբ
միտքը լիով հաւանելու համար դեռ մէկ

դրացին չուզելով տալ՝ պաճառ կը բերէ՝ թէ դըժ-
բազդաբար հոն չէ : Այս միջոցին անասունը կա-
նառկէ : Անասունը ուզողը կ'ըսէ . կըցաւիմ՝ որ
զիտ կը խարէք : Դրացին կը պահանջէ՝ սր անպա-
նոյն անսուկելուն հաւատալոյ տեղ իւր ըսածին
հաւատայ : Այս դէպքին մէջ դրացին կը պահանջէ՝
որ անասունն ուզողը անասնոյն հոն ըլլալուն վրայ
Ստոյգ դատումն չ'ընէ :

քանի թեթեւ նշաններ կը փնտուէ բանի մը
վրայ՝ որ չըկան :

56. Ի՞նչ է հաւանական կամ կարելի
դատումը .

Հաւանական կամ կարելի կ'ըլլայ դա-
տում մը՝ երբոր միտքը հաւանելու կամ չը-
հաւանելու միջակէտէն դէպ 'ի հաւանելու
կողմն սահած է , զորօրինակ կ'ըսենք .

Հաւանական կամ կարելի է՝ թէ այս հի-
ւանդը կը բժշկուի , երբոր վրան առողջու-
թեան այս կամ այն նշանը կը տեսնենք :

Բ. Դատման տեսակները ըստ իւրեանց
յարաբերական :

57. Դատմունք իրարու հետ ինչյա-
րաբերութիւն ունին :

Դատումներն իրարու հետ չորս կերպ
յարաբերութիւն ունին , որոց համեմատ
այսպէս կը կոչուին . Ընդփոխանակաւ , Հա-
կասական , Հակառակ , չուպ — հակառակ

58. Ո՞ր դատումներն ընդփոխանակաւ
կ'ըսուին :

Այն դատումներն՝ որոնց նիւթը մի և
նոյն է , իսկ չափու կամ ձևոյ կողմանէ տար

բերութիւն ունին, կամ որ նոյն է՝ երկուքն ալ մէկ բան կը հաստատեն կամ կը ժխտեն, բայց մէկն ընդհանուր և միւսը մասնաւոր եզրով, կ'ըսուին Ընդհանուր, օրինակի համար.

Ամեն մարդ մահկանացու է.

Ոմանք մարդիկ (Թորոս, Մարկոս և այլք) մահկանացու են:

Գիտելի է Ա. Ընդհանուր դատմանց մէջ եթէ բարձր սեռի վերաբերողը կամ ընդհանուրը ճշմարիտ է, չափաւոր սեռի կամ մասնաւոր դասու վերաբերողն ալ ճշմարիտ կ'ըլլայ սա տրամաբանական առածին համեմատ թէ. Ինչ որ դասու մէջ էր, այնչափ որ ըսել է՝ երբ որ ամէն մարդ մահկանացու են, Պետրոս, Պողոս և Կիրակոս՝ որ մարդ ամբողջին անհատներ են՝ մահկանացու են:

Բ. Մասնաւորին ճշմարիտ ըլլալէն չըհտեւիր՝ թէ ընդհանուրն ալ ճշմարիտ է. զի Ինչ որ դասու մէջ անհասարկութեան վրայ միայն կ'արդարանայ՝ չըհտեւիր ամբողջ դասին վրայ արդարանայ. կամ որ նոյն է՝ երբ որ կ'ըսեմք. Քանի մը մարդիկ սեւամորթ են. չ'ենք կ'ըրնար ըսել թէ Ամեն մարդիկ սեւամորթ են:

Գ. Երբոր մասնաւորները սուտ են՝ կըրնանք անոնց ընդհանուրին սուտ ըլլալն ա

իմանալ: զի Ինչ որ դասու մէջ արդարանայ՝ մասնաւոր վրայ չըհտեւիր՝ Եւրին վրայ ալ չըհտեւիր. զորովին ալ երբոր ըսենք.

Քանի մը մարդ թուող են.

Քանի որ ասիկայ սուտ է, որ մասնաւորն է, չկրնար ճշմարիտ ըլլալ աս ընդհանուրը, թէ,

Ամեն մարդիկ թուող են:

Յ9. Ո՞ր դատումները Հակասական կ'ըսուին:

Այն դատումները՝ որոնց մէկը ենթակային վրայ բան մը կը ժխտէ և միւս մ'ալ կը հաստատէ կ'ըսուին Հակասական, զորովին ալ.

Բնաւ մարդիկ մահկանացու չեն.

Ամեն մարդիկ մահկանացու են:

Գիտելի է. Հակասական դատումները սուտ եւ ճշմարիտ միանգամայն չեն կրնար ըլլալ, որովհետեւ միեւնոյն ենթակայն երկու իրարու հակասական ստորոգելի չըկրնար ունենալ. երբ որ կ'ըսենք. Բոլոր մարդիկ բանական չեն. Բոլոր մարդիկ բանական են, կամ մէկը ճշմարիտ է կամ միւսը, այսինքն կամ բանական են կամ բանական չ'են, իսկ բնաւ երկուքը միանգամայն չ'են:

60. Ո՞ր դատումները կ'ըսուին Հակասակ:

Այն դատումներն՝ որոնց մէկը ենթակայն

կային վրայ որպիսութիւն մը կը հաստատէ ,
միւս մ' ալ լռելեայն կը հերքէ , կըսուին Հո-
ւսի , զորօրինակ .

Ամեն մարդիկ կատարեալ են .

Ամեն մարդիկ խաբեբայ են :

Վերջինը հակառակ է առաջին դատման .
որովհետեւ առաջինը այնպիսի որպիսութիւն
մը տուած է մարդոց՝ որուն մէջ չը կրնար
մտնել հոգեբան ըլլալու որպիսութիւնը . վեր-
ջինը այնպիսի որպիսութիւն մը տուած է
մարդոց , սր կը հերքէ հոգեբան ըլլալու յատ-
կութիւնը :

Գիտելի է : Երկու հակառակ դատում-
ներ 'ի միասին չեն կրնար ճշմարիտ ըլլալ ,
բայց կրնան սուտ ըլլալ : Չ'են կրնար ճշմարիտ
ըլլալ՝ որովհետեւ ենթակային վրայ որպիսու-
թեան մը հակառակը ստորոգել՝ նոյնը լռե-
լեայն ժխտել է : կրնան երկուքն ալ սուտ
ըլլալ , որովհետեւ հակասութիւնը բացէն
չ'ըլլալով՝ յաւելուածը կրնայ երկրորդն ալ
առաջնոյն պէս սուտ ընել : Օրինակով մը
հասկցուն ենք :

Ամեն մարդիկ կատարեալ են .

Բնաւ մարդիկ կատարեալ չ'են :

Ահաւասիկ հակասական դատումներ՝ որ
միասնաբար սուտ և ճշմարիտ երբէք չ'են
կրնար ըլլալ : Իսկ երբոր ըսեմ .

Ամեն մարդիկ կատարեալ են .

Ամեն մարդիկ ստախոս են :

Ահաւասիկ հակառակ դատումներ՝ ո-
րոնց վերջինը 'ի հարկէ սա հակասական դա-
տումն ունի՝ թէ Բնաւ մարդիկ կատարեալ չ'են .
Այս երկուքն ալ սուտ են . որովհետեւ ամեն
մարդիկ կատարեալ չ'են , բայց կատարեալ
չըլլալուն բացարձակ հետեանքը ամենուն
ստախոս ըլլալը չէ :

61 . Ո՞ր դատումներն կ'ըսուին Հուսի —
հակառակ :

Այն դատումներն՝ որոնց նոյնպէս մէկը
ենթակային վրայ որպիսութիւն մը կը հաս-
տատէ , միւս մ' ալ լռելեայն կը հերքէ ,
կ'ըսուին Հոսի — հակառակ : Տարբերութիւնն
հոն է՝ որ Հոսի դատմանց ենթակայն ընդ-
հանուր է , Հոսի — հակառակներունը մասնա-
ւոր , զորօրինակ .

Կան լճեր որ քաղցրաջուր են .

Կան լճեր որ դառնաջուր են :

Գիտելի է . Երկու Հոսի — հակառակ դա-
տումներ ճշմարիտ և սուտ միանգամայն կը-
նան ըլլալ , որովհետեւ երկու իրարու ներհակ
ստորոգելիքներն ոչ մի և նոյն՝ այլ ուրոյն են
թակայներու են :

Գ.

Ի Մ Ա Ս Տ Ա Ս Ի Բ Ե Լ

Ա. Իմաստասիրութեան բնութիւնը.

62, Ձի'նչ է իմաստասիրութիւնը :

Եթէ մեր իմացականութիւնը սահման չ'ունենար, ամէն բան պիտի գիտնայինք՝ ո՛չ միայն թէ ի՛նչ են, այլ նաև թէ ի՛նչ յարաբերութիւն ունին իրարու հետ : Սահմանաւոր եւ տկար է իմացականութիւննիս, ուստի ամեն բան տակաւ առ տակաւ կը սորվիմք. երբոր առարկայի մը ծաւալը ընդարձակ կամ մէկ հայեցուածով անտեսանելի կ'ըլլայ՝ կը բաժնենք զայն կամ մտօք՝ ինչպէս վերացական ամբողջութիւններ, կամ նիւթապէս՝ ինչպէս բնաբանական առարկայներ :

Այս բաժները որ վերլուծել կ'ըսուի գըրէթէ իմաստասիրութեան ընեն է :

Բացատրելով զուրցենք, երկու դատմանց կամ նախադասութեանց յարաբերութիւնը գտնել կ'ուզենք, բայց յանկարծակի չենք կ'ընալ. կը վնասուենք ուրիշ երրորդ մը՝ որ հաւասարապէս թէ՛ միոյն եւ թէ՛ միւսոյն պատշաճի, եւ մէկէն միւսն անցնելու ապահով քաջալերութիւն տայ. Այս փորձողութիւնն է Իմաստասիրութեան :

63. Օրինակով մը կ'ընան հասկըցունել :

Օրնակի համար. մէկ քայլով չ'եմ կըրնալ անցնիլ լայն փոսի մը վրայէ, սակայն անցնիլ կ'ուզեմ. մէջ տեղը փայտ մը կամ քար մը կը դնեմ, լայն փոսին երկու հեռաւոր եզերքները քարին կամ փայտին կը մօտեցընեմ, ա՛լ դժուարութիւն չըմնար անցնելու. Ուրիշ օրինակ մ' ալ. աչքիս եւ հեռուն եղող առարկային, օրինակի համար, թռչնոյն ուղղութիւնը չ'եմ կ'ընալ դիտել. մէջ տեղը առարկայ մը կամ կէտ մը կը նշանակեմ. աչքիս ուղղութիւնը այն կէտին վրայ հանդչեցնելուս պէս, առարկային կամ թռչնոյն ուղղութիւնն ալ հոն կը հանդչի՝ ինչպէս կը պատահի որսորդ հրացանաւորներուն, եւ մէկէն կը յաջողիմ գտնել այն աներեւոյթ գիծը, որ աչքէս մինչեւ թռչունը քաշուած է : Այսպէս կուզեմ գիտնալ՝ թէ Թորոսը մ'որ է. Թորոսն եւ Մարտին մէջ տեղը դնելու յար-

մար բան մը կը փնտռեմ, ինչպէս բանական
 ինչը և մտօքս կը շարեմ թորոս — բանական —
 մարդ : Մտքիս մէջ եղած այսպիսի շարք մը
 եթէ բացատրել ուզեմ, կ'ըսեմ :

Սն որ բանական է մարդ է .

Թորոս բանական է .

Ուրեմն թորոսը մարդ է :

64 . Իմաստասիրութեան կարողութիւնը
 միայն մարդոց յատուկ է :

Իմաստասիրութիւնը մեր տկար իմացա-
 կանութեան ցուպը կամ գործին է . եթէ
 անսահման ըլլար իմացականութիւննիս ,
 այսպիսի ցպոյ կամ գործւոյ պէտքքնաւ չէինք
 ունենար : Ասկէց կը հետեւի թէ Աստուած ,
 որոյ իմացականութիւնն անպարադրելի է ,
 այս գործւոյն պէտք չ'ունի . անասուններն
 ալ որ իմացական չեն , այս գործւոյ յարմա-
 րութիւնը չ'ունին . ուստի իմաստասիրելոյ
 կարողութիւնը միայն մարդոց յատուկ է :

Բ. Իմաստասիրութեան արուեստական շէնք .

65 . Իմաստասիրութեան արուեստա-
 կան շէնքն ինչ է .

Իմաստասիրութեան արուեստական շէն-
 քը ըսելով կը հասկնամ մէկ եզրէ միւսն
 անցանելու ուղղութեան կանոնի մը վերա-
 ծուած ըլլալը :

66 . Այս շէնքը քանի՛ եզրէ կը բաղկանայ :
 Այս շէնքին արուեստը կը պահանջէ՝ որ
 միշտ երեք և միայն երեք եզր գտնուի .
 մէկով բան մը հաստատել կ'ուզեմք , միւսով
 բան մը կը հաստատենք , երրորդ մ'ալ միջ-
 նորդ կը դնեմք , զորօրինակ . Աստուած , Բարի ,
 Ինքն . սա երեք եզրներով իմաստասիրու-
 թեան արուեստականը շինելու համար Ա-
 ստուած , Ինքն և Եւրոս հաստատել կուզեմք . Ա-
 ստուած , Բարի և Եւրոս միջնորդ կը դնեմք . Ա-
 ստուած , Ինքն և Եւրոս կը հաստատենք , կ'ըսեմք .
 Ամեն բարի սիրելի է .

Աստուած բարի է .

Ուրեմն Աստուած սիրելի է .

Գիտնալ պէտք է՝ որ այս իմաստասիրու-
 թեան մէջ երեքէ աւելի եզր չկայ , ասես .

նուածները կրկնումն են :

67. Իմաստասիրութեան մէջ քանի՞ նախադասութիւն կը կենայ :

Երեք . մէկ նախադասութիւնը փնտռուած յարաբերութիւնը պիտի բացատրէ , միւս երկու նախադասութիւնք ալ միջնորդ եզրի հետ յարաբերութիւն ունենարին պիտի բացատրեն , առաջ մէկը՝ յետոյ միւսը :

Գիտնալ պէտք է . Նախ , որ եթէ միջնորդ առնուած եզրը ճշմարտապէս միջնորդ եզր չէ , կամ որ նոյն է՝ միջնորդ եզրը հասարկ կամ հասարակ յարաբերութիւն չունի միւս երկու եզրներու հետ , իմաստասիրութիւնը ուղիւ կամ հետեական չ'ըլլար : Այս պիտի դէպքի մէջ իմաստասիրութեան երկու հետաւոր կամ լայն եզերքներու մէջ փոխանակ հաստատուն ոտնկոխ մը դնելու , խախուտ կամ բոլորովին երեակայական փայտ մը կամ քար մը դնելը կը նմանի՝ ուր կարելի չէ ոտք կոխել առաջնոց փոսն կոնալը վտանգին :

Երկրորդ՝ եթէ միջնորդ եզրին միւս երկու եզերաց կամ միայն մէկ եզրի հետ առանձին ունեցած յարաբերութիւնը պայմանաւոր , սխալ կամ տարակուսական է՝ հետեականութիւնն ալ պայմանաւոր , տարակուսական կամ ոչինչ կ'ըլլայ :

68. Իմաստասիրութիւնն իսկապարտոյ այս եզրերը ի՞նչ արուեստական անուն ունին : Տրամաբանութիւնը իմաստասիրութիւնն իսկապարտոյ այս եզրներուն , իրենց կատարած պաշտօնէն առնելով , արուեստական անուններ տուած է , որք են Աստի , Կրտսեր , Մեծ :

69. Աւագ եզրի պաշտօնն ի՞նչ է .

Իմաստասիրութեան մէջ մեծ ծաւալ մը բացատրող եզրը Աստի եւ կ'ըսուի . Եղբակացութեան օտորոգելին՝ ուր որ ալ ըլլայ միշտ Աւագ եզրն է .

70. Կրտսեր եզրի պաշտօնն ի՞նչ է .

Իմաստասիրութեան մէջ չափաւոր ծաւալ մը բացատրող եզրը Կրտսեր եւ կ'ըսուի : Եղբակացութեան ենթակայն՝ ուր որ ըլլայ , միշտ Կրտսեր եզրն է .

71. Միջին եզրի պաշտօնն ի՞նչ է .

Իմաստասիրութեան մէջ Մեծ եւ Կրտսեր պաշտօնն է՝ Աւագ եւ Կրտսեր եզրերուն հետ իր նոյնութիւնը բացատրել : Եղբակացութեան մէջ բնաւ չկրնար միջին եզր դնուիլ :

72. Չեռնարկութիւնն ի՞նչ է :

Իմաստասիրութիւն մը՝ որ մտքի մէջ կատարուելէ ետքն , այս արուեստով կը բացատրուի կամ կրմարմնանայ՝ Չեռնարկութիւն կ'ըսուի :

9. Իմաստասիրութեան զանազան կերպերը .

73. Իմաստասիրութեան արուեստական շէնքը քանի՞ կերպ է :

Մեր մտքին իր իմաստասիրութիւնը մարմնաւորելու կամ շինելու կերպին նայելով , հինգ կերպ իմաստասիրութիւն կայ , որք են .

Հաւաքաբանութիւն .

Հնարք .

Փաստորդ .

Երկայրաբանութիւն .

Համաբարդութիւն .

1. Հաստատութիւն .

74. Ձի՞նչ է հաւաքաբանութիւնը , երբոր երեք նախադասութիւն իրարու ետև կարգով մը կը բացատրուին՝ իմաստասիրութիւնը Հաստատութիւն կ'ըսուի :

Նախադասութեան մէկը ապացուցանելը համար ճեռք կ'առնեմք , ասիկա Խնդիր կ'ըսուի :

Նախադասութեան միւսը խնդիր եղածն ապացուցանելը համար կը յիշեմք . ասիկա Սկզբունք կ'ըսուի :

Նախադասութեան երրորդն ալ երկուքէն ելած արդիւնքն է , այս ալ Հետևութիւն կ'ըսուի :

75. Ասոնք ուրիշ անուն մը չունին տրամաբանութեան մէջ .

Սկզբունքը Մեծօրոյն կ'ըսուի , խնդիրը Փոքրօրոյն , Հետևութիւնն ալ Ելութեան . Մեծագոյն և Փոքրագոյն մէկ հասարակ առումը Ներդրում կ'ըսուին :

Մեծօրոյն կամ Սկզբունք , Ներդրում .

Չուածինք բազմածին են :

Փոքրօրոյն կամ Խնդիր , Ներդրում .

Մեզուն Չուածին է .

Ելութեան կամ Հետևութիւն .

Ուրեմն մեզուն բազմածին է .

Գիտելիք . Հաւաքաբանութիւն մը՝ որ միշտ այս կազմուածքով է՝ այսինքն միջին եզրը միայն եզրակացութեան մէկ եզրին հետ կապուած է՝ կ'ըսուի Պարզ , ինչպէս էր վերի օրինակը , յորում Չափին միջին եզրը եզրակացութեան եզրերէն մէկուն , այսինքն՝ Մեզն եզրին հետ միայն կապուած էր : Իսկ եթէ միջին եզրը եզրակացութեան երկու եզրերուն հետ ալ միացած է՝ կ'ըսուի Յարմար , զրօրինակ .

Հասարակապետութիւն մը , եթէ զօրքը ժողովրդեան հետ միացունէ , չը վերածուիր զինուորական միապետութեան :

Այս ինչ հասարակապետութիւնը զօրքը ժողովրդեան հետ միացուցած է .

Ուրեմն այս ինչ հասարակապետութիւնը չ'վերածուիր զինուորական միապետութեան :

Այս հաւաքաբանութիւնը Յօդոս 1-ին կ'ըսուի . որովհետեւ հասարակապետութեան ենթակայն եւ զինուորական միապետութեան չ'վերածուիլը տարրերին մտած են արդէն Մեծագունին մէջ :

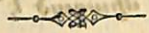
Ուրիշ օրինակ մ' ալ .

Թշուառութիւնք մարդաց վրայ կուգան կամ 'ի պատիժ մեղաց կամ 'ի փորձ առաքիւնութեան :

Թշուառութիւնք Յօրայ վրայ 'ի փորձ առաքիւնութեան էին

Ուրեմն թշուառութիւնք Յօրայ վրայ 'ի պատիժ մեղաց չ'եկան :

Առ ՚ի ձև յօդուածոցները կրնանք Յօդոս 1-ին 1-ին անուանել , ետքի ձև եղած ներն ալ Յօդոս 1-ին 1-ին անուանել :

2° Հարց .

76 . Չի՞նչ է հնարքը :

Կը պատահի երբեմն իմաստասիրութեան մէջ՝ որ նախադրելոց մէկը յայտնի չ'գրուիր լռելեայն իմացուելը դիւրին կարծելով . այս ատեն իմաստասիրութիւնը Հարց կամ Եզրուի կ'ըսուի , զորօրինակ .

— Սմէն օձ սողուն է .

Ուրեմն Պօան սողուն է :

— Պօան օձ է .

Ուրեմն Պօան սողուն է :

Այս օրինակոց առաջնոց մէջ փոքրագոյնը լռելեայն պիտի հասկնամք , երկրորդին մէջ ալ մեծագոյնը :

3° Փաստորք .

77 . Ի՞նչ է փաստորքը :

Կը պատահի երբեմն՝ որ իւրաքանչիւր նախադրելոց եւ կամ գէթ մէկուն քով ապացոյցը յայտնի կ'ըրուի , և այս ատեն իմաստ

տասիրութիւնը փաստաբար կրկնուի զորօրինակ
ի՛նչ որ բարի է՝ սիրելի է . շէ սերը բարին կը
բերէ , ինչպէս որ իմացականութեան ալ ճշմարտը :

Աստուած բարի է . շէ բարեբարեաց արա-
բիչն , հեղեմն էս սկիզբն է ,

Ուրեմն Աստուած սիրելի է :

Ուրիշ օրինակ մ՞ ալ .

Անհունը միայն եւ մի է . շէ երկու անհուն
երբայս սահման կ'անցնին , նման երկու անբա-
ջնեբարու եւ շէբար կը ջնջեն :

Աստուած անհուն է .

Ուրեմն Աստուած միայն եւ մի է .

Այս ձեւ իմաստասիրութիւնը կամ փաս-
տորդն աւելի ճարտասանական է քան տրա-
մսբանական :

4. Երկայրաբանութեան .

78 . Ի՛նչ է երկայրաբանութիւնը :
կրպատահի երբեմն որ մտքերնիս ամ-
բողջ մը երկուքի կըբաժնէ , ցցընելու հա-
մար՝ թէ խնդրոյ տակ եղածին երկու ծայ-
րերն ալ հաւասար են , նման երկբերան սը-
րոյ . եւ այս ատեն իմաստասիրութիւնը երկ-
այրաբանութեան կամ երկառած կրկնուի . օրինա-

կի համար . մէկն ապացուցանել կուզէ՝ թէ
Եպիսկոպոսներն , որ էրենց յանձնած հասարակե-
լոց հոգիներան իրկութեան լին աշխարհ , յանցաւոր
են Աստուծոյ առջեւ , այսպէս կ'իմաստասիրէ :

Եպիսկոպոսները կամ յարմարութիւն ու
նին յանձնառած պաշտօննին կատարելու
կամ չ'ունին .

Եթէ յարմարութիւն ունին , յանցաւոր
են՝ զայն 'ի դործ չ'դնեղնուն համար :

Եթէ յարմարութիւն չ'ունին դարձեալ
յանցաւոր են , ամենէն կարեւոր պաշտօն
առանց յարմարութեան յանձն առնեղնուն
համար :

Ուրեմն , ինչ կերպով ալ ըլլայ , յանցա-
ւոր են Աստուծոյ առջեւ՝ եթէ իրենց յանձ-
նուած հօտին փրկութեան չ'աշխատին .

Գիտելի . Այս ձեւ իմաստասիրութեան
մէջ՝ եթէ ամբողջին երկուքի բաժանումը
չինծու կամ անհիմն լինի , այնպէս որ մաս
մը դուրս մնայ երկայրաբանութիւնը օրի-
նաւոր չ'ըլլար , այլ ծիծաղելի . օրինակի հա-
մար :

կամ գեղեցիկ կին մը պիտի ունենաս
կամ տղեղ .

Եթէ տղեղ կին ունենաս՝ դուն գոհ
պիտի չ'ըլլաս :

Եթէ գեղեցիկն ունենաս՝ նախանձու

ներդ շատ պիտի ըլլան :

Ուրեմն եւ այլն .

Ասոր մէջ բաժանման մէկ մասը , այն է միջակ գեղեցկութեամբ , կամ ուրիշներու նախանձու տեղի շրտուող պարկեշտ կին մը ունենալու պարագայն դուրս ձգուած է :

5° Համբարդու թիւն :

79 . Ձի՞նչ է Համբարդու թիւնը :

Երբ մէկէ աւելի հաւաքաբանութիւններ այնպէս շղթայաբար կ'ըլլան՝ անանկ որ առաջին հաւաքաբանութեան եզրակացութիւնը հետեւեալ հաւաքաբանութեան մեծագոյնը կ'ըլլայ , և նախադասութեանց շղթային մէջ իւրաքանչիւրին ստորոգելիքն յետագային ենթակայն կ'ըլլայ , իմաստասիրութիւնը կ'ըսուի Համբարդու թիւն կամ Շեշ : Օրինակ .

Այս ոք մարդն ազահ է .

Ամէն ազահ անյագ է .

Ամէն անյագ կարօտական է .

Ամէն կարօտական թշուառ է .

Ուրեմն այս մարդը թշուառ է :

Գիտնալ պէտք է նախ որ Համբար-

դութիւն ըսուած իմաստասիրութեան մէջ այնչափ պարզ հաւաքաբանութիւն կայ՝ որ չափ ընդհանուր որ կոյ Շեղջին մէջ : Առեւրեւոյթ համաբարդութիւն մը մէկէն կը յաժուի՝ եթէ շղթայն քակենք , և փնտռելու ելլենք՝ թէ արդեօք իւրաքանչիւր նախադասութեանց մէջ գտնուած ստորոգելիքները Շեղջին եզրակացութեան ենթակային պատշաճեցան թէ ոչ . Այս կանոնով քակենք վերի համաբարդութիւնը և տեսնենք՝ բո՞ն թէ առերեւոյթ է . Ահա ասիկ .

1 . Ազահը անյագ է .

Այս մարդն ազահ է ,

Ուրեմն այս մարդն անյագ է :

2 . Անյագը կարօտական է .

Այս մարդը անյագ է ,

Ուրեմն այս մարդը կարօտական է .

3 . Կարօտականը թշուառ է .

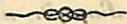
Այս մարդը կարօտական է ,

Ուրեմն այս մարդը թշուառ է :

Երկրորդ՝ ոչ ամէն իրարու յեռեալ նախադասութիւններ օրինաւոր համաբարդութիւն են , ինչպէս է թէմիստոկիլի առեւրեւոյթ Շեղջը , զոր կատակի համար կ'ըսէր .
Որդիս մօրը կը հրամայէ ,
Մայրը ինձի ,
Ես Յունաստանի ,

Յունաստան Ասիոյ ,
Ասիա բոլոր աշխարհի ,
Ուրեմն որդիս կը հրամայէ բոլոր աշ-
խարհի :

Այս Շեղը ընդհանուր մը չունի , կամ
որոշոյն է Սրիստոտեւեան կամ տրամաբանա-
կան սա առածը , թէ ինչ որ բնական է իր-
ականութեան , նոյնն է ստույգ լինելու
կը պակսի . Մասնաւորներէ հեռու թիւն
չ'եղլեր , ինչպէս որ անհուն զրոյներէ միու-
թիւն մը չը գոյանար :

Իմաստասիրութեան գրաբնութիւնը :

80. Գրագիտութեան մէջ կը գործածուի
ձեռնարկութեանց այս կերպերը :

Իմաստասիրութեան բացատրելով կամ
ձեռնարկելու այս հինգ կերպերն ալ 'ի գործ
կ'ածուին գրագիտութեան կամ բանասիրու-
թեան մէջ . բայց միշտ ընդլայնելով կամ
տրամաբանական լիտեալ եւ ազգային կեր-
պարարանքը գեր և գեղաւէտ երեւցնելով :

Եղիշի պատմագրութեան , կամ հայ
գրագիտութեան մեղուանոցի մէջ՝ սատրա-
մաբանական մերկ հաւաքաբանութիւնը թէ
Ողջերը կը մեռնին .

Կրակը ողջ չէ ,

Ուրեմն կրակը չըմեռնիր :

Հետեւեալ կերպով զարդարուած է՝
ուր կը փայլէ պատմագիր սուրբ վարդապե-
տին գրագիտական կիրթ ճաշակը .

Մեռանի այն՝ որ շնչէն եւ շարժի և գը-
նայ եւ ուտէ եւ ըմպէ :

Ե՛րբ տեսեր դու զկրակ զնայուն կամ
խօսուն կամ գիտուն .

Արդ զոր կենդանի քո չէ տեսեալ՝ մե-
ռեալ խոստովանիս :

Սա ցամաք Հնարքն ալ թէ

Աստուծոյ քարոզիչներ էք .

Տարերք մի պաշտէք :

Այսպէս զարդարած է .

Քարոզք էիք առաքելական քարոզու-
թեան :

Արդ զտարե՛րս Աստուած խոստովանիք

Սարգիս մեկնիչ աստուածաբան վար-
դապետն ալ սա ցուրտ հնարքը թէ ,

Մարմին եմք ֆրիստոսի ,

Ապա չ'ազտտեսնք զիմքը .

Ուսպէս կը զսրդարէ .
Մարմին եմք 'ի մարմնոյ նորա , որպէս
խոսամունքն են , և տ'րապէս հաւատա-
ցաք նմա :

Մի՛ ապա աղտեղեսցուք զանդամս Գը-
րիստոսի 'ի շարաւս մեղաց և 'ի ճենճերս
անօրէնութեան :

Հռչակաւոր ճարտարախօսն Ս . Գովհան
ոսկերերան սա երկասյրաբանութիւնը՝ թէ
Քահանայն կամ յոռի է կամ արդար :

Լ: թէ յոռի է՝ հոգ ընկելու չես , որով
հետեւ անոր յոռութենէն քեզ վրաս չըկայ :

Եթէ արդար է զարձեալ նոյնպէս հոգ
ընելու չես , որովհետեւ անոր արդարութե-
նէն քեզ չահ չըկայ :

Ուրեմն , ինչ կերպով ալ ըլլայ , քահա-
նային վարքէն զգածուելու չես :

Ս . յսպէս մէջ կը բերէ :

Եւ արդ աղէ՛ ասա , ընդէ՞ր խրաչիցիս ,
յոռի ինչ իցէ վասն ա՛յնորիկ խորչիցիս . քեզ
զի՛ փոյթ իցէ . որ չեն յոռի՛ նա քեզ պար-
զ և ետցէ զամենայն բարութիւնս . չէ ինչ
քեզ վրաս 'ի նորա յոռութենէն . զի ըստ
հաւատոյն քոց վճարիցի քեզ ամենայն յԱս-
տուծոյ :

Նա և ո՛չ յարդարոյն եզուտ իցէ քեզ ա-
ռանց քոց հաւատոցդ . Երբեմն երնջովքն

զ ու՛ծեաց գործ Աստուած , յորժամ զտապա-
նակն բարձեալ բերէին յայլագեաց . քան-
զի այնպէս կամեցաւ փրկել զժողովուրդն .

Արդ զայս ամենայն 'ի միտառեալ և այլն

Սարգիս մեկնիչ վարդապետը սա երկ-
ասյրաբանութիւնը՝ թէ
Վարդապետին կամ դուն տուիր կամ ու-
րելը .

Եթէ դուն տուիր , իրաւունք չունիս
հիմա բամբասելու .

Եթէ ուրիշները տուին՝ ալ աւելի իրա-
ւունք չ'ունիս բամբասելու .

Ուրեմն ինչ կերպով ալ ըլլայ վարդա-
պետը , քիչ մը գոյաւոր ըլլալուն համար ,
բամբասելու իրաւունք չ'ունիս :

Գրագիտական յաջողակ ճաշակով կը զար-
դարէ .

Զայր վարդապետ եթէ տեսանեն՝ որ բա-
րեքիկ հանդերձիկ ազանիցի՝ եւ զմի ոք
արքանեակ ունիցի՛ որ զկարեւոր պէտս նու-
րա վճարէ , զի մի անձ սմբ շրբեր լինիցի եւ
փայտակոտոր եւ հրավառ եւ 'ի կարեւորսն
գոյաւոր իցէ՛ բամբասեն , երգիծանեն . Եւ
ժատուն է , ասեն , զիա՞րդ զայս կարիցէ
յանդիմանել . Մինչեւ ցե՞րբ անմտանամք ,
աղէ՛ ասացէ՛ք , չիցէ՞ բաւական մեր կարիքն
մեզ 'ի օանջանս , այլ եւ 'ի բամբասանաց

յաւերումք մեք զլասս :

Եթէ քո ինչ տուեալ է՝ զոր ունի նա , ո՞չ զվարձան կորուսանես բամբասանօքն . եթէ քո իսկ տուեալ է , բնաւ ընդէ՞ր բամբասես . եթէ դիտէիր՝ թէ աւելատացու է , զի՞ բնաւ ետուր եւ դարձեալ բամբասես :

Իսկ եթէ այլոց տուեալ է , եւ դու զայդ առնիցես , եւս անհնարին աղէտք են . զի չետուր ինչ՝ եւ բամբասես զայն ինչ՝ զոր այլքն բարի արարին :

Գնդե՛ք . Բանասէր մը պարտաւոր է միշտ տրամաբանական անպաճոյճ նիւթ մը զարդարանօք մատուցանել ունկնդրաց ականջին : Իսկ տրամաբան մը պարտաւոր է ճարտասանական վերեւերտեալ գրուած մը մերկացունել իր զարդերէն եւ քննել ըստ ներքին եւ բուն կերպարանաց , զի զարդերը կամ ոսկեփայլ երեւոյթները շատ անգամ իմաստասիրութեան խիստ նիւթը թանդուղելու համար են . աղայեզու իմաստակի մը անճոռնի լեզուագարութիւններէն բան մը ըսել չէ խաբուիլ մէկուն , եթէ արամբանական կորով և ճշդութիւն ձեռք չ'առնէ :

Գ. Կանոն հասարակական

81 . Հաւաքաբանութիւն մը ի՞նչ կանոններով կը շինուի :

Հաւաքաբանութիւն մը շինելու ութ կանոն կայ :

82 . Ո՞րն է առաջին կանոնը :

Կանոն առաջին . Հասարակական մէջ երէ՛տ փոյ՛ն երէ՛տ ելը պիտի գործուի . Կրօնը , Առաջ , Միջին : Ուստի այն բառերը՝ որ հոմանուն են , հաւաքաբանութեան մէջ մըտցունել , առանց բացայայտութեան , այս կանոնին հակառակ է . զի մէկ հաւաքաբանութեան մէջ երեքէ աւելի եզր մտած կ'ըլլայ : Երբոր ըսեմ .

Ո՛մեն մայր ծառ է :

Եղիսաբեթ մայր է .

Ուրեմն եղիսաբեթ ծառ է :

Մայր բառը հոմանունաբար առնուած ըլլալով , այսինքն մեծագունին մէջ մայրի՛ փոքրագունին մէջ մօր նշանակութեամբ , մէկ հաւաքաբանութեան մէջ չորս եզր մտած է , հետեւապէս սխալ կամ անհետեւ կան է :

83 . Ո՞րն է երկրորդ կանոնը :

կանոն երկրորդ . Երբեք չպիտի ընդհանրելու մեջ բոլորս էլ երբեք ուրիշ ընդհանրելու մեջ : Որովհետև մասնաւորէ , յընդհանուրն հետեւութիւն չելլեր : Օրինակ :

Լիճերէն ոմանք քաղցրաջուր են .

Վանայ ծովը լիճ է .

Ուրեմն Վանայ ծովը քաղցրաջուր է :

Բայց զքաղցրաջուր ըլլալէն կը նայ հետեւիլ թէ Վանայ ծովն քաղցրաջուր է :

84 . Ո՞րն է երրորդ կանոնը :

կանոն երրորդ . Երբեք չպիտի ընդհանրելու մեջ բոլորս էլ երբեք ընդհանրելու մեջ : Որովհետև ինդրէ դուրս բան մը ձրի մտցունել է ձեռնարկութեան մէջ : Օրինակ .

Ամէն բարի սիրելի է :

Աստուած բարի է .

Ուրեմն Աստուած բարի և սիրելի է .

Այս ձեռնարկութիւնը այն միայն կ'ապացուցանէ թէ Աստուած սիրելի է , պայմանաւ թէ բարի է , և ոչ թէ բարի ըլլալը կ'ապացուցանէ . որովհետև Աստուած և բարի եղբրուն մէջ միջնորդ եղբ մը չըկայ :

85 . Ո՞րն է չորրորդ կանոնը :

կանոն չորրորդ , Մեկն ելբն յետէ է՝ որ բոլորս մը ընդհանուր աստուած ըլլայ , ինչ պէս ուրիշ տրամաբանք կ'ըսեն , Բայց երբ

ըլլայ : Եթէ միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ մասնաւոր կա՛նանբաշխ առնուի՝ կարելի է՝ որ եզրակացութեան երկու եզրերը ամբողջի մը երկու դատ դատ մասերուն հետ բաղդատուած ըլլան , որով միջին եզր մը ունեցած չ'ըլլան , զորօրինակ .

Մի քանի լիճեր դառնաջուր են .

Մի քանի լիճեր քաղցրաջուր են .

Ուրեմն մի քանի քաղցրաջուր լիճեր դառնաջուր են .

Այս ձեռնարկութիւնը մէկ մը չէ . որովհետև միջին եզր մը չ'կայ՝ որ երկուքը մէկ մը չ'ինէ : Մի քանի լիճ եզրը մեծագունին մէջ բոլորս լիճերէն մէկ մասը միայն առած է՝ քաղցրաջուր լիճերը դուրս ձգելով , փոքրագունին մէջ ուրիշ մաս մ' առած է քաղցրաջուրը դուրս թողելով , որ ըսել է՝ եզրակացութեան երկու եզրերը երկու տարբեր եւ ոչ թէ նոյն եզրերու հետ բաղդատուած ըլլալուն համար՝ իրարու մօտ վարկպարազի մը նախին բաղդատութիւն մը կատարած չ'ըլլալ :

86 . Ո՞րն է հինգերորդ կանոնը :

կանոն հինգերորդ . Երբեք չպիտի ընդհանրելու մեջ բոլորս էլ երբեք ընդհանրելու մեջ : Որովհետև երկու ժխտականներն ստորագելին եւ են թակայն մի և նոյն միջին եզրէ կը զատեն .

երբ երկու բան մի և նոյն բանէ զատուած են՝
իրենց ալ նոյն բանը ըլլալին կամ չըլլալին
բնաւ չ'հետեւիր, զորօրինակ:

Սպանիացիք Տաճիկ չեն.

Տաճիկները քրիստոնեայ չեն.

Չենք կրնար հետեւցունել թէ

Ուրեմն սպանիացիք քրիստոնեայ չեն,
կամ չինացիք քրիստոնեայ են:

87. Ո՞րն է վեցերորդ կանոնը:

Կանոն վեցերորդ, Երկու հասարակած

նախարարութիւններէ ժողոված մը չ'հետեւիր. որովհետեւ
տե եզրակացութեան երկու եզրերու ուրիշ
երրորդ եզրի մը հետ միանալն ու չ'միանալը
նոյն և մի ձեռնարկութեան մէջ չ'պատահիր:
Օրինակ.

Հայերը քրիստոնեայ են.

Կարնեցիներ հայ է.

Ուրեմն կարնեցիներ քրիստոնեայ չէ:

Կարնեցի և Բրիտանացի եզրերը հայ եզրին
հետ միացած են Նախադրելոց մէջ, իսկ չեն
միացած եզրակացութեան մէջ. ասիկա հաս-
կատութիւն է:

88. Ո՞րն է եօթներորդ կանոնը:

Կանոն եօթներորդ. Եզրակացութիւնը ժող-

ովար մասն հետեւութիւնն է. այսինքն եթէ երկու
նախադրելոց մէկը ժխտական է՝ եզրակա-
ցութիւնն ալ ժխտական կ'ըլլայ. եթէ մաս-

նաւոր է՝ մասնաւոր կ'ըլլայ: Օրինակ.

Նախադրելոց մէկը ժխտական.

Ամէն որոճացող առ հասարակ խոտա-
կեր է.

Շունները խոտակեր չեն.

Ուրեմն շունները որոճացող չեն.

Չենք կրնար ըսել.

Ուրեմն շունները որոճացող են:

Նախադրելոց մէկը մասնաւոր.

Ամէն եղջերաւոր որոճացող է.

Կճղակաբաշխներէն ոմանք եղջերաւոր
են.

Ուրեմն կճղակաբաշխներէն ոմանք ո-
րոճացող են:

Չենք կրնար ըսել.

Ուրեմն ամէն կճղակաբաշխ որոճացող է:

89. Պատճառն ի՞նչ է այս կանոնին.

Պատճառն որ՝ եթէ իմաստասիրութեան
մը մէջ ժխտական նախադատութիւն կենա,
միջին եզրը եզրակացութեան մէկ մասին
հետ չ'միաբան ըլլալով՝ երկուքն իրար չ'կրնար
բերել, որ հաստատական եզրակացութեան
համար հարկաւորն է: Եթէ իմաստասիրու-
թեան մէջ մասնաւոր նախադրեալ մը կենայ,
Միջին եզրի յարաբերութիւնը՝ որ նախադրե-
լոց մէջ կրտսեր և Սուրբ եզրերու հետ նոյն
և մի ընդարձակութեամբ չէր, ընդհանուր

չինե՛նուս պէս՝ եղբակացութեան մէջ գո՛ւ
զբար և առանց տրամաբանական հիման
ստուարացած կը լինի :

90 . Նո՛րն է ութերորդ կանոնը :

Կանոն ութերորդ . Երբև մասնաւոր նախա-
դասարաններէ հետևութեան շէջեր :

Հարուստներ կան՝ որ յիմար են .

Մեծարոյ մարդիկ կան՝ որ հարուստ
են . Չհետեւիր բնաւ՝ թէ

Ուրեմն մեծարոյ մարդիկներ կան՝ որ
յիմար են :

91 . Պատճառն ի՛նչ է այս կանոնին .

Պատճառն որ՝ նախադասութեանց կամ
երկուքը հաստատական պիտի ըլլան, եւ կամ
մէկը հաստատական եւ միւրը ժխտական պի-
տի ըլլայ : Եթէ երկուքն ալ հաստատական
ըլլան , որովհետեւ հաստատական նախադա-
սութեան մը ստորոգելին միշտ մասնաւոր
կամանքաչի առում մ' ունի , եւ նոյն չափով
ենթակայն ալ մասնաւոր կ'ըլլայ , կը հետեւի
այն ատեն՝ թէ միջին եզրը երկու անդամին
ալ անբաշխ առնուելով հետեւութիւն մը չը
գոյանար : Իսկ եթէ նախադրելոց մին ժրխ-
տական ըլլայ , եզրակացութիւնն ալ՝ որով-
հետեւ , ըստ եօթներորդ կանոնի , ժխտա-
կան պիտի ըլլայ , նախադրելոց մէկն ալ

հարկաւ ընդհանուր պիտի ըլլայ . որովհե-
տեւ երբոր եզրակացութիւնը ժխտական է ,
նորա ստորոգելին ալ , ինչպէս նաեւ բոլոր
ժխտականներու ստորոգելին , բաշխեալ կամ
ընդհանուր պիտի ըլլայ . այն ատեն ստորո-
գելին՝ որ մեծագունին մէջ Աւագ եղբն է
ընդհանուր պիտի առնուի , ըսել է ընդհա-
նուր նախադրեալ մը պիտի ունենանք , այն
ատենն ալ այս կանոնին սխալը չ'մնար .

92 . Ժխտականաց ստորոգելին ինչո՞ւ
Բաշխեալ կ'ըլլայ :

Ժխտականաց ստորոգելոյն բնական
բան մ' է Բաշխեալ կամ ընդհանուր առնը-
ուիլը , մտադրութիւն ընողը շուտով կը հաս-
կնայ . որովհետեւ երբոր ըսեմ .

Չինացին քրիստոնեայ չէ .

Քրիստոնեայ ստորոգելին բոլոր նշանակու-
թեամբ կամ համօրէն ժխտուած կըլլայ չե՞ս-
ցոյն վրայ : Բայց երբոր ըսեմ .

Գաղղիացին քրիստոնեայ է .

Քրիստոնեայ ստորոգելին իւր բոլոր լրու-
թեամբ գումարուած և սպառած չըլլար բը-
նաւ գաղղիացոյն վրայ . շատ ուրիշ ազգեր ալ
սպանիացի , իտալացի , անգղիացի , հայ ,
յոյն կըմնան՝ որոց նոյնպէս կըպատշաճի քրի-
ստոնեայ ստորոգելին :

Ե. Ձեռք է եղանակի հաստատություններն .

93. Հաւաքաբանութեան ձեւն ինչ է :
Երկու նախադասութեանց և կամ նախադրելոց մէջ Միջին եւրի տեղափոխութիւնը
Չ և Հաստատություններն կրկնուի :

94. Հաւաքաբանութիւնը քանի՞ ձեւ ունի :

Հաւաքաբանութեան բուն ձևը երեք է .
Ա. Միջին եզրը մեծագունին մէջ ենթակայ՝ փոքրագունին մէջ ստորագելի ընել :
Օրինակ .

Ամէն մարդ բանական է .

Տիգրանը մարդ է .

Ուրեմն աիգրանը բանական է :

Բ. Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ ստորագելի ընել : Օրինակ .

Չինացին բնորոշ է :

Հայը բնորոշ է ,

Ուրեմն հայը չինացի չէ :

Գ. Միջին եզրը երկու նախադրելոց մէջ ալ ենթակայ ընել . Օրինակ .

Ամեն իմաստուն մեծարոյ է ,

Իմաստուններն շատը աղքատ է :

Ուրեմն կայ աղքատ՝ որ մեծարոյ է .

Գիտելի . Չորրորդ ձեւ մ' ալ կայ՝ որ է միջին եզրը ստորագելի ընել մեծագունին՝ եւ ենթակայ փոքրագունին մէջ , զորօրինակ .

Ամէն մուրումնուն ճշմտեալ ստույգ է ,

Ամէն ճշմտեալ ստույգն զբութեան հիմն կրնան ըլլալ ,

Ուրեմն ամէն մուրումնուն կրնան զբութեան մը հիմն ըլլալ .

Բայց դորձածութիւնն այնչափ բնական չ'ըլլալուն համար դանց կ'ընենք . որովհետեւ մանաւանդ թէ այս վերջին ձևով ներկայացուած ձեռնարկութիւն մը պզտիկ փոփոխութեամբ առաջին ձևոյն կըդառնայ , զորօրինակ .

Ամէն ճշմտեալ ստույգն զբութեան հիմն կրնան ըլլալ .

Ամէն մուրումնուն ճշմտեալ ստույգ է ,

Ուրեմն ամէն մուրումնուն զբութեան հիմն կրնան ըլլալ :

Ինչպէս որ կրտեսնուի այս ձեռնարկութիւնը առաջին ձեւն ունի , այսինքն միջին եզրը մեծագունին մէջ ենթակայ՝ փոքրագունին մէջ ստորագելի է , որ դարձաւ մի միայն նախադրելոց տեղափոխութեամբ , այսինքն մեծագոյնը փոքրագոյն՝ և փոքրագոյնը մեծագոյն ընելով :

95. Հաւաքաբանութեան եզանակն

ի՞նչ է :

Հաւաքաբանութեան իւրաքանչիւր ձեւ
ւոյ մէջ՝ նախադասութեանց կամ բացա-
տրեալ դատմանց ֆանակի եւ Որպիսու-
թեան կողմանէ (Տէ՛ս 40—44) կերպ կերպ
չըջիւր Երանի Հաստատութեան կը կոչուի :

1. Զեւ Արարիչն .

96. Հաւաքաբանութեան առաջին ձեւը
քանի՜ եղանակ ունի .

Հաւաքաբանութեան առաջին ձեւը չորս
եղանակ ունի . կանոնն այս է , որ նախ՝ փոք-
րագոյնը միշտ հաստատական ըլլայ եւ ոչ
բնաւ ժխտական . երկրորդ՝ մեծագոյնն ալ
միշտ ընդհանուր ըլլայ եւ ոչ բնաւ մասնա-
ւոր :

Ա . Նախագործը երեքն ալ ընդհանուր
հաստատական .

Ամէն ճշմարտութեան աւելին
կամ պակասն է .

Բոլոր հերետիկոսութիւնք ճշմարտութեան
կամ պակասն են .

Բ . Նախագործը մեծագոյնն ընդհանուր

ժխտական , փոքրագոյնն ընդհանուր հաս-
տատական , եզրակացութիւնն ընդհանուր
ժխտական .

Կենդանաձէն՝ ձուածիւներու չափ բազ
մածին չեն .

Ամէն ոչխար կենդանաձէն է :

Ուրեմն բնաւ ոչխար մը ձուածիւներու
չափ բազմածին չէ :

Գ . Նախագործը մեծագոյնն ընդհանուր
հաստատական , փոքրագոյնն եւ եզրակացու-
թիւնը մասնաւոր հաստատական :

Փոքր կենդանաձէն քան զմեծ երբ բազմածին են .
խեչափառը փոքր կենդանի է ,

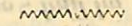
Ուրեմն ի եչափառը բազմածին է :

Գ . Նախագործը մեծագոյնն ընդհան-
ուր ժխտական , փոքրագոյնը մասնաւոր
հաստատական , եզրակացութիւնը մասնաւոր
ժխտական .

Բնաւ մէջ կենդանի ինչ փոքր կենդանւոյ չափ
(համեմատութեամբ) շատակեր չէ .

Գոմէշը փոքր կենդանի է ,

Ուրեմն գոմէշը փոքր կենդանւոյ չափ
շատակեր չէ :

Ինչ է :

Հաւաքարանութեան իւրաքանչիւր ձեւ
ւոյ մէջ՝ նախադասութեանց կամ բացա-
տրեալ դատմանց ֆանակի եւ Որպիսու-
թեան կողմանէ (Տէ՛ս 40—44) կերպ կերպ
չըջիւր Եդանի Հասարակութեան կը կոչուի :

1. 2Է- Առաջին .

96. Հաւաքարանութեան առաջին ձեւը
քանի՞ եղանակ ունի .

Հաւաքարանութեան առաջին ձեւը չորս
եղանակ ունի . կանոնն այս է , որ նախ՝ փոք-
րագոյնը միշտ հաստատական ըլլայ եւ ոչ
բնաւ ժխտական . երկրորդ՝ մեծագոյնն ալ
միշտ ընդհանուր ըլլայ եւ ոչ բնաւ մասնա-
ւոր :

Ա . Նախագրելոյ երեքն ալ ընդհանուր
հաստատական .

Ամէն ճշմարտութեան աւելին
կամ պակասն է .

Բոլոր հերեօիկոսութիւնք ճշմարտութեան
Ուրեմն բոլոր հերեօիկոսութիւնք ճշ-
մարտութեան աւելին կամ պակասն են :

Գ . Նախագրելոյ մեծագոյնն ընդհանուր

ժխտական , փոքրագոյնն ընդհանուր հաս-
տատական , եղրակացութիւնն ընդհանուր
ժխտական .

Կենդանիքն ձուած իններու չափ բազ
մածին չեն .

Ս . մէն ոչխար կենդանիքն է :

Ուրեմն բնաւ ոչխար մը ձուած իններու
չափ բազմածին չէ :

Գ . Նախագրելոյ մեծագոյնն ընդհանուր
հաստատական , փոքրագոյնն և եղրակացու-
թիւնը մասնաւոր հաստատական :

Փոքր կենդանիքն զմեծ երբ բազմածին են,
խեչափառը փոքր կենդանիքն է ,

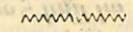
Ուրեմն ի խեչափառը բազմածին է :

Գ . Նախագրելոյ մեծագոյնն ընդհան-
ուր ժխտական , փոքրագոյնը մասնաւոր
հաստատական , եղրակացութիւնը մասնաւոր
ժխտական .

Բնաւ Բժ կենդանիքն փոքր կենդանուոյ չափ
(համեմատութեամբ) շատակեր չէ .

Գ . ոմէջը Բժ կենդանիքն է ,

Ուրեմն գոմէջը փոքր կենդանուոյ չափ
շատակեր չէ :

1° Ձե- Երբ որ .

97 . Հաւաքաբանութեան երկրորդ ձևը քանի՞ եղանակ ունի :

Հաւաքաբանութեան երկրորդ ձևն ալ չորս եղանակ ունի . կանոնն այս է , որ նախ՝ երկու նախագրերոց մին ժխտական եւ եղրակացութիւնն ալ հարկաւ , ըստ եօթներորդ կանոնի (ՏԷ՝ 88) , ժխտական ըլլայ . երկրորդ մեծագոյնն ալ միշտ ընդհանուր ըլլայ :

Ա . Մեծագոյնն ընդհանուր ժխտական , փոքրագոյնն ընդհանուր հաստատական , եղրակացութիւնն ալ ընդհանուր ժխտական :

Վարդապետութիւն մը առանց ճշմարտութեան գոնէ ստուէրն ունենալու Դժբանքն չ'կրնար լինել .

Ամէն հերետիկոսութիւն Դժբանքն մ' է .

Ուրեմն բնաւ հերետիկոսութիւն մը գոնէ ճշմարտութեան ստուեր չ'ունենալ չ'ըլլար :

Բ . Մեծագոյնն ընդհանուր հաստատական , փոքրագոյնն ընդհանուր ժխտական , եղրակացութիւնն ալ ընդհանուր ժխտական .

Ամէն թեփոտ կենդանի շատն է :

Բնաւ կովերը շատն է չեն .

Ուրեմն բնաւ թեփոտ կենդանի մը կով

չէ :

Գ . Մեծագոյնն ընդհանուր ժխտական , փոքրագոյնը մասնաւոր հաստատական եղրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական :

Բնաւ հռովմէական մը Բողոքն չէ :

Հայերէն ոմանք Բողոքն են .

Ապա հայերէն ոմանք հռովմէական չեն :

Դ . Մեծագոյնն ընդհանուր հաստատական , փոքրագոյնն և եղրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական :

Ամէն մազոտ չորքոտանի կենդանի է .

Կենդանիներէն մաս մը կենդանի չէ .

Ուրեմն կենդանիներէն մաս մը մազոտ չորքոտանի չէ :

3° Ձե- Երբ որ .

98 . Հաւաքաբանութեան երրորդ ձևը քանի՞ եղանակ ունի :

Հաւաքաբանութեանց երրորդ ձևը վեց եղանակ ունի . կանոնն այս է , որ նախ՝ փոքրագոյնը միշտ հաստատական ըլլայ . երկրորդ՝ եղրակացութիւնը միշտ մասնաւոր :

Ա . Մեծագոյնն և փոքրագոյնն ընդ-

հանուր հաստատական, եզրակացութիւնը մասնաւոր հաստատական:

Ս.մեն ճշեիինդ թունաւոր է,

Ս.մեն ճշեիինդ բոյս է:

Բ.րեմն բոյս կայ՝ ր թունաւոր է:

Բ. Մեծագոյնն ընդ-հանուր ժխտական, փոքրագոյնն ընդ-հանուր հաստատական, եզրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական:

Բնաւ ճշե մարդը սիրոյ արժանի չէ:

Ս.մեն ճշե թշուառ է.

Բ.րեմն թշուառներէն ոմանք սիրոյ արժանի չեն:

Գ. Մեծագոյնը մասնաւոր հաստատական, փոքրագոյնը ընդ-հանուր հաստատական, եզրակացութիւնը մասնաւոր հաստատական:

Տ.մեն ճշե ոմանք թունաւոր են.

Ս.մեն ճշե զեռնաբոյս է:

Բ.րեմն զեռնաբոյսերէն ոմանք թունաւոր են:

Դ. Մեծագոյնն ընդ-հանուր հաստատական, փոքրագոյնն և եզրակացութիւնը մասնաւոր հաստատական:

Մարդ իկներէ մեն հարուստ կրմեծարուի.

Հարուստներէն մանք յիմար են,

Բ.րեմն յիմարներէն ոմանք մարդ-իկներէ կրմեծարուին:

Ե. Մեծագոյնը մասնաւոր ժխտական, փոքրագոյնն ընդ-հանուր հաստատական, եզրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական:

Կճշեիինդ ոմանք որոճացող չեն.

Ս.մեն կճշեիինդ չորքոտանի է.

Ս.պա չորքոտանեաց ոմանք որոճացող չեն:

Զ. Մեծագոյնն ընդ-հանուր ժխտական, փոքրագոյնը մասնաւոր հաստատական, եզրակացութիւնը մասնաւոր ժխտական:

Բնաւ հեշտութիւն մը, որ ետեէն ապա-

շաւ կը բերէ, սիրելի չէ:

Հեշտութիւններէն ոմանք հոգւոյ կիրքեր են.

Ս.պա հոգւոյ կիրքերէն ոմանք սիրելի չեն:

Գիտնալ պէտք է՝ որ հաւաքաբանութեան այս երեք ձևերն ալ իրենց նախադրելոց եղանակաւորութիւններովը իմաստասիրութեան բոլոր կարելի կանոններն ունին գրեթէ մեքենայօրէն, իմաստասիրութիւն մը կամ ձեռնարկութիւն մը՝ որ այս կանոններէն դուրս է՝ առերեւոյթ և խաբէական կամ սոփեստական է*:

* Այսինքն հաստատականութեան ասին յետեւին վրայ կը թուան ընելու է, կամ ինչ էր մի բերելով կամ հարցոյցի բերելուն օրէն հաստատելով, և դասաստանին

Զ. Իմաստականութիւնք :

99 . Զի՞նչ է իմաստակութիւնը :

Այն խաբէական ձեռնարկութիւնը, զոր մէկը ազիտաբար կամ յամառութեամբ ձեռք կ'առնէ, և այնու չ'ապացուցուած եղրակացութիւն մը ապացուցուած կը համարի կամ համարել տալ կուզէ, իմաստականութիւն կամ խօսքնութիւն կը կոչուի :

100 . Ուղիղ ձեռնարկութեանց կանոնները հերիք չեն իմաստակութիւնները ցրելու :

Ուղիղ ձեռնարկութեանց կանոններու գիտութիւնը թէպէտ կը ճանչցունէ իմաստակութիւնը, սակայն՝ որովհետեւ գարշելի օրինակները հետեւելի յարացոյցներէն աւելի կ'ազդեն ՚ի զգուշութիւն, դէշ չըլլար՝ եթէ պատիր իմաստասիրութեան դէթ գըլխաւոր աղբիւրները կամ դէպքերը ուսանիմք :

101 . Բանի՞ տեսակ են իմաստակութիւնք :

Երբ որ Եւրոպէն ժամանակ անցնելով շ'մտնուայ սրբաբնէրը :

Գլխաւորապէս երկուքի կը բաժնուին . ֆերսիանական և Տրոմբուական :

102 . Որո՞նք են քերականականները : Բառերուն քերականական իմաստը բանին դալու կերպով դործածելը ֆերսիանական իմաստակութիւն կ'ըսուի . ասիկա Միջին եղբի երկդիմութիւնն է, ուստի կրնանք կէ—որոմբուական խաբէութիւն կամ իմաստակութիւն անուանել :

Մխիթար Գոշ ազգային հանճարեղ առակախօսը կը պատմէ .

— Ի սերմանց է և անուանեալն արջնդեղ . զոր լուեալ արջն , ՚ի ցաւել որովայնին առեալ եկեր՝ կարծելով դէլ նիւտն վասն անուանն , եւ ինչ ոչ օգտեալ՝ ասաց . Ո՛ խորու և ճանդի , որքան բարի էք որովայնի : —

Ըսել կուզէ իմաստուն հեղինակը՝ թէ այս անմիտ անասնոյն պէս բառերուն առերևոյթ իմաստը իւրեանց պէտքին յարմարցունելով՝ ուղած եղրակացութիւննին ձեռք բերելու պատիր վտահութեան բռնուած մարդիկ կրնան ըլլալ :

Այս իմաստակութիւնը արուեստական բառով մը Հոմանոսնութեան խաբէութիւն ալ կ'ըսուի :

103 . Որո՞նք են տրամաբանականները : Զեռնարկութեան մը նախադրելոց և

եզրակացութեան վերաբերութեան մէջ ըս-
պողած իմաստակութիւնները Տրամբանական
կը կոչուին , և սովորաբար ութ են :

104 . Ո՞րն է առաջինը :

Անդրոյն նիւթը իրարմէ տարբեր նկատող վի-
ճաբաններու մէջ : Յոյն իմաստասէրներու
եւ Արիստոտելի մէջ երբեմն պատահած է
այս օրինակ վիճաբանութիւն Անի իւրոյ «իւրե-
ֆի է խնդրոյն վրայ : Արիստոտել «իւրե քա-
ռով իրաց արբերք կամ բաղադրութեան ար-
մասները կը հասկնար , և անոր վրայ իւր շա-
հատակութիւնը յառաջ կը տանէր . Յոյն ի-
մաստասէրք ալ նոյն բառով գերագոյն է-
ակը կամ ամէն էակաց առաջին արմասը կը
հասկնային , եւ իրարու դէմ իրարու չինկա-
տած խնդրոյն վրայ յանօգուտս կը վիճաբա-
նէին , կամ որ նոյն է , խնդրէ դուրս բան ա-
պացուցանելոյ կը ճգնէին :

Հակառակորդին տալիք պատասխան
չ'ունեցողները շատ կը բանեցունեն այս խա-
բէութիւնը : Երբեմն երկու հողի իրարու
դէմ վէճի կը բռնուին , դլուխնին տաքնալուն
պէս՝ կ'սկսին ընդ դէմ համեստութեան դիրար
թշնամանել 'ի կրօնս կամ 'ի բարոյականս :

Այս խաբէութիւնը ինքիւ լեռնելու խաբէ-
ութեան ալ կ'ըսուի . որովհետեւ կը պատահի՝

որ խնդրոյ վրայ մէկը վէճի կը բռնուի , նոյնը
չ'լուծած նեղն իյնալուն պէս պարտութիւն
չ'խոստովանիր , այլ ձեռք կ'առնէ նոյն խըն-
դրոյն ուրիշ մէկ պարագայն կամ բողոքովին
նոր նիւթ մը : Օրինակի համար . մէկը կը յար-
ձակի սահմանադրական կառավարութեան
բնութեան դէմ՝ եւ կ'ուզէ ապացուցանել՝
թէ ասիկա ըստ Իստան Բարի Կառավարութեան չէ ,
ահաւասիկ բուն խնդիրը . երբոր ասիկայ
չ'յաջողի ապացուցանել՝ կը ձգէ եւ կ'սկսի
ապացուցանել , թէ Բարի Կառավարութեան
թէր այսօրինակ Կառավարութեան չէ Բարի Կառ-
ւարութեան : Տարբեր է ասիկայ առաջին նիւ-
թէն . որովհետեւ ուրիշ է վարչութիւն մը
ըստ ինքեան , ուրիշ է անոր գործածու-
թեան պարագայները : վարչութեան մ' օգ-
տակարութիւնը ժողովրդին բարքէն ալ կը
կախուի :

105 . Ո՞րն է երկրորդը .

Խնդրոյ արդեւ եղածը ապացուցուած են խաբէ-
լպրոցականաց Մարտիան «իւրե քառով ըսածն է ,
որ երկու կերպով կ'ըլլայ , մէկ մը՝ մի և նոյն
նախադասութիւն վատտ և եզրակացութիւն
միանգամայն ընելով . մէկ մ' ալ երկու նա-
խադասութիւն վտխոխակի վատտ չ'ընելով .

Օրինակ առաջնոյն .

Լրագրաց ազատութիւնը երկրին յառաջ-

դիմութեան շահաւոր է . քանզի ամեն մար-
դու երկրի մը որ եւ է պարագայներուն
վրայ ըրած դիտողութիւններն հրատարա-
կուելէն մեծամեծ բարիք կը հետեւին :

Այս խօսքին մէջ աստիճան է շողկապէն առաջ
ըստածը եւրոպացիներն է , վերջինն ալ անոր
հետեւ , բայց բնաւ իրարմէ տարբերութիւն
չունին . բոլոր ձեռնարկութիւնն սյս է . Լը-
րագրաց ազատութիւնը երկրին յառաջագի-
մութեան շահաւոր է . քանզի լրագրաց ազա-
տութիւնը երկրին յառաջագիմութեան շա-
հաւոր է : Տարբերութիւնն առերեւոյթ կամ
բացատրութեան կողմանէ է . ուստի այս կերպ
բացատրութիւնները կ'ըսուին խորհրդի :

Օրինակ երկրորդին .

Մեղուն բազմածին է . որովհետեւ ձու-
ածին է : Մեղուն ձուածին է . որովհետեւ
բազմածին է :

Այս խօսքին մէջ երկու նախադասու-
թիւն իրարու փաստ են , երրորդ մը չ'կայ՝
որ դիրենք վաւերացնէ : Այս կերպ ձեռ-
նարկութիւնները մէկ շրջանի մէջ դառնալ
են , ասոր համար Շրջանի Գեղ աստիճան կամ
Յոյն շրջան կը կոչուին :

Այս իմաստակութեան տակ կ'երթան
բոլոր այն պատճառաբանութիւնները՝ որ
խնդրոյ տակ եղածէն տարբեր սկզբունք մը

չ'ունին , և բոլոր այն իմաստասիրութիւններն
յորում անյայտ կամ անստոյգ բան մը՝ ուրիշ
նոյնպէս անյայտ կամ անստոյգ բանով մը
հաստատել կ'ուզուի : Սխալ սահմաններն
ալ այս կարգէն են՝ յորում ոչ թէ բառին
իրական նշանակութիւնը կըտրուի՝ այլ ուրիշ
անուններով մի եւ նոյն խօսքը կըկրկնուի ,
ինչպէս Հօպս անդդիացին կըսահմանէր . Ա-
լաբաններն է որակայնիւն յանապա-
հանելու . Այսպիսի խօսքեր ոչ թէ սահ-
ման են՝ այլ յորի նշանաբանութիւններ .

106 . Ո՞րն է երրորդը :

Ու պատճառ փոխանակ պատճառի : Սովորական
իմաստակութիւն մ' է այս , յորում մարդիկ
չատ առիթներով կ'լինան . և գլխաւորապէս
երկու են այս առիթները :

107 . Ի՞նչ է առաջին առիթը :

Առաջինն է Տգնորութիւն : Մարդիկ սովոր-
աբար երագ են դէպ ՚ի ենթադրութիւն
վազելու . որովհետեւ շատ դիւրին կուգայ
երկայն և տարժանելի փորձերու ձանձրու-
թեանց դէմ մտքերնին եկած ենթադրու-
թեան ապաստանիլ և հետեւականութեան
կարթն առանց երկիւղի կլելը : Այս կեր-
պով էր՝ որ շատ փիլիսոփայներ Բնութեան
դասարկութենէ վերապէս մտացածին պատճառին
բիւրաւոր արդիւնքներ կ'ընծայէին : Երն

գիր կ'ըլլայ, օրինակի համար, այս փիլիսոփայներուն մէջ թէ ի՞նչ- ջրով լեցուն ամենի մէջ ջուրը սուրբն էր ամենի ինչի մէջ, այս պատճառը կուտային. որովհետեւ ջուրը խտանալով ամանին մէջ պարապ տեղ կը մնայ, բնութիւնը որովհետեւ դատարկութիւն չըսիրեր՝ ամանին պարապութիւնը լեցունելու համար կը բռնանայ, ամանն իւր կողմէն կ'ընդիմանայ՝ անոր համար կը կոտորի. որ ընդհակառակն գիտցուած բան մ' է՝ թէ սառած ջրոյն զանգուածը կը մեծնայ, և առջի տեղը չ'սեղմուելէն՝ ամանին բռնութիւն կ'ընէ և կը կոտորէ :

Խնդիրը չապացուցանող շինծու, անյարմար և հեռաւոր պատճառները այս սեռի իմաստակութեանց տակ կ'երթան :

108. Ի՞նչ է երկրորդ առիթը :

Երկրորդն է Ունայնորթին, որով տղիտութիւնը մեղամթ կը համարինք, եւ անգիտութիւն խոստովանելու տեղ կ'աճապարեմք երեւակայական պատճառներ հնարել : Ունայնամիտներու եթէ հարցունես՝ թէ ի՞նչ է բողոքի իրաւունքը. կը պատասխանեն. Որովհետեւ երբն ինչի բնութիւնն հանելու կարողութիւնն ունի :

Եւրոպայէն առաջին անգամ մեծ ժամացոյց մը կը տարուի Չինաստան, այս երկրին մարդիկը՝ որովհետեւ ամենէն խելացի

եւ արուեստաւոր ազգը զիրենք համարելու հպարտութիւն մ' ունին, ժամացոյցը տեսնելով կը զարմանան. և եթէ հնարելու մէջ առաջինը չ'եղանք՝ դոնէ ամէն բանի պատճառ եւ բնութիւնն ճանչնալու հանճարնիս արտորնօք ցուցնենք ըսելով, սահմանեցին՝ թէ ասիկայ մեք ենայ մ' է՝ որ ցոյցանող զօրութիւն մ' ունի երեսակին վրայ յարմար ցոյցուելու, և յայնպէս զօրութիւն մը յայն հանելու. Գժբաղը դաբար հմուտեան պակասած տեղը հպարտութիւն չատ կը գտնուի :

Գպրոցականք այս տեսակ խաբէութեանց Ապա, վառնայորթի անուն տուած են, զօրօրինակ. Գիսաւոր մ' երեւցաւ, ապա մեծ չարիք պիտի գան. Շնիկ աստեղ օրերն ենք, վառնայորթի շներն այսօրերս կը կատողին, և այլն :

Երբ կը պատահինք այնպիսի արդիւնքներու՝ որոց պատճառը թագուն է, պէտք է երկայնմտութեամբ հետազոտել, եւ ոչ թէ տղայօրէն աճապարելով թերի ու կողմակի փորձառութիւննիս կատարեալ համարել և միտք եկած ենթադրութիւնը անմիջապէս պատճառի տեղ դնել : Օրինակի համար. երբ այսպիսի խնդրոյ մը պատահեցար՝ թէ ինչ է բողոքի իրաւունքը. յետեւ քեզ բնութեան իրաւունքը մի աճապարեք ըսելու թէ՛ վառնայորթի երեւոյցն էր. քիչ մը մտածէ՛ պիտի

գտնես՝ որ վասնդի յարաշարժները գայլաց յեւոն
ինկէ՛ ճապարհներն ալ գործելու ժամանակ գործել են .

Շատ անգամ իմաստակ մը չ'ապացու-
ցուած ձեռնարկու թիւն մը ուղղակի առա-
ջարկելէն զգուշանալով՝ կողմնակի կամ դա-
տումբ յանկարծ պաշարելու հնարքով մը մէջ
կը բերէ , օրինակի համար , հարցունելով մը
թէ ինչո՞ւ մանկութեան անխնամ ըսողութիւնքս
պղտի առեւել
զերեւ կ'ըլլան . ասիկայ նշանը պատճառի հետ
չ'փոթելու խաբէութիւնն է : Այսպիսի հը-
նարքներու առջեւ փոխանակ պաշարուելու ,
լաւ ուշադրութեամբ մը ինչու եւ ինչ հարց-
մունքներուն պատասխանը զատ զատ մտա-
ծէ , եւ տես՝ թէ իրարու կը պատշաճի՞ն
թէ ոչ :

Կը պատահի երբեմն ալ՝ որ իմաստակ
մը ՚ի փաստ իւր կարծիքին գրքէ վկայու-
թիւն կը բերէ , բայց այնպէս համառօտ եւ
իբր իմաստը քաղելով՝ որ բողբոլին ուրիշ
իմաստ կուտայ : Օրինակի համար , քարո-
զիչ մը սրբոց տալու յարգանքը չ'փոթելով
հաւատքի հետ՝ հաստատել կ'ուզէ թէ Սուր-
բերուն հասարակութիւնն է . ասոր վկայութիւն կը
բերէ Ս. Գրոց այս խօսքը . « Հաւատաւար-
ժան է այնմ , որ մերձենայ առ Աստուած .
(Եֆ. ԺԱ. 6) . մինչդեռ բնագրին իմաստը
այդ չէ , ինչպէս կը հասկցուի ամբողջ գը-

րուածքէն . Հասարակ արժան է այն , որ զերէ-
նայ առ Աստուած՝ թէ է Աստուած . որ բողբո-
լին տարբեր իմաստ մ' ունի , այսինքն է՝
թէ առ Աստուած զերէնցողները հասարակ-
են՝ թէ
Աստուած ՚ն : Ո՛րչափ հետի է այս վկայու-
թիւնը քարոզչին խնդիրը ապացուցանելէ :
Այս կարգի իմաստակութիւնները կ'ուսն
ի-
բէնութիւն կ'ըսուին , որուն կը համարձակին
իմաստակները վստահելով՝ թէ ունկնդիր-
ներէն բնագրի դիմադ չ'ըլլար :

Կ'ուսն ի-բէնութեան և , առելի ընդհանուր
կերպով , Ուստուած փոխանակ պատճառի ըսուած
խաբէութեան տակ կ'երթան մարդու մը
բարքէն կամ գործքէն կամ ուրիշ ո՛ր եւ է
մասնաւոր պարագայէն , մեծարու իշխանի
մը կամ բանի մը մեծարանքէն , ժողովըր-
դեան կըքէն եւ նախապաշարմունքէն , հա-
կառակորդին տգիտութեանէն եւ այլն փաստ
քաղելները՝ որ խնդիրը չէն ապացուցաներ :
Այս կերպ խաբէութեանց առաջինը Աստուած
երկրորդը՝ Աստուածութեան , երրորդը Աստուած
Վարդ , չորրորդը՝ Աստուածութեան , և ամենքը
մէկ ընդհանուր անուամբ Աստուած յեւոնց
խաբէութեան կը կոչուին :

109 . Ո՞րն է չորրորդը :

Անկարար ըստ ինքնուրուի մասնուց : Այս իմաս-
տակութիւնը կը պատահի սովորաբար անձա-

տախան նախադասութեանց կամ երկսոյրա-
բանութիւն կոչուած ձեռնարկութիւններու
մէջ՝ երբ ամբողջի մը բոլոր մասերը չ'առած
եղրակացութեան դիմելու կ'աճապարենք :
Օրինակ .

Փիլիսոփայներէն ոմանք կ'ուզէին հաս-
տատել՝ թէ մահուան երկիւղն անտեղի է ,
սա ձեռնարկութիւնը կ'ընէին .

Կենսելէ վերջը կամ բոլորովին պիտի
ոչ չանամք կամ լաւագոյն կենաց պիտի փո-
խուիմք :

Եթէ պիտի ոչնչանամք՝ անտեղի է մահ-
ուանէ վախնալը , որովհետեւ բան մը պիտի
չ'ղգարք .

Եթէ լաւագոյն կենաց պիտի փոխուիմք՝
դարձեալ անտեղի է մահուանէ վախնալը ,
որովհետեւ ա ելի երջանիկ պիտի ըլլամք .

Ուրեմն , ինչ կերպով ալ ըլլայ , մահ-
ուանէ վախնալը անտեղի է :

Թշուառագոյն կենաց փոխուելու կա-
րելի պարագայն դուրս ձգուած է :

110 . Ո՞րն է հինգերորդը .

Բնի մը պարտական յարկութիւնն՝ նորա բնու-
թեանը դասել . Դպրոցականք խաբէութիւնն պա-
րտական անուանած են , որ բանի մը պատա-
հական կամ դիպուածոյ երեւութիւն բացար-
ձակ հետեւութիւն հանելն է . ինչպէս է քա

նի մը բժշկաց անդուշտութենէն կամ ան-
հմտութենէ պատահած չարիք մը՝ ամբողջ
բժշկութեան արուեստին ընծայել . քանի մը
գիտուն կարծուածներու անբարոյականու-
թենէ՝ բոլոր գիտնոց կամ գիտութեան
պարսաւ տալ . սրբոց եւ նոյա յիշատակն
ու նշխարներն յարգելու , բարեխօս խնդ-
րելու , նշեցելոյ համար աղօթելու եւ ալ
բարեպաշտական նիւթերու մէջ ոմանց ան-
տեղի եւ գայթակղական անտախտագոյնու-
թենէն բուն իսկ նիւթերուն բնութիւնը
կռապ սշտական համարել :

Այս իմաստակութեան շշանաւոր օրինակ
մ' է Եպիկուրեան* փիլիսոփայներու ծիծա-
ղաշարժ ձեռնարկութիւնը , որով Աստուա-
ծոց մարտնչութիւնը կը հանցունէին , զոր-
օրինակ .

Աստուածները երջանիկ են .

Ոչ ոք երջանիկ է առանց առաքինու-
թեան ,

Ոչ ոք առաքինի է առանց բանի .

Ոչ ոք բանաւոր է առանց մարդկային

*Եպիկուրեան կ'ըսուին Եպիկուրոս յոն
փիլիսոփայի (341 նախ քան զՔրիստոս) զրու-
թեան հետեւողները : Ասոնց զրութիւնն էր՝ թէ
հեշտութիւնը վախճան է առաքինութեան :

կերպարանքի .

Ուրեմն Աստուածները մարդակերպ են .
Անմիաները կը կարծէին՝ թէ հոգին
խորհելու համար 'ի բացարձակ հարկաւո-
րութենէ է՝ որ քիթ, բերան , ոտք , ձեռք
ունենայ . ըսել է՝ Եպիկուրեանք խորհող է-
ակին պարտաւոր մարդկային կերպարանք ու-
նեցող մարմնոյ մէջ գտնուիլը՝ անոր ընու-
թեան հարկաւոր մէկ պարագայն կը հա-
մարէին :

111 . Ո՞րն է վեցերորդը :

Բազարբալ Եփեսոսէ՝ Բաժանեալ, և դարձա-
բար , Բաժանեալ Եփեսոսէ՝ Բազարբալ Եփեսո-
սեանէ : Այս իմաստակութեան առաջինը յա-
բեմնիման Բազարբալեան եւ միւսը յաբեմնիման
Բաժանեան կ'ըստի ըստ դպրոցականաց : Օրի-
նակները աւելի լաւ կը բացատրեն :

Տէրն մեր , սուրբ Աւետարանին մէջ ,
իր հրաշից վրայ խօսելով՝ ըսաւ . Կոյրք տե-
սանեն , կաղք գնան , խուրք լսեն , համերք
խօսին : Այս խօսքերը ճշմարիտ է Բաժանեալ
իմաստով՝ սխալ է Բազարբալ իմաստովն հաս-
կնալը :

Ս . Առաքեալն երբոր կըսէ . Աստուած
արդարացուցանէ զամբարիշտս . ճշմարիտ է
Բաժանեալ սխալ է Բազարբալ հասկնալը :

Ահոնք , որ կը համարին՝ թէ փրկատու

մարդոց կողմանէ փրկութիւնն այնչափ բա-
ցարձակապէս կատարած է , որ մինչեւ կ'են-
թաղեն՝ թէ մարդկային բարի գործքերը
այսուհետեւ կարելորութիւն չ'ունին փրկու-
թեան խնդրոյն մէջ , Բազարբալ իմաստով կամ
սխալ կ'իմանան սուրբ Առաքելոյն այս խօսքը .
Քրիստոս Յիսուս ելն յաշտուի զիկուստիս :

Ընդհակառակն , երբոր նոյն Առաքեալը
կ'ըսէ . Ո՛չ շունք , ո՛չ իգացեալք , ո՛չ կռա-
պարիշտք զարքայութիւնն Աստուծոյ ո՛չ ժա-
ռանգ են . ճշմարիտ է Բազարբալ սխալ է Բա-
ժանեալ հասկնալը :

Ոմանք այս խաբէութեան բռնուելով՝
այսինքն գործերնին իրենց հետ Բազարբալ
առնելով՝ արդարանալու յոյսը կորսնցուցած
վիճակի մէջ կը համարին զիրենք , կամ յու-
սահատութիւն կոչուած ծանր մեղքի մէջ
կ'իյնան :

112 . Ո՞րն է եօթներորդը :

Յըսոսի + ճշմարտութեամբ Բացարձակն :
Դպրոցականք* այս խաբէութիւնը կ'անուա-

*Մոռցանք զուրցելու՝ թէ Դպրոցական կըս-
ուի ութերորդ դարու վերջերը շնորհիւ մեծին
Կարոլոսի (734) Եւրոպայի բոլոր դպրոցներու
մէջ տիրապետող իմաստասիրութիւնը կամ փիլի-
սոփայութիւնը , որուն նիւթը աստուածաբանա-

նեն Ասացելոյն ըստ իմի աստուծոյն պարզաբար :

Ահաւասիկ օրինակը .

Եպիկուրեանք ուրիշ ապացոյց մ' ալ ունէին Աստուծոյ մարդակերպ ըլլալուն , կը սէին :

ՅԱստուած ծայրագոյն պէտք է ըլլայ գեղեցկութիւնը :

Մարդկային գեղեցկութիւնը ծայրագոյն գեղեցկութիւն է .

Իւրեմն աստուածները մարդկային կերպարանքի գեղեցկութիւն ունին :

Ասիկայ ուղիղ իմաստասիրութիւն չէ , որովհետեւ մարդկային գեղեցկութիւնը բացարձակ չէ , այլ յարաբերութեամբ մարմնոց , ի յարաբերականէ 'ի բացարձակն ձեռնարկել ուղիղ չէ : Այս օրինակը կը ծառայէ բա-

կան էր՝ ճառելու կիրպը հաւաքարանական , Կարոցականութեան անկումը Տեքարթայ եւ Պաքոնի թուականէն սաղին է (1600) , յորում աստուածաբանութիւնը ապահարզա'ին տուաւ փիլիսոփայութեան . եւ երկուքը պրծուեցան իրարու տուած փոփոխակի վտանդներէն , մին հաւաքարանական այլանդակ նախադասութիւններով աւետարանական պարզութիւնը հետզհետէ կորսնցունելու վնասէն , եւ միւսը կրօնի անմեկնելի գաղանեաց բոնի ծառայելու անյարմար ազախնութենէն :

ցատրելու նաև կերպ մը խաբէութիւն ալ որ Սեւե - եւ անցելու ի-բէս-ի-ն կը կոչուի , զի ուրիշ սեռի առարկայ են աստուածները , ուրիշ սեռի են մարդիկ :

Օրինակ մ' ալ .

Գեղջուկ մը՝ որուն համար տուներուն վայելչութիւնը պրտուեայ ծածք ունենալուն վրայ կը կայանար բոլորովին , լսելով թէ քաղաքներու մէջ պրտուեայ ծածքով տուն չըկայ , կը ցաւէր ինք իրեն՝ թէ ինչու քաղաքացիք սյդչափ դժբաղդ են , Այս խաբէութեամբ բռնուած են այն ամէն մարդիկն՝ որ վերջին տեսածնին ծայրագոյնը կը համարին :

143 . Ո՞րն է ութերորդը :

Թերի Իելաֆոսիէնէ ընդհանուր եզրակացութիւն հանէ : Խելամտութիւն կ'ըսուի մտքին այն գործողութիւնը՝ որ շատ մ' եզակիներու վերայ ըրած հետազօտութենէն ընդհանուր ճշմարտութիւն մը կը հետեւցունէ : Օրինակի համար . շատ մը ծովերու վրայ փորձելով՝ որ ջուրերնին աղի է , եւ գետերու՝ որ աւնուչ է , կը հետեւցունենք՝ թէ ծովերու ջուրն աղի է , գետերունը անուչ : Եզրակացութիւնը 'ի թերի խելամտութենէ չէ հոս : Բայց տեսնելով որ քանի մը տեսակ մետաղ դրամ են . հետեւցունենք՝ թէ դրամները

ընդհանրապէս մետաղեայ են , խելամուռ-
թիւննիս թերի է . որովհետև թղթէ և ու-
րիչ նիւթէ ալ դրամներ շինուած են :

Յիրաւի մեծ մասամբ մեր ծանօթու-
թիւնները խելամուռթենէ կախումն ունին .
որովհետև առաջ մասնաւորներու կը հան-
դպինք՝ վերջէն ընդհանուրներու , թէպէտ
և ընդհանուրները վերջէն կը բացատրեն ըզ-
մասնաւորները . սակայն միշտ պարտաւոր
ենք զգուշանալ որ մի գուցէ այս սեռի ի-
մաստակութեան բռնուինք :

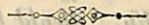
114. Այսչափ միայն են իմաստակու-
թիւնք :

Իմաստակութեանց կամ խարէութեանց
ամէնը թուել կարելի չէ : Խարէութիւնը
եօթնադիւեան վիշապը կամ Հիդրան է՝ ո-
րուն եթէ մէկ գլուխը կտրես , տեղը ուրիշ-
ներ կը բուսնին : Իմաստակ մը խարէութեան
մէկ գլխէն կամ եղջիւրէն բռնած հետդ-
կուելու ժամանակ եթէ այն կտրես՝ անոր
տեղը բիւրաւորներ կընկայայունէ . գիտ-
նայու ես միայն՝ որ ամեն խարէութիւն ար-
րամբանական ձեռնարկութեան մէկին կամ
միւսին արտուղութիւնն է . ճիշդ ձեռնար-
կութեանց կանոններն իբր մարդկային իմա-
ցողութեան բնազանցական քանոն՝ ձեռք
առնելը ամենէն ապահով միջոցն է թէ չը-
խարելու համար իբրեւ բարի մարդ , և թէ
չ'խարուելու համար իբրեւ զգօն մարդ :

Մ Ա Ս Ն Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ .

Շ Ա Ր Ա Դ Ա Ս Ե Լ

Ա .

ԸՆԴՀ . ՈՃՈՅ ԵՒ ԱՆՈՐ ՏԵՍԱԿՆԵՐՈՒՆՂԱՐԱՅ

Ա . ՈճՅ կամ Բեթորի տիրութիւնը եւ Բաթանոնը .

115 . ՈճՆ ի՞նչ է :

Այն հնարքը , զոր մտքերնիս կանոնա-
ւորապէս կը գործածէ ճշմարտութիւն դըս-
նելու համար , Ոճ կամ , արուեստական լեզուի
սովորական եղած օտարի բառով մը , Մեթոր
կը կոչուի :

116 . Ոճոյ օգուտն ի՞նչ է :

Ոճոյ կամ՝ մեթորի օգուտները շատ են ,
եւ ուրանալը կարելի չէ : Ըստ դիպաց վա-

զելը ժամանել չէ . ո՛վ որ գիտութեան մը մէջ արկածներով կը ճանբորդէ եւ ինչ ուղղութիւն ձեռք առնուլը չ'գիտէ , մի եւ նոյն տեղուանք յուեգոյն շրջաններով կը թափառի ալեկոծեալ նաւու պէս , դէմ ել գեալ նպատակին մերթ կը մօտի եւ մերթ կռնակ կը դարձունէ , անօգուտ հետադուտութիւններով ժամանակ եւ կեանք կը վատնէ , ուսանելի առարկային պարագայները ուրիշ բաներու հետ կը շփոթէ , եւ մինչեւ իսկ կը մոռնայ թէ ինչ սկսաւ սովորիլ , եւ հիմայ ինչ սովորելու ձեռք զարկել է . ոչ այսչափ միայն այլ եւ եթէ թագուն ճշմարտութեան մը առաջին անգամ պատահի՝ ձեռքէ կը ձգէ , աքաղաղին բերանը դիպուածով մարգարիտ մը երթալուն եւ մէկէն մէկդի նետուելուն պէս , եւ կամ իրեն հետ կը կորսնցունէ . զի նոր ճշմարտութիւն մը հերիք չէ միայն գըտնելն , ապացոյցն ալ պէտք է հետը դնել , որպէս զի մնայ և չ'կորսուի :

117. Պատմական օրինակով մ՝ ալ կրնաս բացատրել ոճոյ օգուտը :

Գալիլէոսէ* շատ յառաջ, որ ոճով մը գը-

* Չափագետ , անմահացեալ իւր գիւտերովք : Երկրի շարժմանը վրայ հրատարակած գըրուածոյն համար ծանր հալածանք կրեց հաւատա-

տաւ երկրիս դառնալը , փիլիսոփայներէն շատը գտան . գտան նաեւ՝ թէ երկրիս դառնալը շրջանաւոր է . բայց ի՞նչ արժէք կըրնար ունենալ նոցա այս գիւտը , քանի որ ոճով մը չ'էր , եւ հետեւապէս սխալ կամ ոչինչ ապացուցի մը վրայ հիմնեալ էր : Կ'ըսէին այս փիլիսոփայները .

Արեգակը չէ՞ է քան զերկիր .

Հանգիստն աւելի չէ՞ է քան շարժումը :

Ուրեմն արեգակն հանգիստ է՝ երկիրս կը շարժի :

Ասիկայ երկրիս դառնալուն իբր յապացոյց բերած ձեռնարկութիւնին է . շրջանով դառնալուն համար բերած ձեռնարկութիւննին ալ աս էր .

Շարժական մարմնոց մէջ ամենէն չափ երկիրս է .

Շրջանաւոր շարժումը ամենէն չափ ժուճն է .

Ուրեմն երկիրս շրջանաւոր շարժումն ունի :

Բայց ի՞նչ անոճ եւ հետեւապէս անհիմն գիւտ : Կրնասք բանի մը երեւոյթն իր բնութեան հիմն բռնել . այս էր ահա այս փիլի-

քննիչներէ : Ծնաւ 1544 ին Պիտա քաղաքն Իտալիոյ եւ ապրեցաւ 74 տարի :

սովայներուն առանց ոճոյ կամ մեթոտի ձեռք բերած ճշմարտութեան հիմը կամ ապացոյցը՝ Որովհետև եթէ ոճով մը յառաջ երթային գէպ ՚ի իրենց հետադատած առարկային կողմը, առաջ այս ճշմարտութեան պիտի հանդպէին՝ թէ բոլոր տիեզերքը Վերսի-ն և Երէմէ, մնացած ամեն բան երեւոյթ : Վերսի-ն մը ինչ իրաւունք է իբր միջնորդ եղը մտցունել շարժումն և հանգիստ, շրջանոր շարժումն եւ ուրիշ շարժումն բառերուն մէջ, մինչդեռ Վերսի-ն և Երէմէ բնութիւն չ'նշանակելէ զատ՝ միւսներու չափ և գուցէ աւելի ևս երեւոյթ է :

Մարդկային միտքը ճշմարտութիւն մը ձեռք բերելէն յառաջ քանի քանի ոճեր ձեռք առաւ ու ձգեց, ինչ բարակ և նուրբ ոճեր գործածուեցան : Ամէն մարդիկ վարձառութիւններ ունեցան, մոլորութիւնք եւ գիւտք՝ որ անցեալ դարերու մէջ երևցան՝ այսօր մեզ կը կրթեն, թողունք այս ամէն շահերը զոր ոճոյ պարտական ենք :

118 . Բանի կերպ ոճ կրնայ ըլլալ :

Այնչափ ոճ կամ մեթոտ կրնայ ըլլալ՝ որ չափ որ ուսանելի առարկայներ կրնան ըլլալ .

119 . Ուսանելի առարկայները քանի՞ կը բաժնուին :
 Ուսմունքներու մէջ՝ ոմանք էակներու ,

իրական երեւոյթներու եւ անոնց բնութիւնն ու օրէնքները ճանչնալու կը վերաբերին . ոմանք ալ սկզբունքներու և սկզբունքները գործի բերելու : Ասկէց կը ծագի ոճոյ երկու գլխաւոր բաժանումն : Անոնք, որ վաղուց Վերսի-ն կամ Երէմէ ունին, և մեզի ուրիշ բան չէ մնացած՝ այլ միայն գործածել, Ապացոյցական Վերսի-ն կ'ըսուին, ինչպէս են բոլոր չափագիտութեանց տեսակները, ոճերնին ալ նոյնպէս Ապացոյցական ոճ կրկոչուի : Իսկ անոնք՝ որոց սկզբունքները ինքնադիմի չեն՝ այլ թագուն, և փնտուել պէտք է, երկուքի կը բաժնուին . Երէմէական եւ Փորձաական :

121 . Ենթագրական ոճն ինչ է :

Երէմէական ոճն է՝ փորձէ կամ իրողութիւններէ ճամբայ ելլելով սկզբանց ծանօթութեան վերանալ :

121 . Փորձաականն ինչ է :

Փորձաական ոճն է՝ բնաւ իրողութեանց կամ փորձերու սահմանէն անդին չ'անցնել :

122 . Այս երեք ոճերէն ո՞րն է լաւը :

Անսխալ ոճն Ապացուցականն է՝ որուն մէջ սկզբունքները կամ ապացոյցներն և կամ տուեալները ՚ի յառաջագոհ են : Ոճոյ այս տեսակին անսխալութեան վառտն անոնք աւելի կրնան յիշել՝ որոնք հաւաքաբանու-

Թեան բնութիւնը սովորած են . Ենթադրա-
կան ոճը թէպէտ առատ և երազ է , բայց
կը խաբէ . փորձառականը չարաչար կը յող-
նեցունէ , բայց չ'խաբեր :

123 . Ուրեմն ի՞նչ բանի կուգայ ենթա-
դրականը՝ քանի որ կը խաբէ :

Ենթադրական ոճը կը խաբէ ըսելով ,
չենք ուղէր ըսել՝ թէ իմաստասիրելու գոր-
ծողութեան և գիտութեանց մէջ ձեռք առ-
նելու բան չէ . զի ինչ ծանր գժբաղդու-
թիւն ամէն բան անձնական փորձով սորվե-
լոյ դատապարտուիլ . օրինակի համար , եթէ
սա ընդհանուր առածն ուսանելու համար՝
թէ Ա.Բն Գործն Զանր է պէտք ըլլայ իւրաքան-
չիւր մարմին ձեռքէ անցունել՝ ի՞նչ խեղճ
կըլլայ մեր գիտութեան վիճակը : Կըգործա-
ծուի ուրեմն Ենթադրական ոճն ալ , այս
պայմանով միայն՝ որ այն ատեն ձեռք առ-
նե՞ք՝ երբ փորձառութեան եղանակը կամ
նիւթը ընդհանուր եզրակացութեան մ' ըզ-
մեզ կը համարձակեցունէ , թէ չէ՝ յանդուզն
ենթադրութեան կամ առանց խոր իջնելու՝
փորձոյ եւ իրողութեան երեւը պարտելուն
հետեւանքը դրեթէ միշտ մոլորութիւն է :

Ահաւասիկ պատմական օրինակ մը .

Առաջին գիտնական դարու բնագիտաց
գլուխ էր միլետացի Թալէսը . ասիկայ տես-

նելով՝ որ ամանի մը մէջ դրուած ծովուն
ջուրը տակաւ առ տակաւ ցնդեցաւ , և յա-
տակը հաստատուն բան մը մնաց , հետևեցուց՝
թէ բոլոր իրաց սերմը կամ սկիզբը խոնաւ է ,
և խոնաւութիւնը կենսք կ'արտադրէ . այս
ենթադրութիւնը տարածեց նաև տնկոց հիւ-
թերու և կենդանեաց արեանն համար ալ :
Այս մէկ փորձառութիւնը բաւական եղաւ
Թալէսի համար ենթադրելու՝ թէ ջուրը
կամ խոնաւութիւնն ամէն բանի սկիզբն է ,
կամ առաջին քառսը (արարչագործութենէ
առաջ տիեզերքի վիճակը) հեղուկ զանգը-
լած մ' է , ուրկէ երկիրը գոյացած է մած-
մամբ՝ ամանին տակի հաստատուն մնացոր-
դին պէս : Յանդուզն ենթադրութիւն . ո-
րովհետև մէկ ամանի վրայ կամ մի կերպ
փորձառութեան կամ իրողութեան մ' եղա-
նակէն (չեմ երաշխաւորել հետևականու-
թեան ուղիղ կամ մուլար ըլլալուն , որովհետև
բնագէտ մը չեմ) յանկարծ եզրակացութիւ-
նը բաշխել է ծայրայեղ չափազանցութեամբ :

Բ. Բաժանել .

124 . Ի՞նչ է բաժանելը :
Երբ մէկ հայեցուածով ըմբռնելը կարե-

ի չեղած առարկայներու վրայ գիտութիւն
ունենալու համար՝ իրենց որոշ մասերուն մէջ
դիրենք կընկատեմք՝ բաժանուի ըրած կ'ըլլամք :

125. Քանի՞ կերպ կ'ըլլայ բաժանելը :

Երկու , բնաբանօրէն կամ իրական եւ
բնազանցօրէն կամ վերացական :

126. Ի՞նչ է բնաբանօրէն բաժանելը :

Բնաբանօրէն կ'ըլլայ՝ երբոր առարկայ
մը իւր նիւթեղէն տարերացը կը բաժնեմք ,
եւ այս ատեն Մասը բաժնէն փոքր է :

127. Ի՞նչ է բնազանցօրէն բաժանելը :

Բնազանցօրէն կամ վերացական կըլլայ
բաժանումը՝ երբ մէկ հասարակ եզրի պա-
րունակած մասերը մտօք իրարմէ կըդատենք,
եւ մինչև վերջին կամ անհատանելի մասը
կուգանք՝ որ սովորաբար Անհատ կ'ըսուի , և
այս ատեն Մասը բաժնէն Չէր է . որովհետև ,
օրինակի համար , մարդ հասարակ եզրը ոչ
միայն կըպարունակէ իւր մէջ կենդանի ըլլալու
հանդամանքը , այլ և գործարանատը և անկէ
ալ աւելի ընդարձակութեամբ մինչև արարած
ամբողջին նշանակութիւնը : Իսկ եթէ մարդ
առարկայն բնաբանօրէն բաժնեմք , անոր այս
կամ այն մասը ամբողջին նշանակութիւնը
չըկրնար ներկայացունել :

128. Քանի՞ են բաժանման կանոններն :

Երեք . նախ՝ ոչ աւելի բաժնել և ոչ

նուազ . երկրորդ՝ բաժանման հիմը առար-
կային բնական ըլլայ և ոչ յարմարածոյ : Եր-
րորդ՝ բաժանման մասերն իրարու Հակադէ-
ըլլան , այսինքն մէկ մասին մէջ միւսէն բան
չ'մտնէ , որպէսզի Խառնուած սխալ բա-
ժանումը չ'մտնէ : Օրինակի համար , երբոր
քրիստոնէի մը պարտաւորութիւնները պիտի
բաժնեմք իբրև աստուածաբան , ուղիղ կ'ըլ-
լայ երբոր ըսենք . Երեք գլխաւոր առաքի-
նութիւնք հարկաւոր են մարդուս 'ի փրկու-
թիւն , Հասարակ , Յոյս , Սէր . սխալ կ'ըլլայ բա-
ժանումնիս՝ երբոր ըսենք , չորս են . Հասարակ ,
Յոյս , Սէր , Բարեգործութիւն . որովհետև բարե-
գործութիւնը սիրոյ մէջ կը պարունակի :

129. Բաժանելը տրամաբանութեան
մէջ ի՞նչ անուն ունի :

Առարկայ մը , ճանչնալու համար , իր
յատուկ մասանց մէջ նկատելու գործողու-
թիւնը կամ բաժանումը տրամաբանութեան
մէջ արուեստական լեզուով վերաբնութիւն
կը կոչուի :

130. Վերլուծութեան գործողութիւնը
հերի՞ք է առարկայի վրայ գիտութիւն տա-
լու :

Վերլուծութեան գործողութիւնը հե-
րիք չէ առարկային վրայ մեզ գիտութիւն
տալու . կայ ուրիշ սեռի գործողութիւն մը՝

որ վերլուծութեան հակառակն է, և կը կոչուի Բարբարոսիւն, և միշտ վերլուծութեան պակասը կը բացուեն. և աւելի ճիշդ է ըսել թէ երկու գործողութիւն միշտ ձեռն 'ի ձեռն կը քալեն գիտութեանց մէջ. Բաղադրել կարելի չէ՝ առանց վերլուծելու. վերլուծելն ալ չհասնէր չ'ունի՝ առանց բաղադրելու. որովհետև առարկայի մը միայն մի մասին վերայ գիտցածնիս ողջայն առարկային տեղեկութիւնը չէ, ուրիշ օրէնք ունի ամբողջին այս կամ այն մասը, ուրիշ ունի ամբողջն ինք իրեն, ուրեմն կը քալանք՝ որպէսզի Բարբարոսիւն, այսինքն կը քալանք՝ որպէսզի շինեմք:

134. Օրինակով մը հասկցուր:

Ոհաւաստիկ ժամացոյց մը, կուղեմ այս մեքենաւոր առարկային ընտրութիւնը ուսանիլ, բանալ և երեսակը բիւրաւոր անգամ գիտելը ամենն ին իմ ուզած գիտութիւնս չ'տար ինծի. սրչափ իրարու հետ կապուած անիւններու կտորուանք՝ որ կան բաժներու եմ, ասիկայ վերլուծելն է: Սակայն ի՞նչ օգուտ իւրաքանչիւր անուոց վրայ առանձինն ունեցած գիտութեանէս. գիտնալու եմ թէ ի՞նչ է ասոնց իրարու հետ յարաբերութեան բնական եղանակը, և ամէնը մէկէն ի՞նչ օրէնքով իրարու վրայ ազդել են. ասիկա ալ բաղադրելն է:

132. Սմեն առարկայ ալ այս գործողութեանց ներքև կ'իյնայ:

Յօդուածոյ առարկայներու վրայ կանոնաւոր և լի գիտութիւն ունենալու կանոնն է վերլուծել և Բարբարոսիւն: Յօդուածոյ ըսելով հասկնալու եմք ոչ միայն բնաբանական առարկայները, այլ և բնազանցական կամ վերացական ամբողջութիւններ՝ որոնք իրենց յատուկ մասերն ունին: Սակայն պարզ առարկայներու վրայ՝ որ մասեր չ'ունին, չը տարածուի յայս գործողութեանց պայմանը. որովհետև արդէն յայտնի են մտաց և հարկ մը չ'զգար լուծելու. օրինակի համար, կարելի չէ և հարկ ալ չ'կայ վերլուծել Բարբարոսիւնը, Կարգաւոր, շրջապատ և այլն:

133. Սյս սեռի առարկայից վրայ մեր մտքին գործողութիւնը ի՞նչ է:

Սյսպիսի առարկայներէն որը լաւ մը կը սահմանէ, ինչպէս Սարգիստիւնն է սրտին այն յօդուածութիւնը՝ որով որեւէն կոտորէ իրեն եղծը. կամ Գողթիւնն է՝ սեփհակաւի իւր շեղծ Բուր որն ալ չ'կրնար անգամ սահմանել, ինչպէս են Լուսոյ, Կարծիքութեան, Ժամանակի գաղափարներն: Ուստի այն տեսակ առարկայները, որ չեն իյնար վերլուծութիւն և բաղադրութիւն ըսուած գործողութեանց տակ կ'ըսուին ինքնարեւելի կամ առաջին օրհոսութեան ճշմարտութեան:

Առաջի : կամ օտարազգի բառով , Աստուծո :
Ուրեմն կան առարկայներ՝ որոնց վրայ վեր-
լուծութիւն և բազմաբանութիւն տեղի չ'ունին . մէկ
գործողութիւն մը միայն կ'ըլլայ , այն է ու-
րիշներէ զատել կամ ամբողջ առնել : աս ալ
կերպով մը սահմանել է , և գործողութիւնը
յատուկ անունով մը կրնանք բազմաբանութիւն ա-
նունանել :

Գ . Հեռացրութիւն և խելամբարութիւն :

134 . Հետազոտութիւնն ինչ է :

Ճանչնալ ու զած առարկայնիս , իւր հար-
կաւոր մասերուն բաժնեբնէս յետոյ , մեր փոր-
ձառու կարողութեան ներկայացնելը Հեռաց-
րութիւն կրկոչուի :

135 . Փորձառու կարողութիւննիս քանի է ,
երկու , Գիտակցութիւն և Արտաքին
ըմբռնումն :

136 . Գիտակցութիւնն ինչ է :

Հօգւայն այն կարողութիւնն է՝ որով բա-
նի մը իրականութեան կրհաւատաւք : Ես
կրխորհիմ , կը յիշեմ , կընախատեսեմ , կը դա-
տեմ կ'իմաստասիրեմ , այս ամենն ըրած ա-

տենս դիտեմ՝ թէ կ'ընեմ , ասիկայ Գիտակցա-
նէն կոչուած կարողութիւնս է , որուն իշխա-
նութիւնը կը տարածուի բոլոր իմացական կա-
րողութեանցս վրայ . զգայութեանցս առար-
կայն նիւթն է , յիշողութեանս՝ անցեալը , փոր-
ձառութեանս՝ ներկայն , խելամտութեանս
կամ մակարերութեանս՝ ապագայն , բանա-
կանութեանս՝ Աստուած . իսկ Գիտակցութիւնս
առարկայն է այս բոլորը միանգամայն , կը-
ճանչնայ ամէն ինչ որ ճանաչելի է :

137 . Արտաքին ըմբռնումն ինչ է :

Արտաքին ըմբռնումն է առարկայէն մեր զգա-
յութեանց մէկուն կամ միւսոյն վրայ ուղղակի
ընդունած տպաւորութիւննիս :

138 . Ասոնք ինչո՞ւ զատ բաներ են :

Որով ճետե կ'ործողութիւննին և առար-
կայնին զատ բան է . արտաքին ըմբռնման
չ'զօրած տեղը . գիտակցութիւնը կը ժամանէ ,
կամ ըմբռնմանէ խոյս տուողը , գիտակցու-
թենէ կը պաշարուի : Օրինակի համար . բը-
նադիտութիւն , անդամազննութիւն , հո-
ղեբանութիւն , մարդ ըստած էակին ուսանե-
լի առարկայներն են , մեր փորձառութեան
առջև դնելնուս պէս՝ առջի երկուքը , ար-
տաքին ըմբռնման միջոցով կը քննեմք . բայց
հողեբանութիւնը խոյս կուտայ , գիտակ-
ցութիւննիս վրայ դալով զայն կը պաշարէ եւ
կը քննէ իր բեւ իւր յատուկ առարկայն :

139. Հետազոտութեան կանոնն ինչ է՝
Մեր փորձառու կրկնակի կարողութե-
նէն բնականապէս կը հետեւելն սա հետեւեալ
կանոնները .

Նախ՝ ամէն երեւոյթ իրեն յատուկ եւ
հարկաւոր եղած կարողութեամբ հետազո-
տել :

Երկրորդ՝ թէ մինչեւ ուր կը ժամանէ
գիտակցութիւնն իս, եւ ուսկէց պիտի սկսի
զգայարանաց պաշտօնը ճշդիւ որոշել :

Երրորդ՝ ուշադրութեամբ եւ երկայն
հետազօտել, մինչեւ որ ստահովութիւն ու-
նենանք՝ թէ հիմայ երեւոյթն հետազօտած
ատենն իս գիրքերն իս անպատշաճ կամ ան-
բաւական չէ : Ո՞վ չ'գիտէ՝ թէ աչաց առաջին
հայեցուածը շատ անգամ կը խաբէ, եւ եր-
կայն ատեն այսպէս նկատածն իս եւ հետա-
զօտութենէ խոյս տուած առարկայն վերջէն
ուրիշ կերպ կը ներկայանայ : Ինչո՞ւ է այսպէս
ըլլալը : — Մեր իմացականութեան գաղտ-
նիքներէն մէկն է այս, եւ շատ գործողու-
թեանց մէջ փորձուած : Որո՞ւ չէ պատահել
երկայն ժամանակ գաղափար մը վնասել ու
չըզտնել, և որ մ'՝ ալ յանկարծ կարգէ գուրս
ներչնչութեամբ յիշել առանց գիտնալու՝ թէ
ինչ փոփոխութիւն եղաւ գիտակցութեան
վրայ : Պատճառ մը տուած ըլլալու համար

պիտի ըսենք՝ թէ միտքն ալ ատեն ունի ար-
թննալու, և ուշադրութիւնն իս շատ անգամ
ցրուած կ'ըլլայ . 'ի վերայ այսր ամենայնի որ
և է երեւոյթ պէտք է միշտ խորապէս գիտել
և այնպիսի ուժգին մտադրութեամբ՝ որ գրէ .
թէ մոռնալը կարելի չ'ըլլայ : Հետազօտու-
թիւնը գիտութեանց մեծ մասին, մանաւանդ
փիլիսոփայութեան մէջ գլխաւոր կէտն է .
որչափ ջանք, զգուշութիւն և ժամանակ
չուայլենք՝ տակաւին հարկ եղածին չափ
չուայլել չէ :

Չորրորդ՝ մի և նոյն առարկայ իւր բոլոր
պարագաներովն հետազօտել, և գիտնալ
միանգամայն՝ թէ մենք ալ շատ անգամ պա-
րագայներէ կախումն կ'ունենամք : Բան մը
միշտ մէկ կերպ չենք տեսներ, զգար և դա-
տեր . հիւանդ կամ զայրացման վիճակի մէջ
շատ անգամ արդէն ապացուցածն իս կը հեր-
քեմք . դալկահար աչքերու ամէն բան դեղ-
նագոյն տեսնելուն պէս՝ միտքն ալ երբեմն իւր
յատուկ հիւանդութիւնն ունի բան մ'՝ ուրիշ
կերպ տեսնելու : Ասիկա ցաւագին հիւան-
դութիւն մը կամ որոշակաւ ըսուած իւր
ընթացն է որուն կը բռնուին երբեմն մարդիկ
Տօն ֆիշթի ասպետութեան վրայ ունեցած
խելագարութեան պէս . Օրինակի համար
երեկի գոված մարդիկն ին այսօր կը պարսաւեն

ոչ թէ վտփխտութիւնը շատ անգամ մարդուն վրայ տեղի կ'ունենայ (որ անկարելի չէ՝ քանի որ ազատ պատճառ մ' է օր մը այսպէս օր մ' ալ այնպէս ըլլալու) . այլ իրենց մտաց վրայ , որ կամ երէկ գոված ատեննին հիւանդ էր և վատու թեամբ կը շողորքորթէին , կամ այսօր պարտաւած ատեննին հիւանդ է՝ և չարութեամբ կը կծանեն :

140 . Դ՞նչ է խելամուտութիւնը :

Մտքերնիս ճանաչմունքներ ունի՝ որ արտաքոյ են փորձառութեան : Երևոյթներն իրենց բոլոր հանգամանքներով առանձին առանձին քննելիս վայրապար , կամ որ նոյն է , երեւոյթները ճանչնալու լոկ հետաքրքրութեան համար չէ . որովհետեւ մէկ կողմէն սորվածնիս միւս կողմանէ կը մոռնանք , եւ հետեւապէս երևոյթները մեր գիտութեան աւարկայները չեն կրնար ըլլալ : Երեւոյթները կը հետադատենք՝ որպէս զինոցա օրէնքը սորվիմք . օրէնքի ուսումն ըսելով՝ օրինաց բնութեանը եւ իրարու հետ յարաբերութեան եւ ամէնուն մէկ սկզբնական օրէնքէ կախումն ունենալուն վրայ բնազանցական հետազոտութիւնը ըսել չեմք ուղեր . ինչպէս կընեն օրէնսգէտ և բարոյաբոս հեղինակներն , այլ ընդ հանրապէս գիտութիւն այն զանազան օրինաց , որոց անհատներ եւ երեւոյթներ ըստ

իւրաքանչիւր տեսակի ներքոյ անկեալ են , և դասաւորելու առեն իւրաքանչիւրն իր տեսակին ներքե կը լիջեմք : Երևոյթներու իրենց պատճառին հետ ունեցած յարաբերութեան կէտը շատ անգամ և գրեթէ միշտ անվտփոխ նկատելն է՝ որ երևոյթներու դասաւորութիւնը կը կատարուի մեր մտքին մէջ , և կը յանդգնիմք հետեւցունելու՝ թէ բնութիւնը Գերեմիան մ' ունի : Մեր հոգւոյն այս կարողութիւնը՝ որ փորձառութենէ դուրս եղած ճանաչմունքները կստանայ , խելամուտութիւն կրկոչուի , որուն պաշտօնն է մտքին յիշողութեամբը ձեռք բերուած օրէնքներէն ընդարձակել գիտութիւն եւ գուշակել ապագայ : Գիտեմ՝ փորձառութեամբ՝ որ այսօր արեւ կայ . գիտեմ՝ յիշողութեամբ՝ որ երէկ , եւ շատ մ' անցեալ օրեր ալ արեւ կար , իմ նմաններուս կը հարցունեմ՝ անոնք ալ ինձի պէս գիտեն . ահաւասիկ երևոյթը՝ որուն օրէնքը (մշտատեւութիւնը) սորվեցայ . ասկէց կը հետեւցունեմ՝ թէ վաղն ալ ուրեմն արեւ պիտի ունենանք . ասիկա պարզապէս եւ խելամուտութիւնը կրկոչուի :

141 . խելամուտութիւն սկզբունքը ի՞նչ է :

Բնութիւնը օրէնքներով կը լարուի , կամ բացատրելով զուրցելայ համար , ինչ որ այս ինչ տեսաքննելի , նոյն պէտք ունենայ մեր՝ քանի որ պարագայները

նայն են :

142. Փորձառութեան սկզբունքն ի՞նչ է :

Այն անգամ՝ որ այս ինչ և այնքինչ բաները գտնելու է՝
ժշտ այս կամ այն կերպ գտնել է՝ :

143. Այս երկու սկզբանց եզրակացու
թիւնն ի՞նչ է :

Որքան քուր նման երևոյններ նման պարագայնե-
րու մէջ այս կամ այն օրէնքն ունին, և ժշտ ոյժով
ուսնանան :

Գիտելիք. Այս կերպով բացատրուած խե-
լամտութիւնը ճիշդ հաւաքաբանութիւն մ'
է՝ որուն դժուար չէ համոզուիլ, հերիք է՝
որ տրամաբանութեան առաջին կամ գլխանա-
կան մասին մէջ հաւաքաբանութիւն կազմե-
լու բնազանցական կերպը կամ ապացուցական
մեթոտը յիշեմք : Խելամտական և ապացու-
ցական հաւաքաբանութեան մէջ եղած տար-
բերութիւնն այս է, որ

Նախ՝ խելամտական հաւաքաբանու-
թեան սկզբունքը միշտ բնութեան օրէնաւորութեան
համոզուիլն է. մինչդեռ ապացուցական կամ
բուն հաւաքաբանութիւններունը մերթ այս
ինչ և մերթ այն ինչ ապացուցուած և կամ
ծանօթ սկզբունքն է :

Երկրորդ՝ խելամտական հաւաքաբանու-
թեան օրէնքը կամ մեթոտը ինչն է իրողու-
թիւններէ առ միջնայն կամ ի սակաւէ ի շարու-

նիւն աշաւել է, որ ուրիշ խմաստասիրութեանց
մէջ խոշոր և աններելի յանդգնութիւնն է :

Երրորդ՝ խելամտական հաւաքաբանու-
թեան եզրակացութիւնը բացարձակապէս
ստոյգ կամ որոշ չէ. որովհետև իրողութեանց
պարագայները որչափ ալ հետազօտենք՝ տա-
կաւին ապացուցական առածներու պէս չեն
համարձակեցնել վստահութեամբ վճռելու՝
թէ ընդհանուր կարգ ինչ մէջ բացառութիւն
մը կամ դիպուած մը առջնինս պիտի չ'ելլէ :
Օրինակի համար, մաս մը եղջերաւորներու
վրայ կատարուած հետազօտութենէ խելա-
մտութիւն մ' առինք՝ թէ որո՞ճացող են, և
հետեցուցինք՝ թէ Այն եղջերասար որո՞ճացող է.
չենք կրնար վստահութեամբ պնդել թէ Բնա-
եղջերասար մը չ'է, որ չ'որո՞ճայ. միշդեռ բոլորակի
մը շառաւիղներուն հաւասարութիւնը տես-
նելնէս աներկիւղ կը հետեցունենք՝ թէ Այն
քուրնի շառաւիղներ հասասար են, կամ Բնա-
քուրնի մը չ'է՞ որո՞ճ շառաւիղները հասասար չ'ըլլան :

Այս վերջին կամ երրորդ գիտողութենէն
կը հետեւի թէ ամէն հարկաւոր վորձառու-
թիւն կատարելը կարելի չ'ըլլալով խելամտու-
թիւննինս անխալութեան կնիք չ'ունի, կամ
խելամտութեան տարածուած ամէն առար-
կայի վրայ մէկ աստիճան վստահութիւն չենք
կարող ունենալ : Բնաբանական նիւթերն

աւելի կը համարձակեցունեն ընդհանուր հե-
տևութեան վազելու քան բարոյականները :
Օրինակի համար , ամէն մարմնոց դէպ 'ի
գետին անկանելու յատկութեանը խելա-
մտելու համար՝ հերիք է քար մը կամ փայտ
մը դէպ 'ի վեր նետելն ու գետին ինչպիսի
տեսները . բայց ամէն միապետներու բռնաւոր
ըլլալու յատկութեանը խելամտելոյ համար
հերիք չէ քանի մը միապետներու այնպէս
ըլլալը տեսները , կամ մէկ քանի հասարա-
կապետութեանց զինուորական միապետու-
թեան փոխուելէն՝ չենք կրնար հետևցունել
թէ այս ատենի այն ինչ հասարակապետու-
թիւնն ալ նոյնպիսի վախճան պիտի ունենայ .
Այսպէս պէտք է հասկնանք բոլոր մարդ-
կային բարուց և եղելութեանց վերաբերեալ
նիւթերու համար ալ :

Գ . Սահման և Գառաւորութիւն

144 . Ձիւն է սահմանը :
Բառի մը նշանակած իրը իւր յատուկ
հանդամանքներովն ուրիշ որ և է բանէ ու-
րոշելը Սահման կը կոչուի :

145 . Սահմանը քանի կերպ է :
Երկու , իրական և բառական կամ պա-
տահական :

146 . Իրական սահմանն ի՞նչ է .

Սահմանը՝ երբ գաղափար մը տուող ա-
ռարկային բոլոր բնութիւնը կը բացատրէ
կ'ըսուի Իրական սահման , զորօրինակ երբոր
ըսեմ . Երանկանն է երեք անկիւն և երեք կողմն
եղող յէն :

147 . Բառական սահմանն ի՞նչ է .

Սահմանը , երբ առարկային քերական-
նական կամ ամենուն հասկնալի եղած ի-
մաստը կամ նշանակութիւնը կը բացատրէ՝
կ'ըսուի Բառական սահման , զորօրինակ եր-
բոր ըսեմ , Ուշաբլը շրտոպանի կենդանի մ' է :

148 . Իրական եւ բառական սահման-
ներուն տարբերութիւնն ի՞նչ է :

Այս երկու սահմաններուն տարբերու-
թիւնը աւելի լաւ կրնանք յիշել , երբ մըտ-
քերնիս բերենք՝ թէ հին և նոր ժամանակի
մարդոց բնաբանական նիւթերու տուած
սահմաններն իրարմէ ո'րչափ տարբերութիւն
ունին : Օրինակի համար , երկիրս լուսաւորող
մեծ աստղին կամ արեգակին քերականա-
կան կամ բառական սահմանն այսօր դեռ
այն է եւ այն պիտի մնայ , ինչ որ էր ասկէց
դարերով յառաջ . բայց իրական սահմանը մեծ
տարբերութիւն ունի . ամենէն խոշորը զուր-
յեւելոյ համար , հիները արեւը կը կարծէին
երկրիս շուրջը լոյս տալու համար պտտող

մարմին, բայց նորերը բոլորովին ասոր հա-
կառակը կը սահմանեն, որ ճիշդն եւ ճշմա-
րիտն է :

Բնաբանական նիւթերու վրայ իրական
սահմանի այս տարբերութիւնը, այնմ կը կա-
յանայ՝ որ մարդիկ հետզհետէ փնտռելով
ձեռք կը բերեն անոնց հանգամանքները, և
կրնանք ըսել թէ այս ինչ կամ այն ինչ մար-
մնոյ վրայ մեր այս աւտոր գիտցածը տա-
տաւին գուցէ կէսն անգամ չէ գալիք ժա-
մանակի մարդոց գիտնալիքներուն :

Իսկ սահմանի այս տարբերութիւնը տե-
ղի չունի երկրաչափական կամ ուսողութեան
յատուկ եղած նիւթերու մասին . օրինակի
համար . Բաբելոն սահմանելու ատեն իրական
սահմանը տալու համար անուանական սահ-
մանէն տարբեր բան մը չենք կրնար մէջ
բերել, պատճառն որ ինչպէս են, կամ
իրենց բոլոր բնութեամբը յանկարծ երեւ-
ցած են :

149 . Ի՞նչպէս կրնանք սահման մ' օրի-
նաւոր համարիլ :

Սահման մը օրինաւոր ըլլալու երեք
բան հարկաւոր է, պէտք է ըլլայ ընդհա-
նուր, ճիշդ եւ բացայայտ :

150. Սահմանին ընդհանուր ըլլալն ի՞նչ է
Պէտք է սահմանուած առարկայի ամբող

ջապէս պարունակի սահմանին մէջ . ուստի
այս կանոնին հակառակ է սահմանելը թ
ժամանակն է շտի շարժման . որովհետեւ ժամա-
նակը շարժումն եւ հանգիստ միայն կը
չափէ, կամ բանի մը համար այսչափ ատեն
'ի շարժման այսչափ ատեն 'ի հանգստեան էր
կրնայ ըսուիլ . ուստի աւելի օրինաւոր է ը-
սել . ժամանակն է արեւոյնի արարածոց :

151. Սահմանին ճիշդ ըլլալն ի՞նչ է .

Պէտք է սահմանն յատուկ պատշաճի
այն առարկային միայն, որն որ սահմանել
կ'ուզենք . այս կանոնին դէմ էր Պլատոնին
սահմանը մարդուն համար . Մարդն է Կեանք-
նէ երկրային, Խօսուն և անգիտութիւն . որովհետեւ
Դիողինէսի փետտած հաւն ալ նոյն սահմա-
նին մէջ կրցաւ մտնել :

152. Սահմանին բացայայտ ըլլալն ի՞նչ է .

Պէտք է սահմանն աւելի հասկանալի
ըլլայ ժանաւանդ անոնց՝ որոնց համար կը
սահմանենք : Ո՞վ ի՞նչ կրնայ հասկնալ Արիս-
տոտէլի սա սահմանէն . Շարժման է Կարող էակ
Կարող էրթծնիւնիւն :

153 . Ձի՞նչ է դասաւորութիւնը .

Ո՞նհատները որոշ տեսակներու և տե-
սակները որոշ սեռերու կանոնաւոր կարգով
մը բաժանելը Գասաւորութիւնն է կը կոչուի : Օրի-
նակի համար . երբոր մատենադարանի մը

գրքերը դասաւորել ուղեմք , կը բաժնեմք
առաջ 'ի պատմական և 'ի փիլիսոփայական , պատմա-
կանը կը բաժնենք 'ի հին և 'ի նոր , հին պատ-
մութիւնը սյուշալի եւ այնչալի ազգի պատ-
մութեան և այլն : Լաւ դասաւորութեան օ-
գուտն յայտնի է , ապացուցի պէտք չ'ունի :

154 . Դասաւորութեան մէջ ի՞նչ բան
դժուար է :

Դասաւորութեան մէջ բուն դժուարու-
թիւնը լաւ սկզբունք մը գտնելն է : Եթէ ա,ս
ինչ հարկաւոր սկզբունքն առնելու տեղ ու-
րիչ մը առնունք՝ դրութիւննիս անկանոն
կ'ըլլայ , դասերն իրարմէ կախումն չեն ու-
նենար , եւ յարաբերութիւնը գլխովին առ-
երեւոյթ կըլլայ :

155 . Դասաւորութեան կանոնն ի՞նչ է :

Ահաւասիկ դասաւորելու գործողու-
թեան մէջ մեր բռնելիք կանոնը , որ հինգ
գլխոյ կը բաժնուի :

Սուաջին՝ մէկ կամ նման սկզբունքնե-
րու վրայ դասաւորել : Դպրոցի մը դասա-
րաններ նման սկզբունքի վրայ դասաւորել կ'ըլ-
լայ , երբոր քննարկելու և նկարագրելու մէկտեղ
գնենք մէկ դասարանի մէջ . որովհետեւ ի-
րարու նման կամ դոնէ մերձաւոր սեռի ա-
րուեստներ են :

Երկրորդ՝ դասաւորութեան սկզբունք

առնուածը հաստատուն յատկութիւն մը ըլ-
լալու է եւ ոչ պատահական : Դպրոցի մը ա-
շակերտներ փոխանակ հասարակամեջն
դասերու բաժնելոյ՝ հասակի բարձրութեան
կամ ցածութեան կողմանէ բաժնել՝ այս
կանոնին դէմ է :

Երրորդ , պէտք է որ դասաւորութիւնը
դասաւորելի առարկոյին բնութենէն պա-
հանջուի : Փոքրիկ մատենադարան մ' ունիս,
որ երկու լեզուէ գրուած մէկ քանի գրքերէ
կը բաղկանայ , չես կարող բաղմալեզուեան
հարուստ մատենադարանին պահանջած դա-
սաւորութիւնը ձեռք առնուլ . օրինակի հա-
մար , չես կրնար գրքերդ դասաւորել 'ի պատ-
մական և 'ի փիլիսոփայական , եթէ մէկը կամ միւսը
չ'ունիս , ապա թէ ոչ դասաւորութիւնդ՝
չինձու կ'ըլլայ :

Չորրորդ , պէտք է՝ որ իւրաքանչիւր
սեռի եւ տեսակի սկզբունք դրածդ նոյն դա-
սի անհատներուն վրայ՝ երեւի : Բնապա-
տում մը սխալ դասաւորութիւն ըրած կ'ըլլայ
եթէ արարածները դասաւորէ 'ի կարգի շար-
ժան և աշակ , շարժունները կենդանիներն
եւ անշարժները անկեղծաններն համարելով
որովհետեւ կենդանիներ կան՝ որ կ'մտաոյ
շարժումն չ'ունին , ինչպէս են սպուռք եւ
բուստ ըսուած կենդանիներն եւ խեցիներէն
ոմանք :

Հինգերորդ , պէտք է՝ որ դասաւորու-
թեանդ մէջ գտնուած դասերն իրարու հա-
ւասար ըլլան . Սխալ է բաժնել ամբողջ տաճ-
կաստան մը յերկուսի և յերեւոյն ինչ նահանգը :

Գիտնալ պէտք է՝ որ դասաւորութիւնը
ոչ թէ ուսումն այլ գործողութիւն է , որ կը
կատարուի առաջիկայ իրին վրայ . եթէ իրը
չ'պահանջէ՝ դասաւորութիւնը տեղի չ'ունի :

Ե Ապացուցութիւն և Ենթադրութիւն .

156 . Զի՞նչ է ապացուցութիւնն :

Սկզբունք մը իւր հետեականու թեան
հետ կապելու գործողութիւնը Ապացուցութիւնն
կ'ըստի , որ միշտ մի և նոյն է . ապինքն եթէ
սկզբունքը սխալ է՝ հետևութիւնն ալ նոյնպէս
սխալ կ'եղէ . եթէ սկզբունքը սուտ , ճշմա-
րիտ և կամ տարակուսելի է՝ հետևութիւնն
ալ նոյնպէս սուտ , ճշմարիտ և կամ տարա-
կուսելի է : Ըսել է՝ թէ ապացուցութիւնը
գործիք մ'է , որով հետազոտելով և խելա-
մտելով ընդունած ճանաչմունքնիս բանի կը
բերենք , ինչպէս կը պատահի փիլիսոփայու-
թեան մէջ . կամ հետազոտութեան և խելա-
մտութեան անկարօտ 'ի յաւաքութեան գիտու-

թիւն մը կ'ստեղծեմք , ինչպէս կը պատահի
Ուսողութեան մէջ .

157 . Ապացուցութեան կանոնն ի՞նչ է
Ոմէն դէպքի մէջ ապացուցութիւնը մի
միայն կանոն ունի . Մեջն եղբ յարբերութեան
չ'իւր Սկզբունքն և Ենթադրութեան հետ , ըսել է
Բարոս իմաստներէ :

158 . Բարոսը իմաստաս'րելու հնարքն
ի՞նչ է :

Միջին եղբի յարաբերութիւնը սկզբու-
քին և եզրակացութեան հետ չափելու կամ
բարոսը իմաստասիրելու գաղտնիքն է ուր
եւ զօրաւոր երևակայութիւն ունենալ միջին
եզրը գտնելու , և նախագասութեան մը
ինքնին ճշգրութիւնն և ուրիշ նախագասու-
թեան մը հետ յարաբերական դրութիւնը ըմ-
բռնելու յաջողակ և կիրթ դատումն , զոր
մարդ յիւր մէ կ'ունենայ և ոչ թէ արուեստով .
Սակայն օրամաբանութեան կանոնները մե-
ծապէս կ'օգնեն բնութեան սյս պակասը
փոքր 'ի շատէ լեցնելու . մարմնակրթու-
թիւնը (ինչպէս արդէն ըսած ենք) ոչ ամէնքն
ալ միապէս յաջողակ կրնէ մարմնոյ երազու-
թեան և զօրութեան կողմանէ , բայց ամեն-
քըն ալ քիչ շատ կը շահին : Ոյաւսփ մ'ալ
տրամաբանութեան կանոնները կրնան օգնել
ամերուն ալ՝ հաւաքաբանութեան գիտնալ .

բար օրէնքներով, այնպէս որ՝ կարգէ դուրս
թուած իմաստասիրութեան մը պատահած
աստենիս, կրնանք զայն կեղևներէն մաք-
րելով՝ տանել բաղդատել նոյն օրինաց հետ,
և ըստ այնմ ընդունել կամ չ՛ընդունել :

159 . Զ՞ինչ է ենթադրութիւնը :

Սկզբունք մը՝ որուն վրայ կը կասկած ուր
միայն, և օրինաւոր ըլլալու համար դեռ
հետեանքներուն սպասել հարկ է, եւս-դ-ր-
նիւ կը կոչուի :

160 . Ենթադրութիւն մը ի՞նչ կանո-
նով օրինաւոր կ'ըլլայ :

Ամենէն յառաջ պէտք է գիտնամք՝ թէ
ենթադրութիւնը միշտ 'ի վերջին հարկաւո-
րութեան ձեռք տանելու եմք . այսինքն
երբ իրի մը ճշմարտութիւն մեթոտի որ և է
կանոններով ձեռք բերելը կարելի չ'ըլլալուն
վրայ լի և անխ . բ վստահութիւն մ' ունինք .
Ասիէ ետքը սա երեք կանոններուն պէտք է
ուշադրութիւն ընել :

Առաջին՝ պէտք է որ ենթադրութիւնը
կարելի ըլլայ կամ որ նոյն է հակասութիւն
մը չ'պարունակէ :

Հակասութիւն է ենթադրել՝ թէ

Սրգիւնքն յառաջ է քան զպատճառն .
Նիւթն ինքնիրէն գոռութիւն ունի .
Սնհունն իւր հաւասարը ունի :

կարելի չեն այս ենթադրութիւնները :

Երկրորդ՝ ճշմարտանման, այսինքն բնու-
թեան օրինաց համաձայն (ըլլայ) : Ճշմարտա-
նման չէ ենթադրել՝ թէ

Լաբոնիայի մէջ փիղեր կան .

Դիդէ Էնէասայ սիրոյն համար ինքզինք
մեռցուց : (որովհետև երեք հարիւր տարւոյ
չափ միջոց հեռի են իրարմէ :)

Երրորդ՝ հետեանքները դիւրաւ և ուղ-
ղակի ինքիրենցմէ բղխեն : (Եւս կանոնին դէմ
է ենթադրել՝ թէ

Եթէ հիւանդին վախցած տեղը շաքարա
ջուր թափուի, հիւանդը մահուանէ կազատի :

Ի վերայ այսր ամենայնի ենթադրու-
թիւն մը որչափ ալ կատարեալ ըլլայ՝ տակա-
ւին ենթադրութիւն է, այսինքն միշտ հա-
ւանականութիւն է և ոչ ստուգութիւն :

Զ . Վկայութիւն և Հեղինակութիւն .

161 . Զինչ է վկայութիւնն :

Մեզնէ դուրս եղող մարդոց այս կամ
այն բանին վրայ մեզի տեղեւորութիւն տալը վկայու-
թիւն կը կոչուի :

162 . Դէպ 'ի ճշմարտութիւն գիմելու

հարկաւոր մեթո՞տ մ' է վկայութիւնը :

Այո , որովհետեւ ամէն եղելութիւն մեր առջև չ'կատարուիր . ամէն բնութանական գիւտ մերյատուկ փորձառութեան կամ հետազօտութեան ներքեւ չ'իյնար . ամէն երկիր մենք չենք կարող պատել և ամէն անցած իրողութիւններու առաջիկայ լինել :

163 . Հեղինակութիւնն ի՞նչ է :

Գիտնական նիւթոց վրայ բաւական եւ գիտուն մարդոց մեզի հրահանգներն տալը Հեղինակութիւն կրկոյտի :

164 . Հարկաւոր է հեղինակութիւնը :

Պէտք ունիմք հեղինակութեան . որովհետեւ ամէն հարկաւոր ծանօթութիւն շուտ և ուղղակի ձեռք բերելը կարելի չէ : Տրամաբանական նիւթոց մէջ մեր հաւատքը գերի չենք ըներ այլոց հեղինակութեան . տրամաբանական նիւթ ըսելով պէտք է հասկնամք բոլոր այն սեռի ճշմարտութիւնները , զորոնք ձեռք բերելու ամէնէն ապահով միջոցը մի միայն բանականութեան բնական ըլլալը կամ իմաստասիրութիւնն է . սակայն հեղինակութիւնը մեծ և զորաւոր մղում մը կուտայ մեր մտաց ճշգրտութիւնն ու կորովը ձեռք առնելու և գաղափարնիս փնտռելու : Օրինակի համար , Աստուծոյ գոյութիւնը այն սեռի ճշմարտութիւն է՝ որուն կրնան

հասնել ամէն բանական հոգիներ . այս ոք փիլիսոփային Աստուած կայ կամ չ'կայ ըսելուն միտք եւ իմաստասիրութիւն զոհելու պարտաւոր չեմ : և չեմ գոհեր ալ . բայց երբոր կը լսեմ թէ Պղատոն , Արիստոտէլ , Տէքարթ , Անսելմոս , Լէյբնիտոս և այլք հաւատացել են Աստուծոյ մը գոյութեան , միտքս շարժումն կառնու դէպ 'ի հաւանականութիւն ծուելու և ըսելու՝ թէ ճշմարիտ է թերևս , եւ կը պատրաստուիմ ասոց կարծիքին դէմ բերուած որ և է առարկութիւն գոնէ մէկէն 'ի մէկ շընդունելու : Ուրեմն հեղինակութիւնը եթէ համոզման կամ հաւատքի հիմն չէ , գոնէ օգնութիւն կամ նեցուկ , է կը հակ է եւ կը տարամադրէ հաւատալու :

165 . Վկայութեանց մէջ ի՞նչ զգուշութիւն հարկ է :

Ընդհանրապէս ուս գգուշութեան կանոնը պահելու եւք վկայութեանց մէջ նայել թէ վկայութիւնը ինչպիսի մը սեղեկութիւնը կ'ուտայ թէ Գիտութիւն մը հրահանգութիւնը : Շատ վկայներ եղելութիւնը պատուել աւելի իրենց ենթադրութիւնը կամ կարծիքները մէջ կը բերեն . որպէս թէ յողմները իրենց մտքին ուժը չ'ունին , կամ նոյն եղելութեան վրայ իրենցմէ տարբեր ենթադրելու ազատ չեն . այսպիսի դէպքի մէջ պահանջելու ենք իրենցմէ միայն եղել

լուծեան պարագայները եւ ոչ թէ վարդապետութիւնները : Եթէ դիտնական նիւթոյ կրվերաբերի՝ պէտք է փնտուել վկայողին , աջողակութիւնը , տաղանդը , նոյն առարկային վրայ ունեցած յատուկ խմաստութիւնը , պաշարուելու չինք պատուաւոր դիրք մ'ունենային , անուան հռչակէն եւ ուրիշ խոշոր եւ հոյակապ յատկութիւններէն՝ զոր առաջակայ նիւթը չ'պահանջեր : Օրինակի համար , երբոր խնդիրը աստեղաբաշխական է՝ Տէքարթի փիլիսոփայական համբաւը Նեփտոնի աստղաբաշխական հմտութեան տեղ յրաներ : Ասոնցմէ զատ որ եւ է վկայութիւն իբր ճշմարտութեան հասնելու հնարք ձեռք առնելէ , յառաջ պէտք է որոշել՝ բանիւ թէ դրով է , ենթադրական՝ թէ յիշատակարանէ եւ ուրիշ նիւթերէ քաղուած ապացոյցներով վաւերական է :

1. Բանիւ և գրով Էլիպսիւն

166 . Բանիւ կամ անդիր վկայութիւններե ընդունելու կանոնն ինչ է :
Երկու բան պէտք է նայել . մէկ մը՝ թէ վկայողը խաբար չէ , մէկ մ'ալ թէ խաբար չէ :

167 . Դ՞նչպէս կրնանք խաբող չ'ըլլալն Իմանալ :

Խաբող չ'ըլլալը իմանալու համար՝ գլխաւորապէս իր վարուց հանդամանքը դիտելու ենք . պարկեշտ և հաւատարիմ մարդուն վկայութիւնը ծանրակշիռ կ'ըլլայ . վկայները երբոր շատ են՝ աւելի անոնց բարոյականը պէտք է նայիլ՝ քան թէ թիւը . շատ մը խաբեբայներ կրնան միանալ իրենց ստուծիւնը հաստատելու համար , բայց համեստ մարդու մը համար բաւական դժուար է սուտ վկայելն , վկայողին դիրքն ալ մեծ կարեւորութիւն ունի . եթէ մէկն իւր շահուն դէմ կրվկայէ՝ կասկածելը դժուարին է . շատ անգամ խաբեբայ մը կ'ուզէ երևցունել թէ իւր շահուն դէմ կրխօսի . պարզամիտ մը կըհաւատայ վկայութեան՝ աւերելոյթ շահը իրականի տեղ դնելով . տխմար խաբեբայն մէկուն դէմ պարսաւ խօսելու ատեն բնաւ բացառութիւն չ'ործածեր , իսկ խորամանկը բացառութիւնները իբր ոսկեգօծ դեղահատ կը դործածէ ապուշներուն կլեցունելու համար : վկայողին սուտ ըսելէն եթէ շահ մը կըգոյանայ իրեն՝ վկայութիւնն իւր վաւերականութիւնը կը կորսնցունէ : վերջապէս , երբոր շատ մը վկայներ առանձին հարցուած ատեն իրարու նման չեն պատմեր դէթ այն

պարագայները՝ յորս պէտք էին միաբանել,
սուտ կ'ըլլայ վկայութիւննին :

Ասկէ զատ պէտք է փնտռել նաև վկայութեան ժամանակ ցոյց տրուած դիրքը, արտասանութիւնը, դէմքը և խօսքին մէջ խօսողը մատնող տարբերութիւնները : Սակայն դիտելու է միանգամայն՝ որ այլայլութիւնը ուրիշ պատճառներէ եկած չ'ըլլայ, այսինքն վայրապար երկչոտութենէ, ամօթխածութենէ, խնդրոյն նորութենէ և կամ դրեցյանկարծ փոփոխմանէ :

168. Ի՞նչպէս կրնանք խաբուած ըլլալն իմանալ :

Գիտնալու համար՝ թէ արդեօք վկայողը խաբուած է՝ թէ չէ, պէտք է առած կրթութիւնն ու հանճարը փնտռել. իրողութեան բոլոր պարագայները հետազօտել, գիտնալու համար՝ թէ արդեօք բաւական են հաւտացնելու : Նախապաշարմունքներ կան՝ որ հրահանգեալ մտքերու վրայ անգամ տիրած կրնան ըլլալ. Զարմանք, բարկութիւն, ատելութիւն, սիրելութիւն և ուրիշ կիրքեր շատ անգամ մեր դատման յաջողակութիւնը կը կորսնցունեն : Վերջապէս, մարմնոյ տարափոխիկ հիւանդութեան պէս սուտ գաղափարի տարափոխիկ ախտ մը կայ, որ մէն կրնան բռնուած ըլլալ ուրիշ կողմանէ

հզօր եղող մտքերն ալ, Ս, յս կանոնները կը յարմարին թէ՛ գրով եւ թէ՛ բանիւ վկայութեանց, բայց գրով վկայութեանց վրայ ուրիշ դիտողութիւններ ալ հարկաւոր են :

169. Ձեռագիր կամ տպագիր մատենի վրայ ի՞նչ դիտողութիւն պէտք է ընել :

Ձեռագիր կամ տպագիր մատենի վրայ հեղինակին հաւատարիմ ըլլալը կամ չ'ըլլալը փնտռելէ յառաջ, պէտք է նայել թէ գիրքն ինք իրեն համաձայն է ամէն կերպով : Ո՛րչափ գրքեր կան՝ որ խարդախուած են : Գրքի մը վաւերականութիւնը ստուգելու երկու տեսակ ապացոյց կրնայ ըլլալ, ներքին և արտին :

170. Գրոց ներքին ապացոյցն ի՞նչ է :

Գրոց ներքին ապացոյցներն ասոնք են. ոճը յարմարիլ այն հեղինակին՝ որուն որ կրնծալուի. խորհրդածութիւնը, դատումը և ծրագիրը հեղինակին մտաւոր կարողութեան համեմատել. մէջն այնպիսի ժամանակակից դէպքեր և մարդիկ յիշուիլ՝ որոնց վրայ պիտի խօսուէր բնականապէս. յետին ժամանակի սովորական եղած բացատրութիւն մը կամ այն ժամանակի չ'կեցած սովորութիւն մը չ'գրտնուիլ. այնպիսի դէպքեր չ'պատմել՝ որ գրքին ժամանակէն շատ յետոյ ըլլալով՝ առանց մարդարէութեան գիտնալ կարելի չէր :

171. Արտաքին ապացոյցն ի՞նչ է :

Գրոց արտաքին ապացոյցներն են՝ պատմիչներէ կամ հին կենսագրութիւն շինողներէ հեղինակին նոյն գործին յիշուելը, նոյն նութիոյն վրայ գրող վերջին մատենագրի մը անկէ վկայութիւն մէջ բերելը :

2° Աւանդութիւն :

172. Զինչ է աւանդութիւնն :

Բանիւ և գրով աւանդութեան մէջ տեղն ուրիշ վկայութիւն մ' ալ կայ՝ որ Աւանդութիւն կ'ըսուի . Աւանդութիւն կայ՝ որոյ ծագումն յայտնի , արդոյ և սերնդէ սերունդ յարգանք և հաւատարմութեամբ փոխադրուած է : Աւանդութիւններ կան՝ որոց ըսկիզբը յայտնի չէ , փոխադրութիւնն ալ անորոշ : Աւանդութիւններ կան՝ որ սնտտիապաշտութեամբ փոփոխուած և ազէտ և անկիրթ մարդոց մէջ տարածուած են : Աւանդութիւններ կան՝ որոց առարկայն ոչինչ , հեռաւոր և անկարելի է . կամ որոյ կարեւորութիւնը երկայն ատենէ 'ի վեր կորսուած . Աւանդութիւններ կան՝ որոց առարկայն ծանրակշիռ և զլխաւոր պարագայներուն կողմանէ վկայուած է : Տրամաբանութեան

հակառակ է՝ թէ խոտել հակառակութեամբ եւ թէ ընդունել կուրաբար որ եւ է աւանդութիւն անխտիր :

3° Յիշատակարան :

173. Յիշատակարանէ վկայութիւն կըրնայ քաղուիլ :

Պատմական խելամուտութիւն կրնանք քաղել շատ անգամ յիշատակարանէ , փլաժոյքէ , արձանէ , հին սովորութենէ , ցոյցքէ , առասպելներէ և սովորութիւն եղած խօսքերէ . բաւական հնարիմացութիւն և յաջողակութիւն հարկաւոր է այս սեռի վկայութիւններէ ապացոյց քաղելու . գիտնալու եմք՝ թէ այս յիշատակարանը իր դարու ճարտարապետութեան յատկութիւնն ունի՝ . թէ չկրնար հետևողութիւն ըլլալ առաջին դարու ճարտարապետութեան . թէ՛ դարուն և այն երկրին վիճակը կրնա՞ր այսպիսի շէնք մ' ունենալ :

174. վկայութիւնք կրնան մեզ ստուգութիւն տալ :

Այո՛ , մարդկային վկայութիւնք կրնան մեզ ստուգութիւն տալ , այսինքն նշմարտու-

Թեան մը համոզել : Մտքիս բոլոր խորերը
 փնտուելով բնաւ արդելք մը չեմ գտներ ը-
 սելու . *Լուսնն անստուգ Կայ : Ի ծնէ*
 կոյր մը գոյներ տեսած չըլլալով՝ գոյներու
 գաղափարն ալ չ'ունի . բայց իւր շրջապատի
 մարդոց վկայութենէն ստուգութիւն ունե-
 ցած կամ ճշմարտութիւն առած է՝ թէ
 շօշափած , ճաշակած եւ հոտոտած բաներէն
 դուրս՝ կայ ուրիշ սեռի երեւոյթ մ' ալ , որ
 կարմիր , սեաւ , սպիտակ , կապոյտ եւ այլն
 կընշանակեն , կոյրը չկրնար հաւատալ թէ
 բոլոր մարդիկ միաբանել են զինքը խաբէրու .

175 . Գիտութեանց վերաբերեալ վկայու-
 թիւնք կրնան ստուգութիւն տալ :

Գիտութեան վերաբերեալ իրողութեանց
 մէջ ալ , օրինակի համար , աստեղաբաշխու-
 թիւն ըսուած գիտութեան վերաբերող վը-
 կայութիւնք ալ մեզ ստուգութիւն կամ ճշմար-
 տութեան ստացումը կրնան տալ : Այս գիտու-
 թենէն բնաւ տեղեկութիւն չ'ունիմ , զգայու-
 թիւնս ալ ամէն օր կը վկայէ՝ թէ երկիրս ան-
 շարժ է , և արեգակը մեր շուրջը կը դառնայ ,
 բայց բնաւ չեմ հաւատար զգայութեանս .
 որովհետեւ ինձմէ շատ գիտուն եւ փորձ
 մարդիկ վկայած են՝ թէ երկիրս կը շարժի .
 իրողութիւնն ամէն կասկածներէ սրբուած

և դրական ապացոյցներով հաստատուած է .
 Ուրեմն կան իրողութիւնք՝ որ վկայու-
 թեամբ մեզ եկած են , որոց իրականութեան
 կը հաւատանք առանց տարակուսի , հետեւա-
 բար վկայութիւնք մեզ ստուգութիւն կրնան
 տալ : Ուրեմն ոչ միայն գիտակցութիւն և
 արտաքին ըմբռնումն է՝ որ իբր մեր փորձա-
 ռու կարողութիւնքը գիտութիւն կուտան
 մեզ , այլ և վկայութիւնք : Գիտութեանց
 այս երեք միջոցներէն երեք սեռի ստուգու-
 թիւն կը հետեւի . Բնական , Բնազանցական և
 Բարոյական .

176 . Ի՞նչ է բնական ստուգութիւնը :
 Բնական կամ , աւելի ճիշդը Բնաբունական
 ստուգութիւն կըսուի զգայարանաց ձեռօք
 ստացուած ճշմարտութիւնը :

177 . Ի՞նչ է բնազանցականը .
 Բնազանցական կ'ըսուին բանականութեան
 անյեզլի իմացման յարմարող ճշմարտութիւ-
 ներն իբր հոգեբանական առարկայ . ինչպէս
 են՝ անհունի գոյութիւն , անհունի միութիւն
 իմաստասիրութեան առածը և բոլոր անոնք՝
 որ անփոփոխ են , և գոգցես տիեզերքի կամ
 նիւթոյ գոյութենէն անկախ գեր ՚ի վերոյ
 նոյնութիւն մ' ունին :

178 . Ի՞նչ է բարոյականը :

Բարոյական կ'ըսուին ուրիշներուն վկայու-

Թեամբ ստացուած ճշմարտութիւնները .
ինչպէս են , թէ՛ Մովսէս հնգամատեան մ՝
ունի . թէ՛ Քրիստոս մեզ փրկելու համար
աշխարհ եկաւ . թէ՛ փէքին անունով քաղաք
մը կայ և այլն :

179 . Ստուգութեան այս բաժանման
արմատն ի՞նչ է :

Ստուգութեան այս բաժանումը ոչ թէ
իւր կողմէն՝ այլ մեր ստացութեան եղանակէն է . զի ստուգութիւնն ալ ինքնին ճշմարտութեան պէս մի և անփոփոխ է : Ստուգութիւնն ալ իբր հակոտնեայ ստուգութեան կամ բնաբանական կամ բնազանցական և կամ բարոյական է :

4° Յայտնութիւն .

180 . Զի՞նչ է յայտնութիւնը .

Աստուծմէ հազորդութիւնը ճշմարտութիւններուն մեզի գալն Յայտնութիւն կրկուցի : Ս,յ ճշմարտութիւնները ոչ բնազանցական կամ հոգեբանական են՝ որ մարդիկ իրենց բանականութեան մէջ գիտակցութեամբ հետազօտելով ձեռք բերեն , և ոչ բնաբանական են՝ որ զգայութեանց ձեռօք ստանան . այլ մարդկային վկայութեամբ ստացուած

ճշմարտութիւններուն պէս բարոյական են :
181 . Յայտնութիւնը կրնա՞նք քննադատութեան ներքև դնել :

Վկայութեանց վրայ մեր գործածելիք զգուշաւոր կանոնը կրնանք տարածել , յայտնութեան վրայ , սա տարբերութեամբ՝ որ անոր սկզբունքները մեր չափաւոր իմացողութեամբ չ'փորձեմք , այլ զինքն սկզբնաբար յայտնողին , Աստուծոյ , սուրբ նպատակին կողմանէ . ապա թէ ոչ՝ յայտնութիւնը կրճայ լոկ մարդկային հնարած մը : Աստուածենայնիւ կրնանք փնտռել՝ որ մէջը բնազանցութեան հակառակ վարդապետութիւն մը չբզտնուի , ինչպէս . Բուրալը եւանջիւն է . Էնչէ ըսուած չ'ըլլայ :

182 . Բնաբանութեան հակառակ եղելութիւն կրնայ գտնուիլ յայտնութեան մէջ :

Բնաբանութեան օրինաց հակառակ եղելութիւններ կրնան գտնուիլ յայտնութեան մէջ . զի այս օրէնքները ոչ թէ բնազանցականներուն պէս Աստուծոյ կամ իրենց հեղինակին անփոփոխութեանը վրայ հիմնուած օրէնքներ են , այլ տիեզերական կարգին պահանջած պատշաճութիւնները՝ զորոնք իրենց Հեղինակը ՚ի հարկին կրփոփոխէ : Օրինակի համար . հոյն բնութիւնը այրել էր , կը հրամայէ՝ որ չայրէ , գետոյն նոյնպէս կը .

հրամայէ՝ որ չ'հոսի , ծովուն՝ որ ճեղքուի , ապառաժին՝ որ ջուր բղխեցունէ , տուրն ջեան՝ որ երկարի , ջրոյն՝ որ գինոյ ներգործութիւն ունենայ :

Այսպիսի պարագայի մէջ պահանջելու իրաւունք ունինք՝ որ հուրը հուր ըլլայ , այսինքն իւր հուր տեսակը շինող յատկութիւնները պահէ . բայց այրելու ներգործութիւնը փոփոխէ : Ստանալէ՛ք ըստածն է այս , որ կրկայանայ իրաց իրենց տեսակարար յատկութիւնը պահելով ներգործող զօրութենէն դադրելու կամ ներգործութիւնը փոփոխելու պայմանին մէջ : Յայտնութեան մէջ կարգէ դուրս բան կամ սքանչելիք պէտք չէ գտնուիլ ըսելը՝ յայտնութիւն հարկ չէ ըսելու հաւասար է . զի առանց սքանչելեաց յայտնութիւնը , մանաւանդ թէ իւր վաւերականութիւնը կրկորանցունէ :

183 . Բնաբանութեան հակառակ կարծիք մը , եթէ գտնուի յայտնութեան մէջ , ընդունելով ենք՝ թէ ոչ :

Ուրիշ է բնաբանութեան իրողութիւնն՝ ուրիշ է բնաբանութեան վերաբերեալ կարծիքը : Տուրնջեան երկարութիւնը , զոր Յեսուայ օրով տեղի ունեցած կրպատմէ յայտնութեան գիրքը , բնաբանական երոշմէն է . իսկ Յեսուայ կացի սրբեմն ըսելը կը

նայ ըսուիլ՝ թէ բնաբանութեան կարծիքն է : Այսպիսի դէպքի մէջ յայտնութեան ճշմարտութիւնը երոշմէն կողմանէ քննելու իրաւունք ունինք , և ոչ թէ կարծիքն կողմանէ . ըսել կ'ուզեմ պիտի փնտռենք՝ թէ տիւն իրօք երկարեցա՞ւ թէ ոչ , և ոչ թէ պիտի փնտռենք թէ Յեսուան ուղի՞ղ թէ սխալ խօսեցաւ . որովհետև յայտնութեան նպատակը կ'սմ կարն որութիւնը այս կարծիքը աւանդելու կողմանէ չէ . որովհետև , մանաւանդ թէ , հիմայ ալ բնաբանի մը առտուան դէմ ելա՞ւ , երկուան դէմ՝ երկուսն ըսել կը պատահի , որուն , ու սուսնական լեզուով , ոչ ելքը կը ըլլայ եւ ոչ մուտքը : Տուրնջեան երկարութիւնը քննելու իրաւունք ունինք ըսինք , և ահաւաստիկ՝ պատմութեան հետ խառնուած բնաբանական պատահարներն , ինչպէս որ պէտք է , կը հաստատեն . ինչպէս , Պաղեստինի երկիրներուն տուրնջեան դէմ Յունաստանի և իտալիոյ կողմի գիշերոյ երկարելը : Դև կալիոնի կամ Ուփիկէսի ըստած ջրհեղեղը , օդաքարերու ամորհացոյց վրայ տեղալը , որ ՚ի հարկէ հետևանքն են այն երկրաբանական դէպքին . պատահարներ՝ որոց մէկ մասին Ս . Գիւրքը կը վկայէ , ինչպէս քարէ կարկուտ տեղալը ամորհացոյց վրայ , մէկ մասին ալ օտար ժողովրդէ

մարդիկ՝ Ուիլիզիոս, Պրոպերկ, Լուկիանոս .
ասոնց հետ մէկտեղ Արամազդի՝ Հերակլեայ
յղացման համար գիշեր մը երկնցներուն ա-
ռասպելը : Յետուայ ոչ կարծիքը և ոչ գոր-
ծածած լեզուն ընդդէմ բան մը չ'կրնար բե-
րել ուրեմն այս եղելութեան ստուգութեա-
նը : Իսկ երբ արարչութեան պատմութիւնը
կրնէ Մովսէս, ըսել է՝ նիւթոյն գոյացու-
թեան կարգին բացատրութիւնը, յայնժամ
բնաբանութեան օրէնքը կրփնտուենք . ընդ-
դէմ գտածնիս կրնանք չ'ընդունել, իսկ պա-
կաս կամ բացատրութեան ուսումնական
մեթոտը չ'գործածելով գրուած ըլլալուն
պարագայէն չ'ենք կրնար յայտնութեան վա-
ւերականութիւնը հերքելու յանդգնութիւն
ընել . զի յայտնութիւնը ոչ թէ բնաբանու-
թիւն է, այլ մարդուն և Աստուծոյ յարա-
բերութեան պատմութիւնը :

184 . Յայտնութեան մէջ բարոյական
ստուգութիւն փնտուելու իրաւունք ունի՞նք,
Այո՛, կրփնտուենք յայտնողին կողմանէ,
այսինքն Աստուծոյ, ինչպէս . թէ դէպքերը
մանաւանդ վարդապետութեան կտորները
կըյարմարին Աստուծոյ բնազանցական բնու-
թեանն եւ կամաց եւ մարդուն վիճակին .
կրփնտուենք նաև այն միջոցին կողմանէ՝ այ-
սինքն այն մարդոց կողմանէ՝ որոց ձեռօք

նոյն յայտնութիւնը ձեռ եկած է . այս մտ-
սին բերանացի և գրաւոր վկայութիւն մը
քննելու կանոնները կրնանք ձեռք առնուլ :

Ե . Լեզու կամ իտ

185 . Լեզուն կամ խօսքն ի՞նչ է .

Նշաններով մտքին խորհուրդը բացա-
տրերն է լեզուն կամ խօսքը, եւ երկու է .
բնական և Արուեստական :

186 . Բնականն ի՞նչ է .

Բնական լեզուն է հոգւոյն կիրքերը և
զանազան հանգամանքները բացատրելու
համար եղած շարժմունքները և կերպարա-
րանքի ձեւերը : Ընդհանուր է այս լեզուն,
որովհետեւ բոլոր այլսլեզու աղգաց ալ հաս-
կանալի եւ գործածելի է :

187 . Արուեստականն ի՞նչ է :

Արուեստականն է այն՝ որ բառերու
կանոնաւոր շարքով կ'ըլլայ, և զոր գործա-
ծելու և կամ հասկնալու համար ուսուցա-
նողի պէտք ունինք :

188 . Լեզուին կանոնն ի՞նչ է .

Առաջին կանոն, պէտք է՝ որ լեզու մը
երկդէմի, տարտամ եւ անորոշ բառեր չ'ու-
նենայ . զի ով որ կըխօսի բան մը հասկցնե-

լու համար կըխօսի :

Երկրորդ . բառերը միշտ իրենց հաստատուն եւ բնական դարձած նշանակութեամբ պէտք է գործածուին . որովհետեւ մենք մեզի բառի նշանակութիւն փոխելու հեղինակութիւն չ'ունինք , չ'ենք կրնար քարին հաց՝ և հացին քար նշանակելու բռնութիւն ընել :

Երրորդ , երբոր նոր գաղափարի մը համար նոր բառ ճարտարել պէտք է , առաջ պէտք է ուշադրութեամբ փնտռել՝ թէ լեզուին մէջնոյն գաղափարը բացատրող բառունի՞նք թէ ոչ . Այս կանոնին դէմ կըգործեն անոնք՝ որ կըծուրնան կամ անհոգութիւն կ'ընեն փնտռելու , և հին գաղափար մը կարծելով՝ թէ չ'կայ , նոր բառով մը բացատրել կ'աճապարեն : Եթէ չ'կայ , ազատ ենք լեզուին ներելի ըրած ոճով բարդել , եւ կամ բառ մը ուրիշ ազգաց ձայնով մեր լեզուին մէջ խառնել :

Չորրորդ , զգուշանալ՝ որ բացատրութեան ոճն ալ օտարական չ'ըլլայ : Կան որ ճարտարութիւն կըհամարին՝ ոչ միայն բոլոր շարադրութիւննին ուրիշ լեզուի ոճոյն յարմարցունելն , այլ անգամ հայերէն բառերը որպէս թէ բարակցնելը :

Հինգերորդ , զգուշանալ՝ որ միշտ պաշտօնութիւններն , որ սովորաբար ճարտարութեանց մէջ կըպատահին , շատ ընտել և բնական ըլլան :

Վերջապէս միշտ խօսողը կամ գրողը միտք բերելու է՝ թէ հասկցնելու համար կըխօսի , եւ ոչ թէ բառերու հնչումներով ականջ յողնեցունելու համար :

Բ.

ՄՈՒՈՐՈՒԹԵԱՆՅ ՊԱՏՃԱՌՆԵՐՆ ՈՒ ԴԱՐՄԱՆՆԵՐԸ

189 . Ի՞նչ է մոլորութիւնը :

Բանի մը վրայ , առանց անոր յատուկ պատճառները մանր քննելու , դատումն ընել եւ թիւր հետեւութեան մը կապուիլը ՄՈՒՈՐՈՒԹԵԱՆ կըկոչուի :

190 . Բանի՞ տեսակի կըբաժնուին :

Մոլորութիւններն ընդհանրապէս երկու տեսակի կըբաժնուին . կամ Ե՛կտեղ են , այսինքն ուրիշներէ մեզ եկած . կամ Ինչո՞ւ

էն այսինքն մեր կարողութիւնները չա-
րաչար գործածելով շինուած :

1° Եկտոս Ժողովներ :

191 . Որո՞նք են եկամուտ մոլորութիւ-
ները :

Թուել կարելի չէ Եկտոս կամ ուրիշներէ
մեզ եկած մոլորութիւններն : Մարդ 'ի բնէ
դիւրահաւան է . հարկաւ որ է մանկութեան
ատեն այսպէս ըլլալն թէ մեր անձին պահ-
պանութեանն և թէ՛ զարգացումն ընդու-
նելու համար : Այս հասակին մէջ առանց
քննութեան շատ մը կարծիքներ թէ՛ մոլոր
և թէ՛ ուղիղ մեր մտաց մէջ կը տպաւորուին,
խոր արմատ կ'արձակեն , և վերջապէս բռնի
մեզ կը կտաւ լարեն առանց մեր դիմանալուն՝
թէ ե՛րբ և ուսկի՛ց եկան մեր մտաց մէջ :
Տգէտը , որ դժբաղդարար աշխարհի ամէնէն
մեծ բազմութիւնն է , իւր ինքնադիմի պէտ-
քերէն անդին ուրիշներուն խելքովը կը վա-
րուի , և որովհետեւ հնար չէ եղած՝ որ դի-
տութիւնն առ հասարակ ամենուն մէջ մտնէ
ամենէն այլանդակ նախապաշարմունքներն
ալ իբրև պատգամ ընդունուած են : Ամբո-

խին կամ ռամկին միտքը պաշարելու համար
բաւական է մեծարոյ դիրք մը և աչք շա-
ցնող քիչ մը ձիրքը . շատերը շատ անգամ
միայն անոր համար կը հաւատան , որովհե-
տեւ ուրիշները հաւատացել են . բազմու-
թեան կայնած կողմը ապահով և ուղղակի
կը համարին դատում մը ուղիղ կատարելու,
ուսկից է այս մոլոր առածը՝ թէ . Չոյն Բաւ-
ճոյ յոյն է Աստուծոյ :

192 . Իմաստուններն ազա՞տ են այս մո-
լորութիւններէն :

Խեղացի համարուած մարդոց մէջ ալ
կայ անյաղթելի մոլորութիւն , իմաստուններն
ալ կը պաշարուին երբեմն շահով և կամ անձ-
նասիրութեամբ , երբեմն իրենց յատուկ ե-
ղած ծուլութեամբ , երբեմն ալ ուրիշներէ
մանաւանդ ամբոխէն տարբեր կարծիք մը
պաշտպանելու ինքնահաճ ամբարտաւանու-
թեամբ :

Նախապաշարմանց ամենէն ուժգինն եւ
զօրաւորը դատման մը կապուիլն է պատուոյ
կամ պարտուց դադափարաւ , և նոյնը քըն-
նելու և սխալ գտնելուն պէս ընդդէմ վի-
ճաբանելու տեղ վեհերոտութեամբ և մոլե-
ռանդութեամբ թուլանալը : Պագոն , որ դի-
տութեանց յառաջադիմութեան արդելիչ
պատճառներուն , կամ սուտ և անվաւեր հե-

դինակութիւններու և սնապաշտութեանց
կապուելու դրութեան դէմունեցած փիլի-
սոփայական նախանձով Ն: Գ: Օրհնո՞ կամ Ն: Գ:
Գործարան կոչուած գիրքը շինած է իբր կրթիչ
մասն փիլիսոփայութեան . թուած է նախա-
պաշարումներն իրենց յատուկ դասաւորու-
թեան մէջ . մենք ալ առանց մանրամասն
հատուածներուն իջնելու կ'ըսենք ամէն ազգ-
վիճակ , ցեղ , միաբանութիւն , աղանդ , և
այլն իւրեանց յատուկ նախապաշարմունք-
ներն ունին : Տրամաբանութեան ճշմարիտ
ողուց և պահանջման դէմ է որ և է կանխա-
դատ կարծիք մեր և ճշմարտութեան մէջ
անջրպետ դնել և լոյսը խափանել : կարծիք
մը , որուն ճշգրութիւնը ճշմարտեալ չէ , և
չ'գիտցուիլ թէ ինչ սկզբունքի հետեանք
է , ընդունելը միշտ վրանդ է մեր մտքին :

Բ² Ինքնագիտութեան մտորութիւն :

193 . Որո՞նք են ինքնագիտութեան մտորու-
թիւնք :

Ինքնագիտութեան կամ մեր կարողութեանց
չարաչար գործածութենէ շինուած մտորու-
թիւնները երկու կարգ են , անոնք՝ որ իւ-
րաքանչիւր կարողութիւն՝ իւր յատուկ ա-

ռարկային վրայ չ'կայուցանելնէս կամ ամէն
առարկայ իր պահանջած մեթոտովը չ'քննել-
նէս կը գոյանան , և անոնք՝ որ բուն իսկ մեր
իւրաքանչիւր կարողութեանց կողմանէ կը-
գոյանան .

194 . Առաջին կարգի մտորութիւն մը
բացատրէ ինձի :

Այս կարգի մտորութիւն է այն յորում
կլինայ մարդ՝ երբ մարդկային հոգուց ե-
րեւոյթները կ'ուզէ գործարաններէն սորվել .
կամ , ծանօթ և անծանօթ պատճառներու
հանդիսութենէն հետեւցունել թէ երկու
էակաց՝ մէջ բոլոր հաղորդակցութիւնը ան-
մեկին միասնութիւն մ' է , և հետեւապէս
հոգին ալ նիւթեղէն է : Հոգեբանութիւնը
փորձառական գիտութիւն մ' է , չենք կը-
նար Ուսողութեան կամ Երկրաչափութեան
ոճով կամ մեթոտով քննել , և ոչ ալ ըսել
թէ ամենէն բարձր գիտութեան՝ այն է
փիլիսոփայութեան սկիզբն ըլլալու յարմար-
ութիւնը չ'ունի , քանի որ զգայութիւնը
գործիք չ'ըներ իրեն և ընծայական կամ ա-
պացուցական առածի եւ իմաստասիրու-
թեան չ'յենուր , որովհետեւ անոր ոճը փորձա-
ռութիւնն է , գործիքն ալ Գիտակցութիւնը :
195 . Երկրորդ կարգի մտորութիւնները
բացատրէ ինձի :

Երեք ներքին կարողութիւններ ունինք՝
 Կրթական , Ըրթական , Բան . Երևակայու-
 թիւն անունով կարողութիւն մ' ալ ունինք՝
 զոր կրնանք անուանել Ստեղծող . միւս բոլոր
 կարողութիւններն ալ այս ներքիններուն յա-
 ուաճքերած տարերացը վրայ կը դործեն : Եւ
 նօթութեանց այս երեք աղբիւրներն ալ մու-
 լորութեան աղբիւր են . Ջգայութիւննիս
 ամէն օր կըխաբէ զմեզ , այս է Սկեպտակա-
 նութեան հռչակաւոր զէնքը : Գիտակցու-
 թիւննիս եթէ սխալական չ'ըլլար՝ իւր հե-
 տագօտութեան վրայ հիմնուած հոգեբանա-
 կան դրութեանց այնչափ բաժանումները
 չէին ըլլալ : Բանականութիւնը , կամ մեր
 իմացական կարողութեանց ամբողջը , եթէ
 ըստ ինքեան կամ տեսականին մէջ անսխալ է
 (որովհետեւ իւր հայեցուածը միշտ գէշալ 'ի
 բնաշնչանցութիւն կամ 'ի ճշմարտութիւն է) ,
 'ի յարաբերութեան կամ դործնականին մէջ
 շատ անգամ կը սխալի . չ'ունի առած մը՝ որ
 Սկեպտիկեանի մ' ալ զէնք ըլլալու կողմն
 չ'ունենայ , իմաստասիրութիւնը այնչափ մու-
 լորութիւններ ունի , մինչև գիրք մը ըլլալու
 չափ տեսալներու կը բաժնուի : Խելամտու-
 թեան , առանց որոց շատ բաներու վրայ գի-
 տութիւն չենք կարող ունենալ , բոլոր մեզի
 տուածը հաւանականութիւնն է , որ ըսել է

հաւանական ճշմարտութեանց չափ ալ հա-
 ւանական ստութեանց տեղի կ'ուտայ . վեր-
 ջապէս մեր բոլոր գիտութեանց մէջ՝ թէ ներ-
 քին ըլլան եւ թէ , արտաքին կրնայ միշտ մու-
 լորութիւն ենթադրուիլ , եւ անսխալ բան
 մը չ'ունինք վրայնիս : Սկեպտիկեաններուն
 վարդապետութիւնն ալ այս նախագասու-
 թեան վրայ կը դառնայր .

196 . Ուրեմն սկեպտականութիւնը ճշ-
 մարիտ դրութիւնն է .

Ոչ . ճշմարիտ է՝ որ Սկեպտականներուն
 ըսած մոլորութիւններուն պատճառները հա-
 ւաստեալական . սակայն տարբերութիւնն հոս
 է՝ որ մենք մոլորութեանց պատճառը մեր
 կարողութեանց չարաչար գործածելը կը հա-
 մարինք , Սկեպտիկեանք նոյն կարողութեանց
 արմատական յոռութիւնը . մենք կ'ըսենք մու-
 լորութիւնք յաղթելի են , անոնք կ'ըսեն ան
 յաղթելի են . մենք կ'ըսենք թէ մարդկային
 իմացականութիւնը անկատար է , բայց նոյն
 անկատարութենէն ուրիշ վրաս մը չ'ունինք՝
 այլ միայն ծանօթութիւնիս սահմանաւոր
 են , անոնք կ'ըսեն՝ թէ անկատարութեան
 բացարձակ հետեանքը մոլորութիւնն է : Սա-
 կայն ո՞վ կրնայ ըսել թէ Սկեպտիկեան մ'
 իրաւունք ունի այսչափ ծաղրելու մարդկա-
 յին բնութեան տկարութիւնը , որովհետեւ

կրնամք քիչ՝ բայց լաւ գիտնալ բան մը . քիչ գիտնալուս պատճառն ալ ուրիշ բան չէ , այլ միայն սահմանաւոր և անկատար էակ մ' ըլլալս . Ո՞վ կրնայ ստիպել ինձի՝ որ ոչլանդակ կամ հակասական կարծիք մը միտքս բռնեմ : ո՞վ կրնայ ստիպել՝ որ ճշմարտանման կարծիք մը իբր կատարեալ ճշմարտութիւն ընդունիմ : դնենք՝ թէ ատեն մը այս կամ այն կարծիքն ունէի , միթէ դիւրահաւանութիւնը յաւիտեան կրմնայ . ոչ ապաքէն մարդս ատեն մը ունի արթննալու = Նախասոյաշարմունք մը ունիմ . յանցանքն իմն է , եթէ ուղեմ կրնամ ցրուել . ազատութիւնս ուրիշ բաներու մէջ խոչընդոտներու կրնայ հանդպիլ , բայց կարծեաց նիւթերու մէջ ո՞վ կրնայ խափանել :

Կարողութիւննիս գործածելու կերպին , կամ դէպ 'ի ճշմարտութիւն շախիզ մ' ընտրելու պարագային մէջ ինչ մտղորութիւն որ կրնայ դոյանալ , մեղքը բոլոր մեր վիզն է . կարողութիւննիս ողջ և ճիշդ են , ամէնքն ալ իւրեանց պաշտօնը կրնան վարել , ինչո՞ւ իւրաքանչիւրն իւր յատուկ առարկային վրայ չ'կացուցանեմք : Բնարահար մը երբ ներդաշնակաւոր չ'կրնար զարնել , որովհետեւ մատները միշտ մի և նոյն թելը կը բաղխեն , յանցանքը քնարի՞ն՝ թէ հարկանողին է . նոյնպէս ալ երբ ամէն ստուգութիւն մի միայն զգա-

յութեամբ կամ միայն գիտակցութեամբ , կամ միայն սրտիւ , կամ միայն խելքով փորձել և քննել կ'ուզեմք , համբակ երաժշտին մէկ թելին վրայ պտտելուն պէս , ի՞նչ յանցանք ունին մեր կարողութիւնները .

197 . Հաւատամք , ուրեմն , թէ զգայութիւննիս մեղ չեն խաբեր :

Պէտք է հաւատամք՝ թէ զգայութիւննիս մեղ չեն խաբեր . կըցուցանեն՝ ինչ որ պէտք է ցցնել . սխալը ճիշդ եզրակացութիւնը ցցուցին կարծելուս մէջն է : Օրինակի համար , երբոր աչքերնիս կըցուցնէ մեղ՝ թէ արեւը երկու ոտք տրամագծէն աւելի մեծութիւն չ'ունի , սխալ չ'ցցուներ . զի եթէ մեծ ցցունէր՝ հանդիպահայեցութեան օրէնքին հակառակ , կամ որ նոյն է , սխալ ցուցած պիտի ըլլար . մենք , պէտք է՝ որ հաւատարմութեան միջոցի գաղափարն ալ մէջ առնելով՝ երթանք դէպ 'ի եզրակացութիւնը . կամ , երբոր ցերեկ ատեն ժամացուցիս լեզուակը տասներեկու թուանշանի վրայ կըցուցնէ աչքս , չցցուներ՝ թէ օրը իրիկուն է . եզրակացունելս՝ թէ օրն իրիկուն է , իմ եւ ոչ աչքիս յանցանքն է . Այսպէս պէտք է հասկնալ՝ բոլոր մեր կարողութեանցն համար ալ : Կրճեաւի ուրեմն՝ թէ մարդկային միտքն ամեն ծանօթութիւն չ'կրնար՝ ունենալ

որովհետև իրմէն կախեալ չէ . ինչպէս որ իւր
բնութեան սահմանէն վեր ելլելու կամ աւելի
կատարեալ ըլլալու պարագայն ալ իրմէն
կախեալ չէ . սակայն կրնայ սխալ ծանօթու-
թիւն մը մտքին մէջ չ'բռնել , ասիկայ իրմէն
կախեալ է :

198 . Ուրեմն ըսել կ'ուզէք՝ թէ բնաւ
սխալ ծանօթութիւն չի՞նք ունենար :

Ըսել չենք ուզեր՝ թէ մարդս բնաւ
սխալ ծանօթութիւն չ'ունենար . կ'ունենայ .
որովհետև ճշմարտութեան երևոյթ ունեցող
ստութիւններն անհամար են և կրնան մեզ
մոլորեցունել . այս բանը ոչ թէ մեր կարողու-
թեանց կողմանէ է , այլ սահմանաւորու-
թեանը հետևանքէն , սահմանաւորութեան՝
որով կարգելու իմք ամէն բան ըստ ամենայն
հանգամանաց գիտել : Պարագայները երբոր
կրբացայայտուին , ճշմարտութիւնն ալ յե-
րևան կուգայ , և այն ատեն կ'իմանամք՝ թէ
ինչ պարագայէ կախուել էր մեր մոլորու-
թեան մինչև այն ատեն ծածուկ մնացած
առիթը : Վերջապէս , երբոր մոլորութիւն մը
կունենամք՝ յանցանքը կամաց և իմացակա-
նութեան մէջ տեղը եղած անհամաձայնու-
թեան վրայ կ'իյնայ :

199 . Կամքին և իմացականութեան մէջ
անհամաձայնութիւն ըսածդ ինչ պիտի իմա-

նամք :

Կամքին և իմացականութեան մէջ անհա-
մաձայնութիւնը սածնիս , որմէն մոլորութիւնը
կրգոյանան , այսպէս պիտի իմանամք : Իմա-
նալը կարելի եղած ճշմարտութեան վրայ
իմացականութիւնը գրգռուած և յուզուած
ատեն կամքը կրթուլնայ . անիմանալի դաղու-
նիքներու վրայ կիրքի մը ձեռօք կամքը գր-
գռուելով իմացականութեան բռնութիւն
կ'ընէ , որ հարկաւ կամ մինչև վերջը հետա-
զօտէ , կամ սուտ թէ իրաւ ենթադրութիւն մ'
ընէ և անցնի : Ս. յսկերպով մենք կ'ըլլամք ու-
րեմն մեր սխալման պատճառը :

200 . Ի՞նչ է դարմանը :

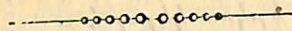
Մոլորութեանց դարմանն ալ իրենց տե-
սակին պէս երկու կերպ է .

Նախ՝ խելացի վեհերոտութիւն կարծիք
մը ընդ ունելու կամ մերժելու դէպքերուն
մէջ , և յամառ ու շաղբութիւն չհաւատալու
բանի մը մինչև որ ըստ ամենայն հանգամա-
նաց չ'ճշդուի և չ'ապացուցուի :

Երկրորդ՝ ամէն առարկայ իւր պահան-
ջած յատուկ կարողութեանը ներկայացնել և
անոր քննել տալ , ըսել է՝ ո՞՞՞՞՞ կամ մեթոտի
ճշդութիւն ընել , մէկն առնելու տեղ՝ միւսը
չ'առնուլ :

201 . Մոլորութիւնը մե՞ղք է :

Մոլորութիւնը, երբ բարոյական գիտակցութեան կողմէն, որ բարոյականի յատուկ լեզուով յայտնուի կը կոչուի, կը կատարուի, մեղք է, եթէ խղճմտութեան դատաստանի ներքև չ'իյնար, օրինակի համար, պարզ տգիտութենէ յառաջ եկած կ'ըլլայ՝ մեղք չէ. Սակայն, խեղացի մարդու համար, որ և է մոլորութիւն, թէ՛ մեղք համարելու և թէ՛ չ'համարուելու տեսակէն ըլլայ, միշտ զգուշալի է ունենալ:

Յ Ա Ն Կ

Տրամաբանութեան առարկայն եւ բաժանումը 13

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՆԱԿԱՆ

Ա . ԸՄԲՈՆԵՆԼ

Ա . Ըմբռնմանց տեսակները ըստ ինքեանց	17
Բ . Ըմբռնմանց տեսակները ըստ առարկայից	20
1 . Պայծառ եւ աղօտ	20
2 . Որոշ եւ անորոշ	24
3 . Վերացական եւ թանձրացեալ	22
4 . Եզակի եւ յոգնակի	23
5 . Աւրնչական եւ բացարձակ	25

Բ . ԴԱՏԵԼ

Ա . Դատման տեսակները	30
1 . Ըստ բնութեան	30

2. Ըստ ծագման 32
 3. Ըստ քանակի 34
 4. Ըստ որպիսութեան 36
 5. Ըստ յարաբերութեան 37
 6. Ըստ եղանակի 39
 Բ. Դատմանց տեսակները ըստ իւրեանց յարաբերութեան 41

Գ . ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԵԼ

Ա. Իմաստասիրութեան բնութիւնը 46
 Բ. Իմաստասիրութեան արուեստական շէնքը 49
 Գ. Իմաստասիրութեան զանազան կերպերը 52
 1. Հաւաքաբանութիւն 52
 2. Հնարք 55
 3. Փաստորդ 55
 4. Երկօայրարանութիւն 56
 5. Համաբարդութիւն 58
 Իմաստասիրութեան գրագիտական շէնքը 60
 Դ. Կանոնք հաւաքաբանութեան 65
 Ե. Ձեւք եւ եղանակք հաւաքաբանութեան 72
 1. Ձեւ առաջին 74
 2. Ձեւ երկրորդ 76
 3. Ձեւ երրորդ 77
 Զ. Իմաստակութիւնք 80

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՏՐԱՄԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

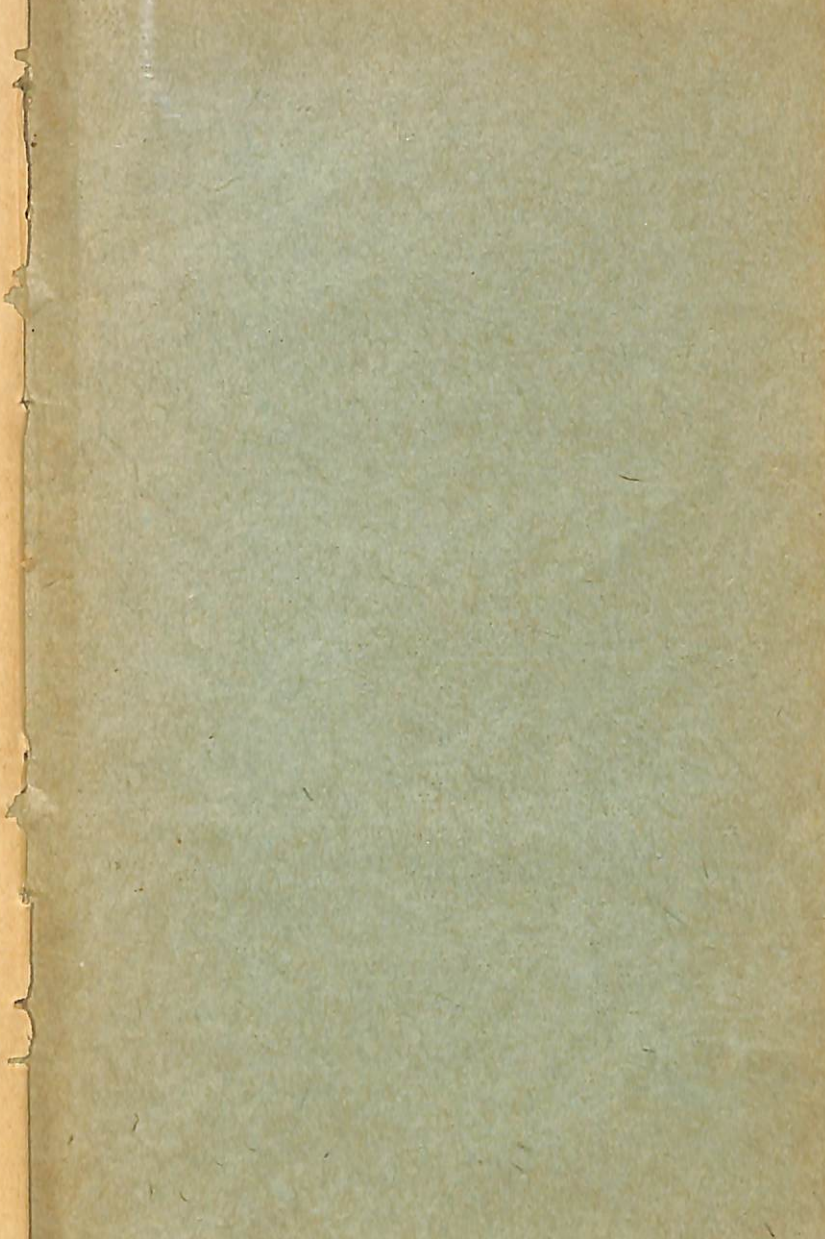
Դ . ՇԱՐԱԴԱՍԵԼ

Ա. Ընդհանրապէս ոճոյ եւ անոր տեսակ-

ներուն վրայ 97
 Ա. Ոճոյ կամ մեթոտի օգուանները եւ բաժանումը 97
 Բ. Բաժանել 103
 Գ. Հետադոտու թիւն եւ խելամտութիւն . . . 108
 Դ. Սահման եւ դասաւորութիւն 116
 Ե. Ապացուցութիւն եւ ենթադրութիւն . . . 122
 Զ. Վկայութիւն եւ հեղինակութիւն 125
 1. Բանիւ եւ դրով վկայութիւնք 128
 2. Աւանդութիւնք 132
 3. Յիշատակարանք 133
 4. Յայտնութիւն 136
 Է. Լեզու կամ խօսք 141
 Բ. Մոլորութեանց պատճառներն ու դարմաններն 143
 1. Եկամուտ մոլորութիւնք 144
 2. Ինքնագիւտ մոլորութիւնք 146

137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200

1968

0075496

0075496

« Ազգային գրադարան »

NL0025446

